

LUNDS UNIVERSITET

Ekonomihögskolan
Företagsekonomiska Institutionen
FEKN90
Företagsekonomi -
Examensarbete på Civilekonomprogrammet
VT 2012

Redovisningsskandaler och medias rapportering kring revisorsrollen

- En dokumentstudie av fallet Fermenta

Författare:

Olof Ekman Ovenholm

Handledare:

Anne Loft
Niklas Sandell

Sammanfattning

Uppsatsens titel: Redovisningsskandaler och medias rapportering kring revisorsrollen - En dokumentstudie av fallet Fermenta.

Seminariedatum: 28 maj, 2012.

Ämne/kurs: Examensarbete på Civilekonomprogrammet, 30 HP, Magisternivå.

Författare: Olof Ekman Ovenholm.

Handledare: Anne Loft och Niklas Sandell.

Fem nyckelord: redovisningsskandaler, Fermenta, Refaat El-Sayed, affärspress, revisorsprofessionen.

Syfte: Detta är att i) undersöka hur svensk affärspress rapporterar om redovisningsskandaler, samt att ii) undersöka hur revisorsprofessionen reagerar på denna rapportering samt den allmänna debatt som den ger upphov till.

Metod: Uppsatsen är en dokumentstudie där redovisningsskandalen Fermenta studerats utifrån en induktiv ansats. Med utgångspunkt i insamlad data, bestående av artiklar från tre affärstidningar, samt revisorsprofessionens branschtidning Balans, har en förutsättningslös analys gjorts, där artiklarnas budskap och mening tolkats. Detta har mynnat ut i en kartläggning av den debatt som följt i ljuset av skandalen.

Teoretiska perspektiv: Uppsatsens ramverk består av bakgrundsinformation, begrepp och teorier om redovisningsskandaler som studieområde, förväntningsgapet inom revision, revisionskommittéernas utbredning samt medias granskning av redovisning och revisorer. Ramverket syftar till att ge mening och utgångspunkt för tolkning av insamlad data.

Empiri: Det empiriska materialet består dels av artiklar från affärstidningarna Affärsvärlden, Dagens Industri och Veckans Affärer, dels från revisorsprofessionens branschtidning Balans.

Slutsatser: I affärspressen uttrycks viss kritik mot revisorernas agerande i Fermenta. Denna gäller främst den rena revisionsberättelsen som revisorerna lämnat för år 1985. Vidare kritiserar styrelsen, samt huvudägaren och verkställande direktören Refaat El-Sayed, i stor omfattning. Professionens direkta respons till kritiken har varit i liten omfattning. Istället har den efterföljande debatten i stor mån präglats av olika diskussioner som initierats, eller sporrats, i ljuset av Fermenta-skandalen. De exempel som noteras är främst diskussioner kring förväntningsgapet, diskussioner kring behovet av att klargöra styrelsens ansvar, samt diskussioner kring införande av krav på revisionskommittéer i börsnoterade bolag.

Summary

Title: Accounting scandals and the media's reporting concerning the role of the auditor - A document study of the Fermenta case.

Seminar date: May 28th, 2012.

Course: Master thesis in business administration, 30 University Credit Points (30 ECTS).

Author: Olof Ekman Ovenholm.

Advisor/s: Anne Loft and Niklas Sandell.

Five key words: accounting scandals, Fermenta, Refaat El-Sayed, business press, the auditing profession.

Purpose: The aim of this study is i) to investigate how Swedish business magazines report on accounting scandals, and ii) to investigate the reaction of the auditing profession to this reporting, and the general debate that it generates.

Methodology: The study is a document study where the accounting scandal of Fermenta has been studied from an inductive approach. The collected empirical data, consisting of articles from three major business magazines and the accounting journal of the Swedish auditing profession, *Balans*, have been analyzed in an unprejudiced manner in order to interpret the message and meaning. This has resulted in a mapping of the debate that followed in light of the scandal.

Theoretical perspectives: The study uses a framework of background information, concepts and theories on the topics of accounting scandals, the expectation gap in auditing, the rise of auditing committees and media scrutiny of accounting and auditors. The framework serves as a basis for interpretation of the collected data.

Empirical foundation: The collected empirical data consists partly of articles from the business magazines *Affärsvärlden*, *Dagens Industri* and *Veckans Affärer*, and partly of articles from the accounting journal of the Swedish auditing profession, *Balans*.

Conclusions: There have been some criticism expressed in the business magazines towards the auditing of Fermenta. The criticism is directed specifically against the clean audit report for the year of 1985. The board of directors, and Refaat El-Sayed, the CEO and majority shareholder, are both being subject to extensive criticism. There has only been a small amount of response from the auditing profession to the directed criticism. Instead, the subsequent debate has been characterized by various discussions on a more general level, initiated or spurred in light of the Fermenta scandal. The main discussions have centered around topics such as the expectation gap in auditing, the need to clarify the board of directors' responsibilities, and the introduction of requirement for audit committees in listed companies.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	II
Summary	III
Tabellförteckning	IV
Förkortningslista	VI
1 Inledning	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Problematisering	3
1.3 Centrala forskningsfrågor.....	4
1.4 Syfte.....	4
1.5 Uppsatsens disposition	4
2. Metod	6
2.1 Metodval	6
2.2 Tillvägagångssätt vid datainsamling	8
2.3 Forskningsprocess.....	8
2.4 Metodkritik.....	9
3. Ramverk	11
3.1 Redovisningsskandaler som studieområde.....	11
3.2 Förväntningsgapet inom revision	13
3.3 Revisionskommittéernas utbredning	16
3.4 Medias granskning av redovisning och revisorer	18
4. Fallet Fermenta	21
4.1 Beskrivning av det studerade fallet	21
4.2 Överblick över artiklarna i undersökningen	25
4.3 Beskrivning av händelseförloppet och debatten utifrån artiklarna	28
5. Analys	58
5.1 Affärspressens rapportering av skandalen.....	58
5.2 Responsen från revisorsprofessionen.....	59
6. Slutsats	64
6.1 Affärspressens rapportering om skandalen.....	64
6.2 Responsen från revisorsprofessionen.....	64
6.3 Slutdiskussion	65
Referenslista	66
Bilaga: Empiri, samtliga artiklar fördelat per år	73

Tabellförteckning

Tabell 1: Tidskrifter som är föremål för studier.....	7
Tabell 2: För tidsperioden identifierade redovisningsskandaler.....	7
Figur 1. Förväntningsgapets komponenter.....	14
Figur 2. Fördelningen av förväntningsgapets komponenter.....	14
Figur 3. Ökningen av antalet länder med krav på revisionskommittéer i börsnoterade bolag.	17
Diagram 1. Artiklarnas fördelning per tidskrift (n = 123).....	25
Diagram 2. Artiklarnas fördelning: antal per år. (n = 123)	26
Diagram 3. Artiklarnas fördelning: antal per tidskrift per år. (n = 123)	27
Diagram 4. Artiklarnas fördelning efter bortgallring: antal per tidskrift per år. (n = 83)	27
Tabell 3. Artiklar i affärspressen för 1984.....	28
Tabell 4. Artiklar i affärspressen för 1985.....	29
Tabell 5. Artiklar i affärspressen för januari 1986.....	30
Tabell 6. Artiklar i affärspressen för februari 1986.	30

Tabell 7. Artiklar i affärspressen för mars 1986.	31
Tabell 8. Artiklar i affärspressen för juni 1986.	31
Tabell 9. Artiklar i affärspressen för juli 1986.	32
Tabell 10. Artiklar i affärspressen för september 1986.	32
Tabell 11. Artiklar i branschtidningen Balans för 1986.	32
Tabell 12. Artiklar i affärspressen för januari 1987.	33
Tabell 13. Artiklar i affärspressen för februari 1987.	34
Tabell 14. Artiklar i affärspressen för december 1987.	35
Tabell 15. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1987.	36
Tabell 16. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1987.	36
Tabell 17. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1987.	36
Tabell 18. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1987.	37
Tabell 19. Artiklar i affärspressen för mars 1988.	37
Tabell 20. Artiklar i affärspressen för augusti 1988.	38
Tabell 21. Artiklar i affärspressen för november 1988.	38
Tabell 22. Artiklar i affärspressen för december 1988.	39
Tabell 23. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1988.	39
Tabell 24. Artiklar i branschtidningen Balans för april 1988.	39
Tabell 25. Artiklar i branschtidningen Balans för maj 1988.	40
Tabell 26. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1988.	40
Tabell 27. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1988.	40
Tabell 28. Artiklar i branschtidningen Balans för januari 1989.	41
Tabell 29. Artiklar i branschtidningen Balans för februari 1989.	42
Tabell 30. Artiklar i branschtidningen Balans för maj 1989.	43
Tabell 31. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1989.	43
Tabell 32. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1989.	43
Tabell 33. Artiklar i branschtidningen Balans för januari 1990.	44
Tabell 34. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1990.	44
Tabell 35. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1990.	45
Tabell 36. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1990.	46
Tabell 37. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1990.	46
Tabell 38. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1990.	47
Tabell 39. Artiklar i affärspressen för mars 1991.	47
Tabell 40. Artiklar i branschtidningen Balans för 1991.	47
Tabell 41. Artiklar i branschtidningen Balans för februari 1992.	49
Tabell 42. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1992.	49
Tabell 43. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1992.	50
Tabell 44. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1993.	51
Tabell 45. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1993.	51
Tabell 46. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1993.	52
Tabell 47. Artiklar i branschtidningen Balans för 1994.	53
Tabell 48. Artiklar i branschtidningen Balans för 1995.	53
Tabell 49. Artiklar i branschtidningen Balans för 1996.	54
Tabell 50. Artiklar i branschtidningen Balans för 1997.	55
Tabell 51. Artiklar i branschtidningen Balans för 1998.	56
Tabell 52. Artiklar i branschtidningen Balans för 2002.	56
Tabell 53. Artiklar i branschtidningen Balans för 2004.	57
Tabell 54. Affärspressens förmedlade bild av Fermenta-skandalen.	58
Tabell 55. Revisorsprofessionens respons på affärspressens kritik.	60

Förkortningslista

ABL	Aktiebolagslagen
AICPA	American Institute of Certified Public Accountants
ASB	Auditing Standards Board (USA)
FAR	Föreningen Auktoriserade Revisorer
IFRS	International Financial Reporting Standards
SEC	U.S. Securities and Exchange Commission
SOX	Sarbanes-Oxley Act
SAS	Statements on Auditing Standards
SRS	Svenska Revisorsamfundet

1 Inledning

1.1 Bakgrund

1.1.1 Framväxten av revisorsprofessionen i Sverige

Från och med mitten av 1800-talet har vi i Sverige kunnat starta bolag med begränsat ansvar för aktieägarna. Den ökande nybildningen av aktiebolag i slutet av 1800-talet medförde att behovet av granskning av bolagens finansiella rapportering ökade. Kapitalmarknadernas tillkomst gjorde att kapitalintensiva företag kunde söka extern finansiering, således ökade behovet av revision för att skydda investerare. I och med 1895 års aktiebolagslag blev så behovet av revisor lagfäst. De på den tiden aktiva revisorerna kan knappast jämföras med dagens revisorer. De första revisorerna var lekmän och det fanns ingen auktorisationsprocess eller krav på särskild utbildning för att arbeta som revisor. Först 1912 började Stockholms Handelskammare auktorisera revisorer. För auktorisation krävdes examen från Handelshögskolan i Stockholm samt minst tre års tjänstgöring inom branschen. Detta medförde att det var ytterst få som auktoriserades och lekmannarevisorer dominerade revisorsyrket vid denna tid. År 1930 var knappt åtta procent av revisorerna i de 2 180 största aktiebolagen i Sverige auktoriserade (Wallerstedt, 2009, s. 22-23, 72)

År 1899, bara några år efter lagfästelsen av 1895 års aktiebolagslag bildades Svenska Revisor Samfundet (SRS). Syftet med bildandet var enligt initiativtagaren Edvard Wavrinsky att ”propagera för förbättringar på revisionsområdet” samt att verka för ”avkopplandet av de amatörrevisorer, vars underlåtenhetssynder och okunnighet bragt så många bolag obehagliga överraskningar”. Han menade även att många av de revisorer som var aktiva, begränsade framtida utsikter till ”ekonomisk framgång” genom sin ”ringaktade ställning”. (Wallerstedt, 2009, s. 29)

Förenade Auktoriserade Revisorer (FAR) bildades 1923 på initiativ av Oskar Sillén. Denne undervisade i handelsteknik på Handelshögskolan i Stockholm samt var en av de första som auktoriserats av Stockholms Handelskammare. FAR ville, till skillnad från SRS, skapa en intressesammanslutning reserverad för statligt auktoriserade revisorer. FARs roll i att utveckla professionen i Sverige under 1900-talet framstår vidare som stort. Ett tydligt exempel på detta är de rekommendationer i redovisnings- och revisionsfrågor som man började ge ut till ledamöterna så tidigt som på 60-talet. FAR lanserade även en egen branschtidning, *Balans*, år 1975. Av de 63 auktoriserade revisorer som fanns i Sverige i mars 1932, var 59 medlemmar i FAR. De kommande decennierna skedde en relativt stor tillväxt av revisorsyrket i Sverige. Antalet FAR-revisorer hade 1971 ökat med närmare 600 % sedan 1932. (Wallerstedt, 2009, s. 62-66, 80, 161-162, 164, 169, 192-198, 241)

1.1.2 Första kritiken mot professionen

Den första stora offentliga kritiken i Sverige mot revisorsinstitutionen och dess ansvar för finansiella skandaler framkom i samband med Kreuger-kraschen 1932. I efterdyningarna av själva kraschen gav den svenska regeringen den engelska firman Price Waterhouse uppdraget att utreda Kreugers finansiella situation. Detta utmynnade i ett antal rapporter som sammanställdes 1932-1934. I dessa framkom kritik mot hur revisionen utförts. Bland annat fann man tillgångar dubbelredovisade i dotterbolag, samt redovisade vinster som i många fall var fiktiva. Särskilt problematiskt för den svenska revisorsinstitutionen var att den ansvarige

revisorn Anton Wendler var auktoriserad revisor samt medlem i FAR. Denne hade signerat revisionsberättelsen utan att en faktisk revision utförts. (Wallerstedt, 2009, s. 130, 139)

I pressen hade man initialt framställt kraschen som en tragedi, där uttalanden om Ivar Kreuger hade en positiv klang. Denna ton kom dock snabbt att ändras efter det att Price Waterhouse kommit med sitt första undersökningsresultat. Det framkom kritik mot revisorerna, men även generellt mot auktorisationsförfarandet av revisorer. Diskussionerna som uppkom genom medias rapportering föranledde att man inom revisorsprofessionen ville genomföra åtgärder för att skydda revisorernas legitimitet. (Wallerstedt, 2009, s. 134-139)

1.1.3 Första lagstiftade kravet på auktoriserade revisorer

I och med lag om aktiebolag från 1944 skedde den ”mest betydelsefulla markeringen av betydelsen av auktoriserade revisorer som hittills gjorts i Sverige” enligt FAR. Justitiedepartementet hade redan 1932, i efterdyningarna av Kreuger-kraschen, kommit med förslag till ändringar till dåvarande aktiebolagslag i en promemoria. Man ville bland annat att bolagen skulle tillsätta offentliga revisorer. Den nya lagen hade tydligt formats av Kreuger-kraschen. Nu präglades lagtexten av att revisorns oberoende stod i fokus. Styrelse och VD skulle heller inte vara inblandade när det gällde val av revisor, utan det skulle i första hand skötas av bolagsstämman. För bolag med ett aktiekapital på två miljoner eller mer, samt noterade bolag, krävde nu lagen att minst en av revisorerna var statligt auktoriserad. (Wallerstedt, 2009, s. 150-155, Larsson, 2005, s.131)

1.1.4 Redovisningsskandaler som studieområde

Stora redovisningsskandaler internationellt har haft stort genomslag. I början av 2000-talet skedde en skur av redovisningsskandaler, både i USA och i Europa. Bland de amerikanska företagen kan nämnas Enron, Worldcom, Freddie Mac och Waste Management. I Europa uppdagades ett antal skandaler såsom ComROAD AG, Parmalat och Royal Ahold. I huvudsak kan man dock säga att den större delen av skandalerna i början av 2000-talet var koncentrerade till USA. Amerikanska institutioner fick se sina rykten degraderas i efterdyningarna av skandalerna, däribland marknader, revisorer och analytiker. (Ball, 2009, s. 278, 289)

Företag såsom Enron, Worldcom m.fl. blev hårt drabbade då de fick sina kreditbetyg sänkta, börskurserna djupdök och flertalet försattes slutligen i konkurs. Som orsak till efterföljande börsnedgångar uppges ofta frågetecknen kring den finansiella rapporteringen hos dessa bolag. Revisorers konsultverksamhet i berörda amerikanska bolag, som t.ex. Enron, genererade frågetecknen kring revisorernas oberoende. Medias granskning samt olika utredningar, ledde till ett tryck från allmänheten som föranledde stora politiska beslut, däribland införandet av Sarbanes-Oxley Act (SOX) i USA år 2002. SOX innebar nya regelverk för revisorer, med bl.a. fokus på att öka dessas självständighet. (Agrawal & Chadha, 2005, s. 371-372, 376, Carnegie & Napier, 2010, s. 360-361, Fichtner, 2010, s. 231)

Konkurser av stora publika bolag resulterar ofta i anklagelser gällande t.ex. felaktiga finansiella rapporter. När det rapporteras om detta i media resulterar det vanligen i att allmänheten blir misstänksam mot t.ex. företagsledare och revisorer. Är det dessutom så att det kollapsade bolaget fått en ren revisionsberättelse av revisorerna, är det revisorernas möjliga misslyckande som hamnar i allmänhetens fokus. I vissa fall har det gått så långt att juridiska processer inletts mot revisorer, då man ansett att de iakttagit oaktsamhet i utförandet

av sin uppgift. Det intressanta är dock att då revisionen misslyckats har detta ofta resulterat i en allmän önskan om mer revision. Redovisningsskandaler har ofta lett till revisionens inflytande ökar och att revisorernas legitimitet till slut återställts. (Guénin-Paracini & Gendron, 2010, s. 134-135, 140-141)

Även enligt Carrington (2010) är mer revision ett vanligt svar då revision har misslyckats. Detta är särskilt tydligt då revisionens inträde i mitten av 1800-talet var just ett svar på dåtidens företagsskandaler. Revisionens historia kan väljas att ses som en historia av skandaler. I krissituationer finns ett behov av att skapa trygghet och minska osäkerhet. Politiker och ansvarsutkrävare svarar ofta med att utkräva mer ansvar. För att se till att nya regler till följd av en skandal efterföljs, ges en oberoende part ansvaret. Denne blir ofta revisorn. Skandaler framställs ofta som att de uppstått till följd av det inte fanns tillräckligt med revision. Sällan kritiseras systemet med revision som sådant. (Carrington, 2010, s. 226-228)

För tydlighetens skull skall klargöras att med skandaler/redovisningsskandaler avses i denna uppsats skandaler rörande felaktigheter i ett företags externa redovisning/finansiella rapportering. Ordet professionen används uteslutande till att syfta på revisorsprofessionen.

1.1.5 Medias granskning av revisorsprofessionen

Kritik mot revisorer har förekommit redan sedan innan professionaliseringen av yrket. Denna har bl.a. gällt revisorers förmåga att fullgöra sina skyldigheter samt frågan om tillräckliga granskningsprocedurer. När sådan kritik framkommit i finanspressen, har professionen tvingats att mer publikt delta i debatten. (Lee, 1995, s. 64). Redovisningsskandaler och företagskollapsar har bidragit till att revisorsprofessionen fått allt mer uppmärksamhet i media (Sikka, 2010, s. 273). Vissa akademiker inom revision har valt att aktivt intervensera i den publika debatten, t.ex. för att uttrycka kritik mot professionen eller dementera vedertagna uppfattningar (Sikka, 2010, s. 273, 278). Kritik har även framkommit mot media i deras sätt att ibland dra förhastade slutsatser och utse revisorn till "skurken". I efterdyningarna av Enron-skandalen kan sägas att revisorsprofessionen till viss grad i media tillskrevs skulden för nedgången i ekonomin, och att media använde storytelling för att förmedla en viss bild som innebar att information uteslöts och att professionens röst marginaliserades (Smith et al., 2010, s. 282, 298-299).

1.2 Problematisering

Som ovan konstaterats kan revisorsprofessionens utveckling kopplas ihop med olika former av företagsskandaler. Dessa har föranlett behov av ansvarsutkrävande som ofta indirekt resulterat i att professionen överlevt och dessutom getts förutsättningar för att kunna expandera. (Carrington, 2010, s. 226-228, Guénin-Paracini & Gendron, 2010, s. 134-145)

I Sverige har organisationer som SRS och FAR arbetat aktivt för att stärka professionens ställning. Professionen utsattes först på 30-talet för kritik, i efterdyningarna av Kreuger-skandalen. Skandalen ledde till kritik av professionen, men i slutändan också till ett lagstiftat krav på auktoriserade revisorer i bolag under vissa förutsättningar (Wallerstedt, 2009, s. 150-155, Larsson, 2005, s. 131). Därefter har tillväxten av auktoriserade revisorer och revisionsbyråer fortsatt, och med tiden har vi sett nya skandaler som gett upphov till nya debatter (se Fermenta, Skandia, HQ Bank m.fl.). Att revisorsprofessionen hittills överlevt alla turer och kritik kan tyckas fascinerande och kan för nyfikna generera en rad följdfrågor.

Som konstaterats kan medias granskning av revisorer i samband med redovisningsskandaler på olika sätt medföra konsekvenser för revisorsprofessionen. Den kan ibland föranleda förändring för professionens framtida yrkesutövande, t.ex. genom nya regelverk eller att revisionen får en mer betydande roll (Guénin-Paracini & Gendron, 2010, s. 134-135, Carrington, 2010, s. 225-228, Carnegie & Napier, 2010, s. 360-361, Geiger et al., 2005, s. 22).

I förlängningen är det viktigt för revisorsprofessionen att behålla samhällets förtroende. Att projicera en positiv bild av professionen är därför viktigt för att berättiga dess jurisdiktion, d.v.s. det arbete professionen fått förtroendet av samhället att utföra, samt för att t.ex. attrahera nya medarbetare. Samhällets uppfattning om revisorsprofessionens legitimitet grundar sig emellertid inte bara på den bild som revisorer vill projicera, utan även av den bild som ges av media (Carnegie & Napier, 2010, s. 360).

Mot bakgrund av detta framstår det som intressant att undersöka hur media bidrar till att sprida uppfattningar om revisorsprofessionen och dess roll i samband med redovisningsskandaler. Vidare förefaller det även intressant att i samband med detta undersöka om och hur representanter för professionen väljer att delta i den allmänna, samt den potentiellt interna, debatten.

1.3 Centrala forskningsfrågor

Genom att studera fallet Fermenta avser jag besvara följande centrala forskningsfrågor:

- *Hur rapporterar affärspressen om skandalen, och vilka orsaker är det som målas fram?*
- *Hur reagerar professionen på skandalen, den bild media rapporterar, samt den debatt som uppkommer till följd av medias rapportering?*

1.4 Syfte

Syftet är att i) undersöka hur svensk affärspress rapporterar om redovisningsskandaler, samt att ii) undersöka hur revisorsprofessionen reagerar på denna rapportering samt den allmänna debatt som den ger upphov till.

1.5 Uppsatsens disposition

Uppsatsens inledande kapitel följs av ett metodkapitel (kapitel två) där jag bl.a. beskriver hur jag valt datakällor och metod för datainsamling. Jag redogör även för mitt angreppssätt, hur forskningsprocessen gått till, samt beaktar metodens eventuella svagheter i ett stycke egen metodkritik.

Därefter följer kapitel tre där jag redogör för ett ramverk av begrepp och bakgrundsinformation. Detta för att ge viss inblick i forskning kring företagsskandaler, debatterade fenomen inom revisionsområdet samt medias granskning. Kapitlet syftar till att ge mening och utgångspunkt för tolkning av den insamlade empirin.

Kapitel fyra inleds med en kort sammanfattning av det studerade fallet (4.1) för att ge läsaren viss förförståelse och bakgrund inför kapitlets huvuddel (4.2-4.3). Huvuddelen av kapitel fyra består av en redogörelse för det empiriska underlaget, det vill säga undersökningens artiklar. En genomgång sker i kronologisk ordning, där jag år för år redogör för utvalda artiklar som antingen skildrar väsentliga delar av skandalens och den efterföljande debattens händelseförlopp, och/eller kan sägas ha koppling till uppsatsens frågeställningar och syfte. Vi

får följa Fermenta, från dess uppbyggnadsår till dess förfall, samt ta del av debatten och diskussionerna som uppkom i skandalens olika skeden. Som insinuerats har en del artiklar rensats bort under arbetets gång, varför jag inte redogör för dessa. Se mer om denna detalj i metodkapitlet, närmare bestämt i avsnitt 2.3.

I kapitel fem följer en analys utifrån artiklarna jag redogjort för i kapitel fyra. Här strukturerar jag upp och sammanfattar affärspressens rapportering och revisorsprofessionens respons till skandalen, utifrån de olika aspekter som jag observerat i och med min kartläggning av artiklarna. I anslutning till detta gör jag också kopplingar till uppsatsens ramverk och därmed en del av den forskning som figurerar på området.

Slutligen följer slutsatser och en kort slutdiskussion i kapitel sex. I avsnitten 6.1-6.2 kopplar jag direkt an till uppsatsens syfte, medan jag i 6.3 genomför en lite mer utsvävande diskussion.

2. Metod

2.1 Metodval

2.1.1 Forskningsansats och undersökningsdesign

Då jag avsåg undersöka ett praktikfall för att besvara mina forskningsfrågor, bedömde jag att ett kvalitativt perspektiv skulle möjliggöra att jag kan angripa empirin på ett mer förutsättningslöst sätt. I motsats till den traditionella forskningsprocessen, tillåter ett kvalitativt perspektiv ett större mått av flexibilitet och dynamik. Man är heller inte så bunden av förutbestämda begrepp och teorier, utan utgångspunkten är empirin utifrån vilken man analyserar och därigenom kan finna mönster för att bilda teori. Tillvägagångssättet kallas induktion och är mycket vanligt förekommande inom samhällskunskapen. (Backman, 1998, s. 48-50.)

2.1.2 Val av metod för datainsamling

Som metod för datainsamling använder jag mig av dokumentstudier. Detta ligger nära till hands, då syftet är att undersöka medias rapportering och revisorsprofessionens respons. Först och främst är det lämpligt därför att jag bedömt tillgången och utbudet av dokumentation som god. Istället för att själv genomföra t.ex. intervjuer - så får jag direkt tillgång till intervjuer, uttalanden av olika personer och liknande - i den dokumentation som undersöks. Valet av empiriform innebär dessutom i praktiken obegränsad tillgänglighet till data, vilket tillåter mig att ha en flexibel arbetsprocess med färre riskmoment. Eftersom dokumentationen som undersöks är allmänt tillgänglig medför det vidare den förtjänsten att en kontroll eller upprepning av undersökningen är möjlig. Då media i dokumentform finns tillgängligt i stor omfattning; dagstidningar, branschtidningar etc. så måste av resursskäl någon avgränsning göras. Jag har valt att avgränsa mig till att studera affärspressens rapportering.

2.1.3 Val av datakällor och praktikfall att undersöka

Då jag valt dokumentstudier som metod för datainsamling, var nästa steg att välja de datakällor som skulle användas för att söka besvara de centrala forskningsfrågorna. Jag väljer således datakällor innan jag väljer praktikfall (redovisningsskandal) att undersöka. Detta på grund av att uppsatsen syftar till att undersöka affärspressens rapportering och professionens respons. Kvaliteten och utbudet av empiri prioriteras följaktligen över valet av den enskilda redovisningsskandalen.

Eftersom affärspressen skall undersökas för att besvara uppsatsens första delsyfte, föll det sig naturligt att välja ett antal affärstidningar som fick representera affärspressen. Dagens Industri är, om man får tro deras hemsida, Nordens största affärstidning ('Rosa - Dagensindustri', 2012). Dagens Industri utkommer också relativt ofta, sex gånger per vecka, vilket torde öka sannolikheten för att de fångar upp och skildrar många detaljer och skeden av en redovisningsskandal. För att bredda den empiriska basen valdes ytterligare två affärstidningar: Affärsvärlden samt Veckans Affärer. Dessa ges ut veckovis. Båda är erkända affärstidningar som ägnar sig åt grävande journalistik och bl.a. tilldelats Tidskriftspriset ('Tidskriftspriset - Sveriges Tidskrifter', 2012).

För att kunna besvara uppsatsens andra delsyfte, behövde datakällor identifieras för att undersöka revisorsprofessionens svar. Jag utgick ifrån att svar från professionen i form av

t.ex. debattinlägg torde gå att finna även i affärspressen, men att en för professionen mer direkt representativ källa också behövdes. Som framgått av inledningen har FAR varit en mycket aktiv branschorganisation under 1900-talet, varför det föll sig naturligt att välja deras branschtidning, Balans. Tabell 1 visar de tidskrifter jag sammantaget valt att studera.

Tabell 1: Tidskrifter som är föremål för studier.

Tidskrift	Typ	Dimension
Balans	Branschtidning	Blick inifrån professionen
Affärsvärlden	Facktidning	Blick utifrån, viss läsarkrets
Veckans Affärer	Facktidning	Blick utifrån, viss läsarkrets
Dagens Industri	Facktidning	Blick utifrån, viss läsarkrets

Som utgångspunkt för val av redovisningsskandaler valde jag ett tidsspänn som undersökningen begränsas till. Detta eftersom jag måste beakta för vilken tidsperiod empiri från nämnda datakällor finns tillgängligt.

För att finna artiklar ur ovan nämnda affärstidningar användes den elektroniska databasen ArtikelSök. Denna tillåter inte sökningar längre tillbaka än år 1979. Samtliga tre aktuella affärstidningar gavs ut vid denna tidpunkt och finns tillgängliga i databasen, varför detta därmed utgör en naturlig nedre tidsgräns. Var och en av dessa tidningar utges än idag, således innebär detta ingen begränsning i form av en övre tidsgräns.

Då det gäller delsyfte ii), d.v.s. att finna svar från professionen, så hämtas som tidigare nämnts empiri från branschtidningen Balans. Eftersom Balans utkommit med start 1975 så utgör det året därmed en naturlig nedre tidsgräns. Då Balans utges än idag, begränsas inte den övre tidsgränsen av tidningens vara eller icke vara. Jag söker empiri (artiklar) genom att använda den elektroniska databasen FAR Komplet. Här finns samtliga nummer från och med 1975 arkiverade.

För den aktuella tidsperioden (1975-2012) identifierades därefter tre intressanta redovisningsskandaler, spritt över tre olika decennier. Se Tabell 2.

Tabell 2: För tidsperioden identifierade redovisningsskandaler.

Redovisningsskandal	Tidpunkt
Fermenta	1986
Prosolvias	1998
HQ Bank	2010

Efter att ha bedömt tillgången till empiri bedömdes fallet Fermenta som särskilt intressant. I den rapport som efter skandalen utfördes på uppdrag av Stockholms Fondbörs beskrivs Fermenta som den "mest djupgående företagsskandal som skakat det svenska näringslivet på 50 år". Vidare kritiserar utredningen i viss mån revisorerna, vilket är en bra förutsättning för att undersöka fallet givet studiens syfte. (Stockholms Fondbörs, 1988, s. 8-10)

Allteftersom jag fann att dokumentationen kring Fermenta var väldigt omfattande, både från affärspressens och professionens sida, föreföll det slutligen naturligt att av tids- och resursskäl begränsa undersökningen till fallet Fermenta och därmed göra en djupdykning i denna skandal.

2.2 Tillvägagångssätt vid datainsamling

Jag gör på följande sätt när det gäller att finna empiri i för var och en av de tre affärstidningarna:

- Jag använder den elektroniska databasen ArtikelSök och funktionen *Formulärsökning*.
- Som *valfria sökord* anges namnet på företaget som varit föremål för en skandal ("Fermenta") och som publikation anges namnet på tidningen (t.ex. "Affärsvärlden").
- ArtikelSök genererar därefter en lista på de artiklar där det finns minst en träff i angiven publikation. Dessa artiklar listas med rubrik, författare, årtal, nummer och sidor.
- Jag markerar, kopierar och klistrar in listan i Excel för att med hjälp av dess sorteringsfunktion få artiklarna sorterade efter årtal och nummer. Detta för att underlätta nästa steg. Listan skrivs därefter ut.
- Med listorna som utgångspunkt så använder jag kopiator för att skriva ut papperskopior på samtliga artiklar i de fysiska tidningarna.
- Hela proceduren upprepas för nästa affärstidning tills jag har samtliga texter/artiklar från alla tre affärstidningarna kopierade. Detta material utgör råmaterial för vidare bearbetning och analys.

Jag gör på följande sätt när det gäller att finna empiri i Balans:

- Jag använder den elektroniska databasen FAR Komplet och dess sökfunktion. Till skillnad från ArtikelSök så finns bara en sökfunktion att välja på.
- Som sökord står en standard-sökfras, "Sök i FAR Komplet". Denna sökfras byter jag ut till namnet på företaget som varit föremål för skandal ("Fermenta").
- FAR Komplet genererar därefter ett sökresultat. Detta indelas per publikation/avdelning som träffarna härrör sig till.
- Eftersom jag är intresserad av artiklar i Balans, öppnar jag Balans i navigationsträdet och klickar jag mig därefter genom varje år, varje nummer, och skriver ut var och en av artiklarna.
- Utskrifterna utgör sedan råmaterial för vidare bearbetning och analys.

2.3 Forskningsprocess

Insamlandet av datamaterialet har skett genom en prövande process, där jag till en början provat angreppssätt som senare kommit att förkastas. Därför är det inte intressant eller möjligt att ge en exakt beskrivning av alla dessa moment. Det hela blir något av en efterhandskonstruktion där jag försöker fånga de arbetssteg som visat sig vara relevanta och som fullföljts.

Sättet att angripa den stora mängden empiriskt material har gått till på ungefär följande sätt. Jag har börjat med att läsa varje enskild artikel som datainsamlingsprocessen genererat, och därigenom bildat mig en uppfattning om var och en av dessas innehåll. När jag så läst igenom samtliga artiklar har jag därefter försökt mig på att översiktligt kartlägga artiklarna i ett kalkylblad. Detta har skett genom att jag dels försökt kategorisera artikeln efter vad det är för typ av artikel, t.ex. nyhetsrapportering, debattinlägg eller undersökning, dels med några ord beskriva vad som står i centrum i artikeln samt med ett fåtal meningar beskriva själva kärnan i artikelns innehåll.

Den process som sedan följt är att jag försökt gallra bort artiklar som är mindre relevanta för det valda syftet i denna studie. Det är också den process som är svårast att beskriva för

läsaren. I en studie där man arbetar kvantitativt hade kriterier enkelt kunnat definieras och varje artikel hade kunnat testas för dessa. Här har jag dock valt en kvalitativ arbetsprocess där jag som författare i detta steg måste göra tolkningar och värderingar (Holme & Solvang, 1997, s. 98). På grund av datamängden är det enligt min mening inte praktiskt genomförbart att redogöra för varje enskilt resonemang som förts ifråga om varje enskild utgällning. Generellt kan dock sägas att utgångspunkten varit att jag fokuserat på att inkludera artiklar som är relevanta för att skildra händelseförloppet under Fermenta-skandalen, alternativt är relevanta för att få en bild av professionens agerande eller olika parterers åsikter om detsamma. Det bör här även påpekas att Fermenta drabbades av olika skandaler även senare under 90-talet. Dessa är av helt annat art än den som skedde i slutet av 1986. Artiklar som är relaterade till senare skandaler än redovisningsskandalen i Fermenta under Refaat El-Sayed, gallras därför bort av den anledningen.

Arbetet har sedan följts av att jag beskrivit skandalen utifrån det empiriska materialet. Detta har skett genom redogörelse av de relevanta artiklarna för varje år, i kronologisk ordning (se kapitel 4). Min beskrivning av artiklarna har haft sin utgångspunkt i det kalkylblad där artiklarna tidigare av mig kartlagts.

2.4 Metodkritik

2.4.1 Söktekniksproblem och empiribegränsningar

Fremst skall det beaktas att det finns en risk för att artikelurvalet i affärstidningarna inte är heltäckande. Detta på grund av att jag använder ArtikelSök och då mina sökord jämförs med dem som finns indexerade i sökmotorn. Det innebär att det kan förkomma text i en publikation som innehåller det sökord jag söker på, men där sökmotorn inte har indexerat sökordet och därför inte resulterar i någon träff. Detta är tyvärr oundvikligt p.g.a. den metod jag valt för att söka empiri i de tre affärstidningarna. Samma kritik gäller urvalet av artiklar i Balans, då samma problematik kan påpekas för indexeringen i FAR Kompletts sökdatas. I slutändan handlar det om att göra en avvägning mellan kostnad och nytta. Att manuellt söka igenom samtliga arkiv av affärstidningar och Balans för relevanta artiklar, vore inte praktiskt genomförbart p.g.a. den enorma tidsåtgången. Jag bedömer det även som tveksamt att detta förfaringsätt verkligen skulle ge en signifikant breddning av undersökningens artiklar.

Vidare kan kritik uttryckas för att empirin är begränsad på andra sätt, t.ex. antalet affärstidningar och datakällor/tidskrifter för revisorsprofessionens respons. Sådan kritik är i högsta grad relevant. Dock måste en avvägning göras för vad som ryms inom ramen för en studie av denna typ. Datainsamlingen har genererat totalt 123 artiklar, varav ca 2/3 av mig bedömts vara relevanta för att skilda skandalen och anknyta till uppsatsens syfte (se vidare i kapitel 4). Min åsikt är att detta varit en balanserad mängd empiri för att kunna ge en rimligt rättvisande bild av skandalen och den efterföljande debatten.

2.4.2 Objektivitet

Objektivitet handlar i sammanhanget om i vilken utsträckning författaren tillåtit värderingar påverka studien (Paulsson, 1999, s. 48). Att ha som målsättning att uppnå en fullständig objektivitet i undersökningen anser jag vara realistiskt och naivt. Vi har alla subjektiva uppfattningar som vi omöjligt kan frigöra oss från och som präglar forskningssituationen (Holme & Solvang, 1997, s. 95). Istället har min målsättning varit att i så stor mån som möjligt öppet redogöra för de värderingar och avvägningar jag gör, när jag gör dem. I den

meningen finns objektivitet i form av öppenhet och transparens. En kvalitativ forskningsprocess innebär också att vi gör åtskillnad mellan en värderingsmässig och en helt och hållet faktamässig uppfattning av det vi undersöker (Holme & Solvang, 1997, s. 95). Processen innebär att forskningen alltid i viss mån är ett resultat av värderingar och förkunskap hos forskaren (Holme & Solvang, 1997, s. 98). Slutsatser som dras i denna uppsats skall därför ses i sitt sammanhang och de avvägningar jag gjort skall beaktas.

2.4.3 Validitet

Med validitet avses hurvida det man mäter de facto är det man avser mäta (Paulsson, 1999, s. 48). Eftersom jag använder mig av ett kvalitativt perspektiv så minskas problemet med att uppnå validitet. Detta genom att man i det kvalitativa perspektivet har en större närhet till det som studeras, och därigenom har en bättre förståelse för vad det är man mäter (Holme & Solvang, 1997, s. 95). Jag har genom min utbildningsbakgrund god förståelse för de begrepp och formuleringar som används i den dokumentation som jag studerar, varför jag finner det svårt att se exempel på validitetsproblem som skulle kunna uppkomma i denna typ av studie.

2.4.4 Reliabilitet

Reliabilitet avser tillförlitligheten i studien, d.v.s. hurvida en upprepning skulle ge samma resultat (Paulsson, 1999, s. 48). Då min studie endast använder dokument som empiriform, vill jag mena att reliabiliteten är mycket god. Eftersom all empiri finns allmänt tillgänglig och jag redogjort för hur datainsamling gått till, kan dessa moment enkelt replikeras. Vad gäller analys och slutsatser innehåller dessa som tidigare nämnt subjektiva inslag varför slutsatserna inte nödvändigtvis behöver bli samma. Detta menar jag dock är naturligt i en kvalitativ forskningsprocess. Emellertid redogörs för de avvägningar och tolkningar jag gjort, varför det är möjligt att se hur jag härlett de slutsatser som görs.

2.4.5 Kritik mot forskningsansatsen

En generell kritik mot kvalitativa studier är ofta att resultaten är svåra att generalisera (Bryman & Bell, 2005, s. 320). Detta är en fallstudie där jag studerat en redovisningsskandal, och valet av skandal är inte resultatet av ett slumpmässigt urval ur en population. Min avsikt är därför inte att utifrån mitt material försöka generera generella slutsatser, utan endast att studera mönster i ett enskilt fall. I en kvalitativ studie är det istället kvaliteten på de teoretiska slutsatserna som står i centrum. Vidare kan kvalitativa studier anses vara subjektiva och sakna transparens (Bryman & Bell, 2005, s. 318, 320). I min beskrivning av artiklarna, min empiri, har jag därför skrivit på ett sådant sätt att det framgår när jag gör egna tolkningar. Det står nyfikna läsare fritt att själv söka upp och läsa igenom aktuell artikel, och därigenom bilda sig en egen uppfattning.

3. Ramverk

3.1 Redovisningsskandaler som studieområde

3.1.1 Skandalers natur

Ball (2009) uttrycker det som att två kriterier skall vara uppfyllda för att man ska kunna tala om en allmän (*public*) skandal, nämligen; att händelsen skall vara i) ovanlig samt ii) chockerande, d.v.s. strida mot gällande normer. Det räcker således inte med att en händelse är av ovanlig art, utan den ska även vara omoralisk för att det ska röra sig om en skandal. Med utgångspunkt i redovisningsskandalerna som uppmärksammades i USA i början av 2000-talet, är den relativa frekvensen av bedräglig finansiell rapportering svår att uppskatta eftersom det är svårt att definiera populationen. I relation till antalet fällande domar så borde dock populationen vara mycket stor, och den relativa frekvensen låg. I USA där rättssystemet är baserat på common law har man stora kredit- och aktiemarknader som bygger på att den finansiella rapporteringen håller hög kvalitet. I länder där rättssystemet bygger på code law (som i kontinentala Europa), har man generellt haft finansiell rapportering av lägre kvalitet och tillgången till information har där snarare baserats på relationer. På så vis har finansiell rapportering i högre grad utgjort en grund för det finansiella systemet i USA. Skandalerna som uppdagades 2001 och 2002 var därför ”skandalösa” just för att bedräglig finansiell rapportering inte är frekvent (utan ovanlig), samt för att den företeelsen strider mot det förväntade beteendet i samhället. (Ball, 2009, s. 281-282)

3.1.2 Motiv till bedräglig finansiell rapportering

Företagsledare lockas med olika incitament för att nå upp till förväntningarna på företagets resultat. Det kan röra sig om bonus baserat på vinst; öka chanser till befordran; undvika kursnedgång i sina egna aktier; optioner; undvika nedgradering av företagets kreditvärdighet, vilket leder till högre lånekostnader, etc. Icke-finansiella motiv är ofta mer kraftfulla än vad som ofta generellt anses. Att värderas högt av sina kollegor och andra medmänniskor är t.ex. något som förefaller mycket viktigt. Tre egenskaper karaktäriserar generellt finansiella bedrägerier:

- i) Oförmåga att möta förväntningar på prestation
- ii) Personliga kostnader förenade med föregående punkt
- iii) Att kunna intala sig själv att det faktiska resultatet kommer att vända snart (till positivt)

Den sista punkten är särskilt central. Om det faktiska resultatet inte vänder, måste illusionen framhåvas för att gömma den fortsatta neråtgående utvecklingen. Det är även svårt att gömma ett bedrägeri under en lång tid, och därför krävs ofta samarbete med medarbetare eller motparten i de bedrägliga transaktionerna. När en negativ resultateffekt ackumuleras alltmedan illusionen fortsatt framhåvs, så ökar risken för upptäckt. Då man tar till knepet att intäktsföra framtida intäkter, så tas dessa intäkter från framtida resultat vilket måste kompenseras med nya intäkter. Bedrägeri utförs därför ofta en person som är av spelartypen (*gambler*). (Ball, 2009, s. 285-287)

3.1.3 Betydelsen av ägarstruktur: skandaler i USA respektive Europa

Coffee (2005) menar att den konventionella uppfattningen är att ett uppdagande av en rad redovisningsskandaler är en konsekvens av att en aktiemarknadsbubbla spricker, samt att i efterdyningarna uppstår nya lagar och regler. Författaren menar att detta mönster stämmer om man utgår från Söderhavsbubblan på 1700-talet och fram till idag. Om man tittar på aktiemarknadsbubblan som sprack år 2000 så ser man att både USA och Europa drabbades av stora nedgångar. Nedgångarna i Europa berodde inte i samma utsträckning på genomsyrande av oriktigheter i bokföringen som i USA. I efterdyningarna av skandalerna i USA vidtogs som följd av skandalerna drastiska reglerande åtgärder - såsom skapandet av SOX - medan något sådant inte skedde i Europa. Under 90-talet såg man vidare i USA en ökning av antalet omräkningar (*restatements*) av företagets årsredovisningar. En sådan omräkning är i USA en allvarlig händelse som ofta resulterar i bl.a. en större nedgång i aktiekursen och en omorganisation av bolagets ledning. På grund av allvaret i en sådan händelse så är det rimligt att tro att dessa omräkningar bara var en liten del som kom fram i ljuset, och att många företag sannolikt förde förhandlingar med sina revisorer som gjorde att de kunde undslippa en formell omräkning. Vidare kan skillnader i ägarstrukturen förklara skillnader i skandalernas karaktär. Dels i formen av bedrägeri, och dels i vilka som utför bedrägerierna. I system med utspridd ägarstruktur står bolagsledningen i centrum för bedrägerierna, medan i system med koncentrerad ägarstruktur är det de kontrollerande huvudägarna. Ledningen i företag tenderar att ägna sig manipulation av företagets intäkter, medan kontrollerande aktieägare tenderar att utnyttja privata fördelar av kontroll och kan köra över minoritetsägarna. De olika ägarstrukturernas karaktäristik är följande:

- i) System med utspridd ägarstruktur karaktäriseras av starka värdepappersmarknader, höga krav på information, hög aktieomsättning samt hög marknadstransparens där marknaden agerar mekanism för disciplinering.
- ii) System med koncentrerad ägarstruktur karaktäriseras av kontrollerande block av ägare, svagare värdepappersmarknader, stora privata fördelar av kontroll, lägre krav på information och lägre marknadstransparens men där stora banker och icke-kontrollerande större ägare möjligen spelar en ersättande roll.

(Coffee, 2005, s. 198-200)

3.1.4 Incitamentsstruktur som orsak för företagsbedrägerier

Den främsta anledningen till det ökade antalet omräkningar i USA på 90-talet, var fel i intäktsredovisningen. Detta speglar en förändring i bolagsledningars beteende i USA. Tidigare hade bolagsledningar använt reserver för att hålla tillbaka den intäktsredovisning som skulle överträffa marknadens förväntningar. På så sätt fanns det utrymme att använda under perioder då intäkterna inte nådde upp till förväntningarna. Man använde sig således ofta av en sorts resultatutjämning för att inte göra investerare oroliga under perioder som annars skulle framstått som mer volatila. Omvänt så började man på 90-talet allt mer att ta ut resultat från framtida perioder i förskott. Detta tycks ha berott på bolagsledningars optimistiska framtidsprognoser framförda till aktieanalytiker. Förklaringen till varför man gjorde detta skiljer USA från Europa. Företagsledares kompensation i USA på 90-talet gick från att vara lönebaserad till att vara baserad på värdet av företagets aktier. Viktigt att notera här är att skiftet inte följdes av en förändring i bolagens styrning för att kontrollera oönskade incitament som aktieoptioner kan ge. Studier har vidare kunnat påvisa positiv korrelation mellan företag som råkade ut för bedrägerier och förekomsten av incitamentsprogram där aktieoptioner utgör del av kompensationen till ledningen. (Coffee, 2005, s. 201-202, Denis et al., 2005, s. 486, Efendi et al., 2007, s. 667)

3.2 Förväntningsgapet inom revision

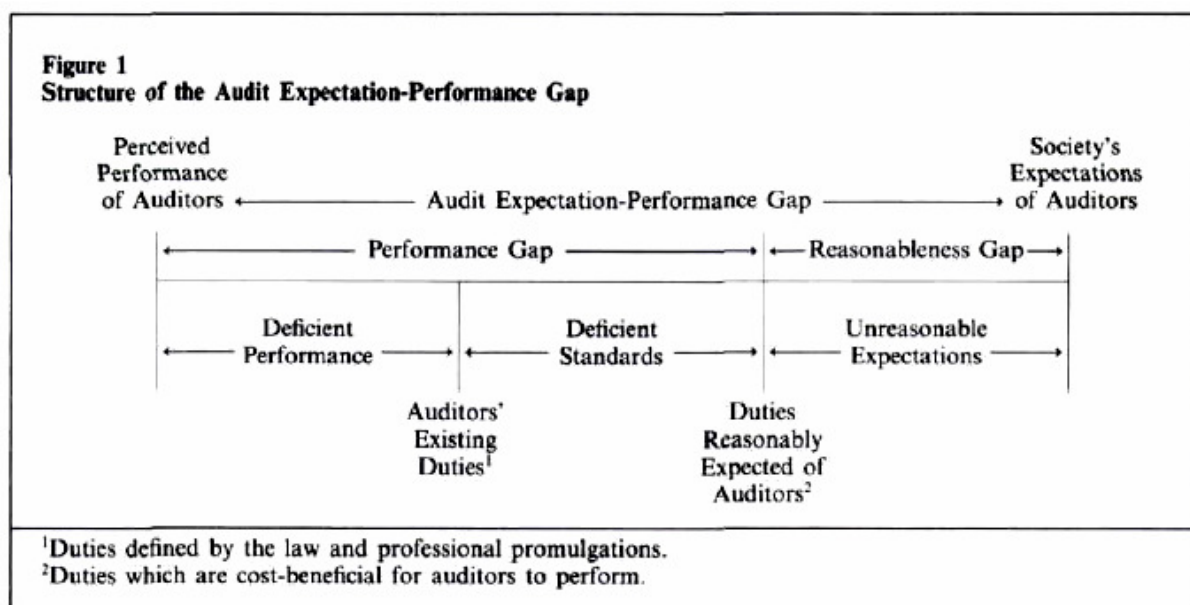
3.2.1 Förväntningsgapet och dess betydelse

Det gap mellan vad samhället förväntar sig av revisorer och vad de upplever att de levererar, kallas i allmänhet för förväntningsgapet (Carrington 2010, s. 222). Revisorsyrkets fortlevnad hänger i förlängningen på en legitimering av yrket, att samhället stöder användandet och kraven på revisor i bolag. När revisorsyrket inte förmår leverera vad samhället förväntar sig, leder det till kritik och smutskastning av yrket som minskar det allmänna förtroendet för revisorsfunktionen. Det är detta förtroende som skadades efter skandaler såsom Enron, Worldcom etc. (Porter et al., 2008, s. 197).

3.2.2 Förväntningsgapets komponenter

Det finns en hel del forskning kring förväntningsgapet inom revision. Enligt Koh & Woo (1998) användes begreppet först av C. D. Liggio i dennes artikel "The expectation gap: the accountant's Waterloo" (1974). Liggios definition av förväntningsgapet var skillnaden mellan förväntad prestation utifrån två olika uppfattningar: den självständiga revisorns samt användaren av årsredovisningen. Sedan dess har definitionen av förväntningsgapet kommit att utvecklas och breddas av olika forskare. (Koh & Woo, 1998, s. 147).

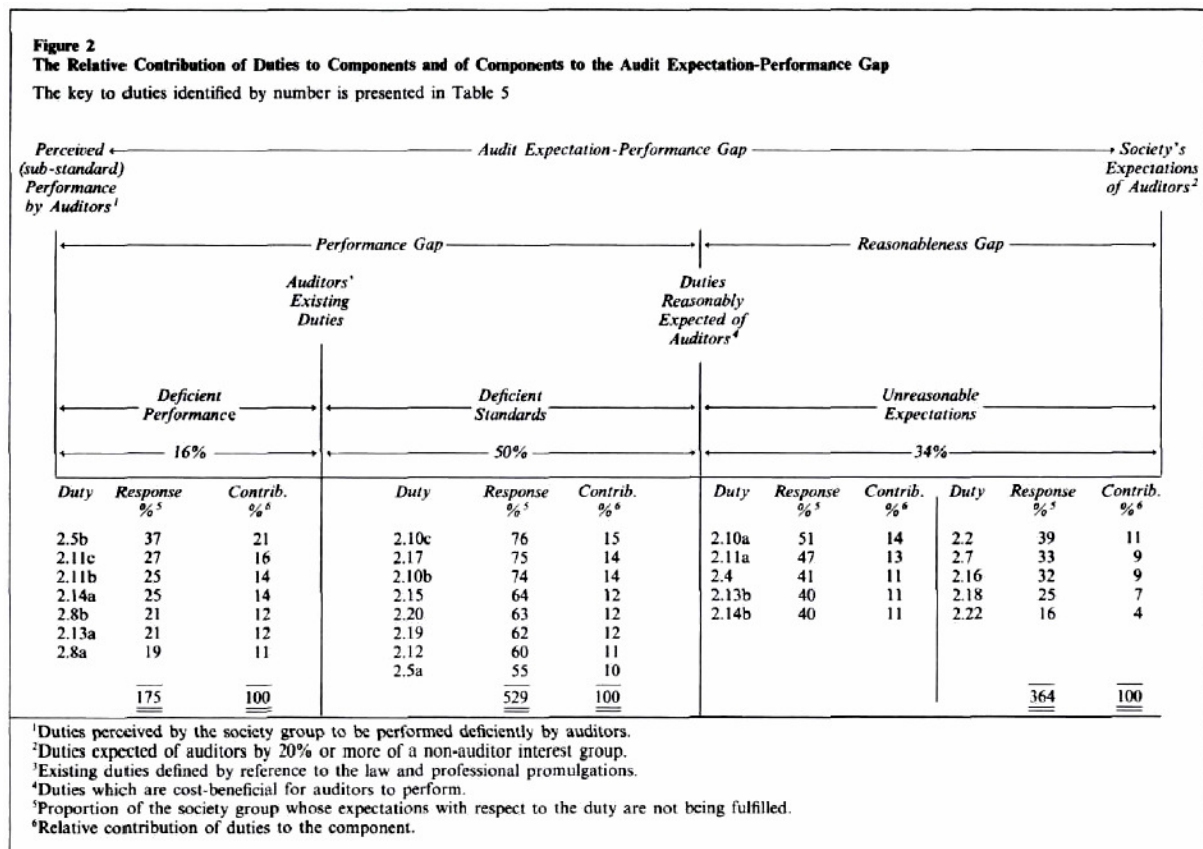
Porter genomförde 1989 en enkätundersökning i Nya Zeeland som syftade till att empiriskt testa den av författaren antagna strukturen av förväntningsgapet. Denna resulterade i en artikel från 1993 där Porter visar hur olika arbetsuppgifter (*duties*) för revisorn bidrar, eller inte bidrar, till förväntningsgapet. Svaren kunde sedan analyseras för att studera förväntningsgapets sammansättning. Förväntningsgapet (*expectation-performance gap*) kan då indelas i två komponenter; prestationsgapet (*performance gap*) och rimlighetsgapet (*reasonableness gap*). Det förstnämnda begreppet, prestationsgapet, utgörs av skillnaden mellan vad samhället rimligen kan förvänta sig av professionen och vad det uppfattar att professionen faktiskt åstadkommer. Det sistnämnda begreppet är en benämning på allmänhetens orimliga förväntningar på professionen. (Porter, 1993, s.49, 64; Porter et al., 2008, s. 197-198)

Figur 1. Förväntningsgapets komponenter.

källa: Porter (1993, s. 50).

Prestationsgapet kan i sin tur delas upp i två komponenter, otillräckliga standards (*deficient standards gap*) samt otillräckliga prestationer (*deficient performance gap*). Den förstnämnda komponenten avser skillnaden mellan vad som är rimligt att begära av professionen och vad man faktiskt kan begära utifrån de lagar och regelverk som gäller (se figur 1). Gapet reflekterar således bristen på lagar och regelverk för att professionen ska kunna leverera utefter samhällets rimliga förväntningar. Den sistnämnda komponenten avser skillnaden mellan vad samhället rimligen förväntar sig av professionen och hur samhället upplever att den levererar givet de standards som finns. Komponenterna reflekterar alltså det gap som finns kvar när vi justerat för samhällets orimliga förväntningar samt bristen på reglering/tillräckliga standards, och åsyftar just professionens otillräckliga prestationer (Porter et al., 2008, s. 198)

Figur 2. Fördelningen av förväntningsgapets komponenter.

källa: Porter (1993, s. 65)

Enligt Porters studie såg fördelningen av förväntningsgapets komponenter utifrån de insamlade enkätsvaren ut såsom i figur 2. Endast 5 av de 30 föreslagna arbetsuppgifterna bidrog inte till förväntningsgapet. Som synes i figur 2 så fann man att den största delen av förväntningsgapet tillhörde komponenten otillräckliga standards (50 %), följt av rimlighetsgapet (34 %) och slutligen otillräckliga prestationer (16 %). (Porter, 1993, s. 65)

3.2.3 Förväntningsgapets variation hos olika användargrupper

Likt Porter utförde Humphrey et al. (1993) en liknande enkätstudie som även den bekräftade förväntningsgapets existens. Studien visade även på variation i uppfattning hos de olika

grupper som var föremål för studien: revisorer, investeringsanalytiker, ekonomichefer, journalister och bankirer. När det gäller revisorns arbetsinsats i det scenario där klienten nekar revisorn att utföra nödvändigt arbete genom att inte vilja betala för det, hade revisorer en betydligt större tro än ekonomichefer och investeringsanalytiker på att revisorerna trots det skulle utföra det nödvändiga arbetet. Bankirer och journalister hade den lägsta tron på att revisorerna skulle utföra arbetet. Samtidigt fann man inte i studien att förväntningsgapet skulle bero på en snedvridning mot professioner, eller att användargrupper skulle hålla orimliga förväntningar generellt. En studie av Bailey et al. visade även den på förväntningsgapets variation bland olika användargrupper. Man fann bl.a. att mer kunniga användare av finansiella rapporter uppfattade revisorer i lägre grad ansvariga för informationen i årsredovisningen. (Humphrey et al., 1993, s. 410-411, Bailey et al., 1983, s. 369)

3.2.4 Förslag till åtgärder för att minska förväntningsgapet

En av slutsatserna i Porters studie var att när en skillnad i samhällets förväntningar på revisorns prestation och dennes faktiska prestation identifieras, t.ex. genom att utförandet av en arbetsuppgift kritiseras, bör arbetsuppgiften i sig analyseras så att man kommer fram till vilken komponent av förväntningsgapet den tillhör. Revisorsprofessionen kan på detta sätt engagera sig för att själva drastiskt bidra till att minska förväntningsgapet och därmed minska risken för att utsättas för kritik i framtiden. Även Humphrey et al. uppmanade i sin studie revisorerna till handling. Detta genom att svara på de olika uppfattningar som finns bland användare som är beroende av revisorernas arbete. (Porter, 1993, s. 64-66, Humphrey et al., 1993, s. 411)

3.3 Revisionskommittéernas utbredning

3.3.1 Revisionskommittéer i begynnelsen

Idén med revisionskommittéer (*audit committees*) stöddes av SEC, den amerikanska tillsynsmyndigheten, redan på 40-talet. Bakgrunden var att det stora företaget McKesson & Robbins, ansökt om rekonstruktion. SECs utredning visade att delar av företagets tillgångar i årsredovisningen var påhittade. Slutsatsen drogs att revisorn brustit i sitt oberoende. Följaktligen började SEC förespråka att styrelsen i börsnoterade företag skulle utse en kommitté, som i sin tur skulle utse bolagets revisor. På detta sätt skulle revisorns oberoende garanteras. Diskussionen om revisionskommittéer kom återigen upp på agendan i och med en rad företagsskandaler i slutet av 60-talet. Företag som Atlantic Acceptance Corporation i Kanada, och Penn Central Railroad i USA, gick vid denna tidpunkt i konkurs. År 1972 gick SEC ut och uppmanade börsföretagen att utse revisionskommittéer för att skydda investerare. Tre år senare införde man i Kanada ett lagkrav på att börsnoterade företag måste utse en revisionskommitté. Dessa skulle syna och godkänna företagets årsredovisning innan styrelsen fick ta del av den. (Fichtner, 2010, s. 227-228, Porter et al., 2008, s. 146-147)

3.3.2 De amerikanska aktiebörserna driver på utbredningen

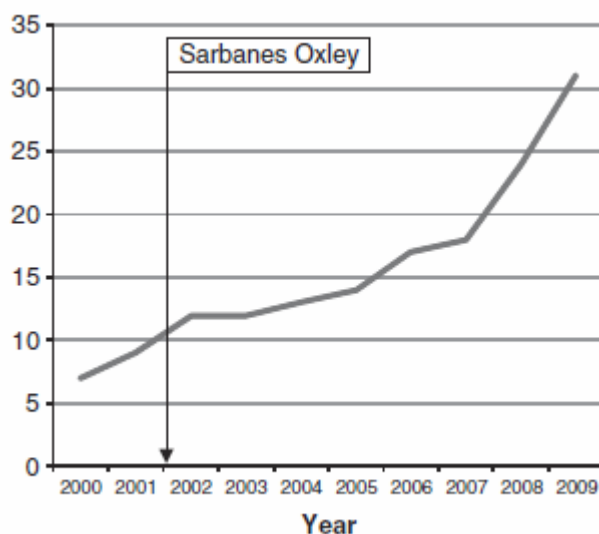
I USA vid denna tidpunkt skedde ingen lagstiftning på området. Istället var det aktiebörserna, där de börsnoterade företagen listades, som började införa krav. NYSE införde år 1977 en regel om att alla företag noterade vid aktiebörsen skulle ha en revisionskommitté. Delstaten Connecticut i USA införde vid samma tidpunkt krav på revisionskommittéer för vissa företag. Den nationella kommissionen för bedräglig rapportering (*National commission on fraudulent reporting*), utgav i USA år 1987 en rapport, på uppdrag av bl.a. AICPA (amerikansk motsvarighet till FAR, min kommentar), som vida utökade revisionskommitténs uppdrag. Detta bland annat genom att denna nu skulle utvärdera företagets riskbedömningsprogram för den finansiella rapporteringen, samt ha tillsyn över kvartalsrapporteringen. Vidare rekommenderade kommissionen i sin rapport att SEC skulle införa ett krav på revisionskommittéer, något SEC dock inte skulle komma att göra vid denna tidpunkt. Däremot införde NASD år 1989 ett krav på revisionskommittéer för de bolag som var registrerade vid NASDAQ/NMS-börsen. (Fichtner, 2010, s. 228-229)

3.3.3 Utbredningen fortsätter medan EU intar en passiv ställning

På 90-talet infördes krav på revisionskommittéer i länder såsom Nigeria, Malaysia och Jordanien. EU-kommissionen diskuterade frågan i sin grönbok år 1996, men kom slutligen fram till att initiativ till lagstiftning fick ske på nationell nivå. På det sena 90-talet utökade revisionskommittéernas uppdrag i USA till följd av en rapport sponsrad av NASD och NYSE. Rapporten innehöll nya rekommendationer för revisionskommittéernas uppdrag, riktade åt att stärka revisionskommittéernas oberoende. De stora amerikanska aktiebörserna införde krav på de börsnoterade företagen att följa rekommendationerna, som bland annat också innebar ett krav på att utse en revisionskommitté helt bestående av oberoende styrelseledamöter. Vidare började ett flertal länder vid denna tidpunkt att införa krav på revisionskommittéer via aktiebörsernas inregistreringsregler. Så skedde i Hong Kong och Indien år 1999, och i Indonesien år 2000. Detta följde av krav på revisionskommittéer i form av lagstiftning, i länder såsom Sydkorea, Chile och Mexico. (Fichtner, 2010, s. 230)

3.3.4 Nya företagsskandaler i USA, SOX, samt EUs uppvaknande

I början av 2000-talet så skedde som bekant ett flertal större företagsskandaler i Nordamerika, däribland tidigare nämnda Enron och Worldcom. En orsak till skandalerna som utpekats är de bokföringsmässiga oegentligheter som förekom hos företagen, och som möjliggjorde att bedrägerier kunde döljas. Som tidigare nämnt var responsen från USAs regering införandet av SOX år 2002, riktat till att bl.a. öka revisorernas oberoende och investerarnas förtroende för börsbolagens årsredovisningar. En särskilt relevant detalj i sammanhanget är det lagstiftade krav på revisionskommittéer i börsnoterade bolag, som införandet av SOX medförde. Kravet innebar dessutom att alla medlemmar i en sådan kommitté skulle vara oberoende styrelseledamöter. (Carnegie & Napier, 2010, s. 361, Fichtner, 2010, s. 231)

Figur 3. Ökningen av antalet länder med krav på revisionskommittéer i börsnoterade bolag.
källa: Fichtner (2010, s. 232)

Många andra länder skulle komma att följa USAs initiativ till lagstiftat krav på revisionskommittéer. Figur 3 kan sägas illustrera denna utveckling. EUs ministerråd antog 2006 Europaparlamentets och rådets direktiv om lagstadgad revision av årsbokslut och sammanställd redovisning, som bl.a. innebar att börsnoterade företag skulle inrätta revisionskommittéer. Under de följande åren infördes kravet på revisionskommittéer i en rad EU-länder, genom implementering av direktivet i nationell lagstiftning. I Sverige föreslogs kravet på revisionskommittéer, även kallat revisionsutskott, redan 2004, av en arbetsgrupp kallad "Kodgruppen" i SOU 2004:46. Dock skulle lagkravet om revisionskommittéer komma till stånd senare, till följd av EUs direktiv. I Sverige trädde lagändringen i kraft 1 juli år 2009. Kravet på revisionskommittéer, i lagtexten omnämnt revisionsutskott, går idag att finna i ABLs åttonde och nionde kapitel (Fichtner, 2010, s. 231- 233, SFS 2009:565, SOU 2004:46)

3.4 Medias granskning av redovisning och revisorer

3.4.1 Allmänt om forskningen kring medias inverkan och inflytande

Forskningen på mediaeffekter visar på fenomenets komplexitet, då olika forskare fokuserar på olika aspekter av fenomenet. Forskning har bl.a. bedrivits på mediaeffekters typ (beteendemässig, kognitiv m.m.), grad (mikro-/makronivå), influens (direkt/indirekt), övertygande förmåga, avsiktlighet etc. (Potter, 2011, s. 897-898). Medias roll och betydelse för att påverka den allmänna opinionen har länge debatterats. Forskningen visar på motstridiga resultat, där korrelation mellan graden av påverkan och exponering för media är högst varierande (Druckman, 2005, s. 465). Nedan följer några exempel på olika studiers resultat, för att ge en inblick på områdets komplexitet.

Roberts & Bachen (1981, s. 318, 321) menade att länken mellan medieinnehåll och mänskligt socialt beteende dels ligger i mängden exponering mot media och typ av medieinnehåll, dels i skillnader i tolkningen hos personen. Hur och under vilka förutsättningar mediaeffekter äger eller inte äger rum, var en uppgift för forskningen som enligt Roberts & Bachen behövdes utredas mer.

Weaver & Drew (1993, 365-367) fann genom att undersöka väljare i valet till amerikanska senaten 1990, att dagstidningar och politisk reklam i TV tycks kunna påverka väljarnas kunskap om kandidaternas position i olika politiska frågor. Kunskap om kandidatens position tycktes även kunna förutspå väljarens bild av kandidaten.

Jordan (1993, s. 191-192) utförde en studie baserad på i tidigare studier gjorda enkätundersökningar, där denne använde statistisk analys för att förklara förändringar i den allmänna opinionen med variation i medias rapportering. Jordan kunde dra slutsatsen att olika medieformer har olika inflytande på den allmänna opinionen. Bland annat fann denne att dagstidningar, tv-experter och kommentatorer tycks ha inverkan på opinionen.

Price & Zaller (1993, s. 133) utförde en studie vars resultat visade på att en persons bakgrund av politiska kunskaper var den största indikatorn på vilka nyheter personen mindes i nyhetsflödet. Valet av medieform tyckes däremot inte vara en effektiv indikator.

Druckman (2005, s. 465-466, 476-477) menar att studier på olika typer av medier och dess informerande effekt generellt visat att korrelationen ofta är stark vid läsning av dagstidningar, medan den varierar mellan svag och icke-existerande då det gäller TV-mediet. Druckmans egen studie syftade bl.a. till att mäta skillnader i olika mediers framgång i att informera väljare i samband med ett val till senaten i delstaten Minnesota i USA. En slutsats författaren drog var att dagstidningar spelade "en signifikant roll" i att informera väljarna.

3.4.2 Granskningen av revisorsprofessionen i media

För att få en bild av medias betydelse så följer nedan några exempel på mediagranskning av revisorsprofessionen. Detta för att belysa olika aspekter av fenomenet samt de eventuella implikationer sådan granskning medfört för professionens utveckling.

I slutet av 70-talet och i början av 80-talet ökade antalet åtal mot revisionsbyråer i Storbritannien. Dessa grundade sig oftast i att byråerna hade gett rena revisionsberättelser till företag som senare upphörde att vara en pågående verksamhet (*going concern*, motsvarande

fortlevnadsprincipen). Pressen var kritisk till professionens standards och deras misslyckande att utvärdera företagens fortlevnad. Professionen ansåg vid denna tidpunkt inte att det var deras uppgift att utföra det senare. Trycket från pressen föranledde att revisorsprofessionen till slut tvingades ändra hållning i frågan. (Sikka, 1992, s. 377-378)

Geiger et al. (2005, s. 21-22) menar att den negativa bilden av revisorsprofessionen som gavs i amerikansk media samt kongressen i början av 2000-talet, ledde till de väsentliga förändringar i lagar och regelverk som skedde i USA under denna tid. Vidare fann författarna att revisorernas beteende förändrades efter december 2001, då tendensen att lämna en oren revisionsberättelse ökade. Författarna förklarade detta med en vilja från professionen att, givet den förhöjda granskningen av revisorer i media, agera proaktivt för att minska risken för rättstvister, statlig intervention och införande av ny lagstiftning. Även Sercu et al. (2006, s. 389, 401) argumenterar för att mediagranskningen av revisionsberättelser efter Enron-kollapsen innebar en förhöjd risk att en misslyckad revision skulle kunna bli upptäckt. Revisorernas förändrade beteende i form av ökat antal orena revisionsberättelser kunde inte förklaras med förändringar i klientlistor och deras balansräkningar, utan istället med en förhöjd affärsrisk i revisionsverksamheten till följd av medias granskning.

Smith et al. (2010) ger ett annorlunda perspektiv på medias roll i sin studie av medias rapportering i USA kring börsnedgångarna i efterdyningarna av den globala ekonomiska krisen 2008. Perspektivet är den retorik och story-telling som användes i media för att skriva om revisorsprofessionen och mer specifikt dess tillämnning av så kallad *mark-to-market accounting* (redovisningsprincip, värdering av tillgångar till marknadsvärde). Användandet av principen försvarades av revisorsprofessionen i media med hänvisning till bl.a. transparens. Författarna noterade att mediareporteringen kring värderingsprincipen ökade kraftigt vid tidpunkten för den ekonomiska krisen 2008 och framåt, då många företag tvingades skriva ner värdet på sina tillgångar. Författarna fann att "experter" och andra aktörer i media i stor utsträckning argumenterade genom användning av etos och patos i sin argumentation, d.v.s. genom att väcka känslor samt genom att yrka på trovärdigheten/tyngden hos personen. På det sättet marginaliserades revisorsprofessionens argumentation som utgick mer strikt från professionens logos (logik). Smith et al. menade även att professionen inte gavs trovärdighet genom medias story-telling och att motståndarnas röster därigenom verkade mer logiska och trovärdiga. En slutsats i studien var att man i jakten på att snabbt finna en syndabock, i media skyndade och utsåg revisorsprofessionen till en skurk för att denna ville ha transparens. En slutsats var även att medias story-telling riskerade att influera beslutsfattande som leder till missriktade ändringar, t.ex. i redovisningsstandards eller andra spelregler. Författarna menade även att resultaten av studien kan ses som en varning till revisorsprofessionen att höja sin röst och utveckla en mer genomtänkt retorisk strategi för att synas och höras i media. (Smith et al., 2010, s. 281-285, 287, 298-299)

3.4.3 Akademisk intervention i mediadebatten

Forskningen på akademikers "redovisningsaktivism" i medier, är enligt Samkin (2010, s. 238) ett område som det forskats relativt lite på.

Willmott et al. (1993, s. 106) argumenterar att akademiker, genom att inta en kritisk och ifrågasättande roll i media, kan visa hur redovisningspraxis är ett resultat av historiska och politiska krafter som därmed går att utmana. Den publika debatten kan öppnas upp och berikas av att akademiker inom redovisning intervenerar.

Sikka (2010, s. 270-272, 277-278) menar att akademiker kan utnyttja olika medier såsom dagstidningar, tidskrifter, tv-program m.m. för att rapportera om "obekväma fakta" och bidra till att frigöra debatten. Media kan nyttjas till att presentera konkurrerande perspektiv och bidra till mobilisering av ett tryck för förändring. Samtidigt menar Sikka att tidskrifter inom redovisning/revision i Storbritannien sällan erbjuder möjligheter till kritik av redovisningspraxis och professionella organ, då deras funktion är att företräda revisorsprofessionens intressen. Samma tendens kan även ses hos oberoende tidskrifter, som trots sitt uttalade oberoende ändå i viss mån styrs av annonsörernas intressen. Trots denna begränsning så menar Sikka att det ges möjligheter för akademiker att presentera avvikande diskurser och kritisera "etablerade sanningar" i media. Sikka har själv fått kritiska artiklar publicerade i den brittiska dagspressen, däribland *The Guardian*.

Neu et al. (2001, s. 751, 756) argumenterar likt Sikka (2010) att utgivare föredrar artiklar som är i linje med annonsörernas och medieägarnas intressen, samt artiklar som är lättbegripliga. Tonvikten ligger på artiklar som antingen bekräftar rådande åsikter alternativt handlar om skandaler. Medias preferens för lättsmälta artiklar försvårar även enligt Neu et al. försök att problematisera siffror och underliggande antaganden i redovisning och att presentera alternativa tolkningar.

Cooper et al. (2005, s. 373) argumenterar att den generella bristen på intervention från akademiker i media, i efterdyningarna av skandalerna i USA i början på 2000-talet, delvis beror på att professurer vid de amerikanska lärosätena inom redovisningsområdet ofta är sponsrade av de stora revisionsföretagen. Responsen till skandalerna har därför enligt Cooper et al. ofta varit att antingen förringa problemet, att se skandalerna som enskilda extrema händelser eller att förflytta fokus till andra aktörer eller institutioner.

4. Fallet Fermenta

4.1 Beskrivning av det studerade fallet

4.1.1 Stockholms Fondbörs konstateranden i efterdyningarna av skandalen

I inledningen till den rapport som gjordes på uppdrag av Stockholms Fondbörs (SF) och som överlämnades till dess styrelse den 2 augusti 1988, omnämns Fermenta som den ”mest djupgående företagsskandal som skakat det svenska näringslivet på 50 år”. Man konstaterar att skandalen kunnat ske trots de nya lagar som införts i aktiebolagslagen i efterdyningarna till Kreuger-kraschen 1932. Initiativ till utredningen hade tagits efter det att börsstyrelsen beslutat att avregistrera aktierna i Fermenta AB den 15 januari 1987. Vid bolagsstämman 1987 hade granskningsmannen redogjort för en rad oegentligheter i Fermenta. Bland annat framkom att det förekommit rena bokföringsmanipulationer, intäktsföring av framtida intäkter och ”systematiskt underhållande av information gentemot styrelse och revisorer”. Skillnaden mellan de redovisade och verkliga resultaten för åren 1984-1986 sades i rapporten uppgå till över en miljard kronor. Av rapporten framgick även att Refaat El-Sayed, huvudägare och VD i Fermenta AB under åren som ledde fram till skandalen, bl.a. manipulerat information till aktiemarknaden och på olika sätt bidragit till kursdrivning av aktien. Kursen på Fermenta-aktien steg fram till början av 1986 och uppnådde en ökning på 14 gånger kursen vid börsintroduktionen, sommaren 1984. (Stockholms Fondbörs, 1988, s.10-11).

4.1.2 Refaat El-Sayed och Fermenta

I den ovan nämnda rapporten framhävs Refaat El-Sayeds roll i Fermenta AB som den enskilt viktigaste faktorn för händelseutvecklingen som ledde fram till skandalen (Stockholms Fondbörs 1988, s.14). Det förefaller därför rimligt att börja med att redogöra för de beskrivningar som finns om Refaat El-Sayeds bakgrund och involvering i Fermenta, samt det händelseförlopp som ledde fram till, utgjorde och följde skandalen.

4.1.3 Bakgrund och händelseförlopp

Historien med Fermenta skulle man kunna säga börjar i januari 1982. Det är då Refaat El-Sayed blir huvudägare av Fermenta AB. Bolaget var ett avsonnat dotterbolag i läkemedelskoncernen Astra, som El-Sayed förvärvar med finansiering huvudsakligen från Handelsbanken, med viss hjälp från Electrolux och Statens Industriverk. I bolagets tillgångar ingår en fermenteringsfabrik i Strängnäs med 100 anställda. Detta är alltså en produktionsanläggning som producerar råpenicillin, en råproduktion som Astra i och med försäljningen ville knoppa av från sin kärnverksamhet. Tillverkningen av råpenicillin var ”oglamorös” och marknaden präglades av svängande priser och knappa, om några marginaler alls. Det var de senare förädlingsstegen som var lönsamma att ägna sig åt och som Astra ville fokusera på. I korthet så var det således denna fermenteringsfabrik i Strängnäs som utgjorde basen för El-Sayeds planer för vidare expansion. (Petersson, 1987, s.123-125,134-135).

Fermenta var inte någon framgångshistoria från första början - de två första åren präglades av en mycket hård kamp för att överleva. Man klarade sig tack vare slutande av några långtidskontrakt med aktörer i branschen. Antibiotikaframställning var dock inte någon tillväxtmarknad utan en mogen bransch vid denna tidpunkt. Istället var El-Sayeds outtalade plan att bygga upp ett företag med samtliga förädlingssteg i framställningsprocessen av penicillin. Han ville även producera och distribuera produkter inom veterinärmedicin och

medicinska fodermedelstillsatser – en breddning av verksamheten. Enligt Petersson (1987) var det ”den klassiska dominansteorin eller monopoldrömmen” som skulle genomföras på ett nytt område. Detta skulle ske genom företagsförvärv, något som Electrolux framgångsrikt hade hållit på med sedan 60-tal och som El-Sayed sannolikt inspirerats av. Efter att ha slutit tidigare nämnda långtidskontrakt, började denne förvärva företag i USA, Frankrike och Italien. Efter bara ett par år hade El-Sayed börja väcka viss uppmärksamhet i branschen. Fermenta omnämndes bl.a. branschtidskriften Chemical Week där det framgick att man såg Fermenta som ett intressant företag, men med begränsade vinstmöjligheter. El-Sayed insåg dock tidigt att en redovisad vinstökning var avgörande för att kunna fortsätta expansionen. Han började därför tidigt med att ”förbättra resultatet”, t.ex. genom att sälja lager till överpris till ett av sina privata företag, som han senare köpte tillbaka. Enligt Petersson (1987) var denna typ av resultatförskönande åtgärder av marginell omfattning de första åren, men kom sedan att växa. (Petersson 1987, s.141-147).

För att kunna fortsätta expandera och genomföra nya förvärv, var planen att genomföra en börsintroduktion av Fermenta. Detta skedde 1984 då man lyckades genomföra en försäljning av 1,2 miljoner aktier till allmänheten. I och med börsintroduktionen påbörjades också medias intresse för El-Sayed och den ”Fermentahausse” som sedan skulle råda. Många fick upp ögonen för Fermenta och dess säregne huvudägare och ledare. Börsintroduktion möjliggjorde att El-Sayed raskt kunde sätta igång med företagsköp. (Petersson 1987, s.153-155).

El-Sayed hade redan i mitten av 1985 vunnit acceptans och beundran, dels som industriman och entreprenör men även på kreditmarknaden där bankerna ”nästan slogs om att få låna pengar till Fermenta och Refaat”. Tunga institutionella aktörer hade vågat satsa på Fermenta, och El-Sayed började bli en kändis i mediavärlden. Året 1985 slutade mycket bra för Fermenta och Refaat El-Sayed. Det blev klart att Fermenta förvärvar viktiga företag som SDS och Vertac. El-Sayed hade blivit utsett till Årets Svensk och Fermenta hade blivit utsedd till Årets Aktie. Fermenta hade även under 1985 vuxit mer än tre gånger i omsättning och vinsten fyra gånger. (Petersson 1987, s.47-48, Stockholms Fondbörs, 1988, s.79, 81).

Det är först under 1986 som Fermenta-bygget börjar knaka i fogarna. Fermenta hade, med Refaat El-Sayed i spetsen, ingått ett avtal med Volvo i början av januari 1986. Avtalet innebar något förenklat att Volvo skulle överta aktier i Fermenta mot att Fermenta övertog stora aktieposter i Volvos olika bolag, Leo-Ferrosan, Gambro och Pharmacia. Dessa bolag skulle tillsammans med Fermenta utgöra "en ny svensk industristruktur för bioteknik". Fermenta-aktierna som El-Sayed skulle överlämna till Volvo som del i transaktionen skulle tas ur El-Sayeds privata innehav. Värt att nämna är att El-Sayed istället lät aktiemäklare köpa upp fler Fermenta-aktier på marknaden, så att han skulle slippa lämna ifrån sig av de aktier han redan ägde. Problemet var att han i och med detta skuldsatte sig privat med 540 mkr. Han lät även parkera en stor aktiepost hos Industrivärden som senare skulle avlämnas till Volvo. El-Sayeds Fermenta-aktier utgjorde dock pant för lånen. Enligt Petersson (1987) så var förtroendet för El-Sayed mycket stort i januari 1986. Värderingen av aktien var också på topp, börsen värderade vid denna tidpunkt Fermenta-aktien till 3,5 gånger substansvärdet. (Stockholms Fondbörs, 1988, s.10-11, 80-83; Petersson, 1987, s. 93-94)

Det är vid denna tidpunkt som fokus hamnar på Refaat El-Sayeds doktorstitel. Miljöaktivisten Björn Gillberg skriver en artikel i tidskriften Miljö o Framtid i vilken han sågar El-Sayed och Fermenta, och där han avslöjar doktorstiteln som en bluff. När El-Sayed konfronteras av journalister som ställer frågor om doktorstiteln så förnekar han bluffen, gång på gång. Förnekandet pågår i flera dagar innan El-Sayed torsdagen den 13 februari 1986 låter släppa ett

pressmeddelande där han erkänner och ber om ursäkt för lögnen. Dessvärre är det redan för sent. Värdet på Fermenta-aktien sjunker och förtroendekrisen är ett faktum. Under de kommande fjorton dagarna halveras börsvärdet på Fermenta-aktien, trots flera börsstopp. Gillberg följer även upp sin första artikel med ett nytt angrepp i Dagens Nyheter, några dagar efter El-Sayeds bekännelse. Denna gång kritiserar han Fermentas verksamhet och hävdar att bilden av det framgångsrika och innovativa företaget är en illusion skapad av media och journalister. Dagen efter publiceringen fortsätter kursfallet. (Petersson 1987, s.102-107).

Det faktum att kursen för Fermenta-aktien nu var mycket lägre än bara några veckor tidigare, påverkade förutsättningarna för Volvo-affären. Från Volvos sida lät man officiellt meddela att intresse kvarstod. Dock hade man internt börjat ifrågasätta affären. Fermenta lät även släppa sitt bokslutsbesked för 1985, bara några dagar efter doktorsskandalen. I samband med bokslutsbeskedet meddelades också att Refaat El-Sayed skulle avgå som VD och ersättas av Ove Sundberg. Även om bokslutskommunikén visade på en stigande, mycket god lönsamhet, så skapade det misstro när det visade sig att uppgifter om minoritetsandelar och ägarandelen i det förvärvade italienska bolaget Pierrel inte stämde. En ny kommuniké gick ut kort därpå, men kritiska röster hade redan fått vatten på sin kvarn att något inte stämde i Fermenta. Efter många dagars intensiva förhandlingar med Volvo, tvingas Fermenta den 24 februari dra tillbaka sitt bud och Volvo-affären uteblir därmed. (Stockholms Fondbörs, 1988, s. 84-85).

Våren 1986 följs sedan av att Fermenta i slutet av april släpper sin årsredovisning för 1985, som revisorerna godkänner med en ren revisionsberättelse. Ifrågasättanden kommer dock från börsledningen som en vecka senare släpper en kritisk rapport om Fermentas informationsgivning. Fermenta svarar med att de följer redovisningspraxis i branschen och att deras ekonomiavdelning förstärkts. I slutet av maj prövas Fermenta och Volvo av börsledningen angående turerna i Volvo-affären. Man prövar för avregistrering av Fermenta-aktien p.g.a. att företaget gett vilseledande och bristfällig information, men beslutar att tills vidare inte avregistrera aktien p.g.a. styrelsen lovat att bättra sig. Istället fick Fermenta ett vite om en miljon kronor, tio årsavgifter. (Stockholms Fondbörs, 1988, s.87-88).

Inför bolagsstämman den 13 juni har revisorerna överlämnat en skrivelse till styrelsen med ett "skarpt formulerat" revisionsprotokoll. Revisorerna hade informerat att skrivelsen skulle behandlas som en erinran enligt dåvarande ABL 10:11. Trots det kom inte frågan att behandlas förrän den 22 september. Sommaren och hösten 1986 förefaller smått kaotiska med oklara besked och flera börsstopp. Under juni avgår Fermentas ekonomichef, Gaston Portefaix. Den 7 juli går Refaat El-Sayed ut med att han avser sälja sitt aktieinnehav till italienska koncernen Montedison. Fermentas styrelseordförande Gösta Bystedt är drivande i att affären ska genomföras. Strax därpå visas intresse från annat håll att förvärva Fermenta. Först är det statliga Procordia, och därefter ett konsortium med Industrivärden i spetsen, som inleder förhandlingar. Förhandlingarna mellan de olika parterna pågår fram till oktober. Först den 22 oktober drar sig Montedison ur förhandlingarna. Orsaken är att Fermenta inte gett dem möjlighet att ordentligt granska företagets finanser och redovisning. I och med att affären spricker så beslutar Bystedt att avgå från Fermentas styrelse. Ny styrelseordförande blir Ove Sundberg, och ny VD blir Sune Dahlberg. I mitten av november drar sig Procordia ur förhandlingarna och Sune Dahlberg avgår varpå Refaat El-Sayed tar VD-posten. (Stockholms Fondbörs, 1988, s.88-96)

Den pant som Industrivärden har i El-Sayeds Fermenta-aktier, till följd av dennes aktieköp inför Volvo-affären, skulle snart förfalla, varför El-Sayed har bråttom att hitta en ny huvudägare. Förhandlingar inleds med amerikanska Diamond Shamrock, som man tidigare

köpt bolagen SDS och Vertac från. Motivet från Diamond Shamrocks sida tycks ha varit att bli av med de miljögarantier som Fermenta friskrivit sig från i samband med precis nämnda förvärv. Budet från Diamond Shamrock dras dock tillbaka i början av december. Fokus på styrelsemötet den 12 december kom istället att hamna på avslöjanden angående Fermentas bokföring. Av en kommuniké baserad på revisorernas promemorior framgick att resultatet för 1985 och delårsresultatet för 1986 var till stor del baserat på luft. Det sades även att prognosen för 1986 på 700 mkr skulle behöva skrivas ner väsentligt. Mötet pågår under flera dagar och slutar med att El-Sayed tvingas lösa in sin kontrollpost i Fermenta mot skulden till Industrivärden. Han blir i samband med det även avsatt som VD. Styrelsemedlemmarna avgår och f.d. VDn Sune Dahlberg återinträder på VD-posten. Aktiehandeln stoppades den 15 december och stoppet skulle pågå i 20 dagar. Fermenta-aktiens värde skulle komma minska med två tredjedelar. Strax innan jul får El-Sayed lämna ifrån sig nyckeln till kontoret och dagen därpå bildas Fermentas aktieägarförening som börjar planera för att lämna anmälan till åklagare. Fermenta-aktien avregistrerades från börserna den 19 januari 1987 och skandalen var vid denna tidpunkt i princip ett faktum. (Stockholms Fondbörs, 1988, s.96-98)

4.2 Överblick över artiklarna i undersökningen

Empirin består som tidigare nämnt av artiklar från å ena sidan Affärsvärlden, Dagens Industri samt Veckans affärer, och å andra sidan från Balans. Av undersökningens totalt 123 artiklar härrör sig 78 från Balans (63 %), 20 från Affärsvärlden (16 %), 17 från Veckans Affärer (14 %) och 8 från Dagens Industri (7 %). Se diagram 1.

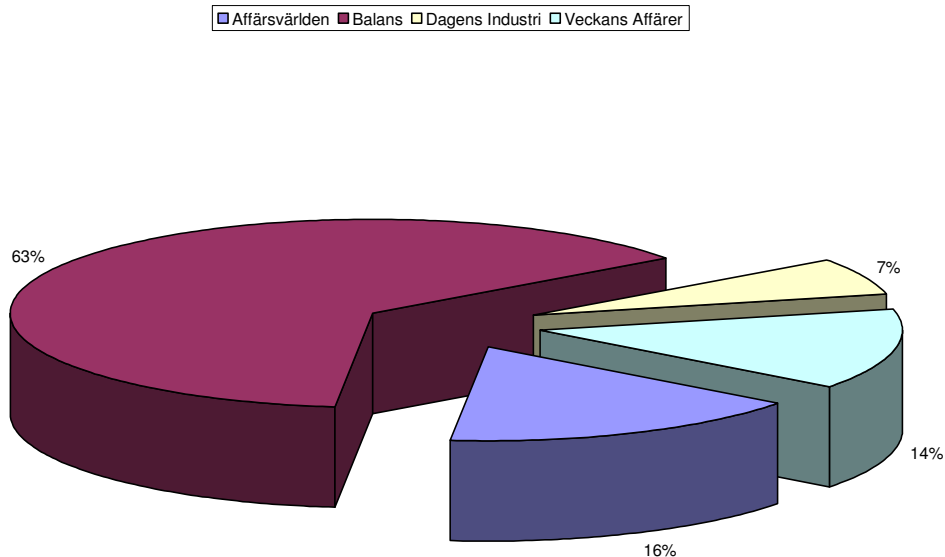

Diagram 1. Artiklarnas fördelning per tidskrift (n = 123)

För en illustration över hur dessa artiklar är fördelade över den tidsperiod som är föremål för studier, se diagram 2 nedan. Observera alltså att diagrammets data avser samtliga artiklar från samtliga tidskrifter i undersökningen (Affärsvärlden, Dagens Industri, Veckans Affärer samt Balans.)

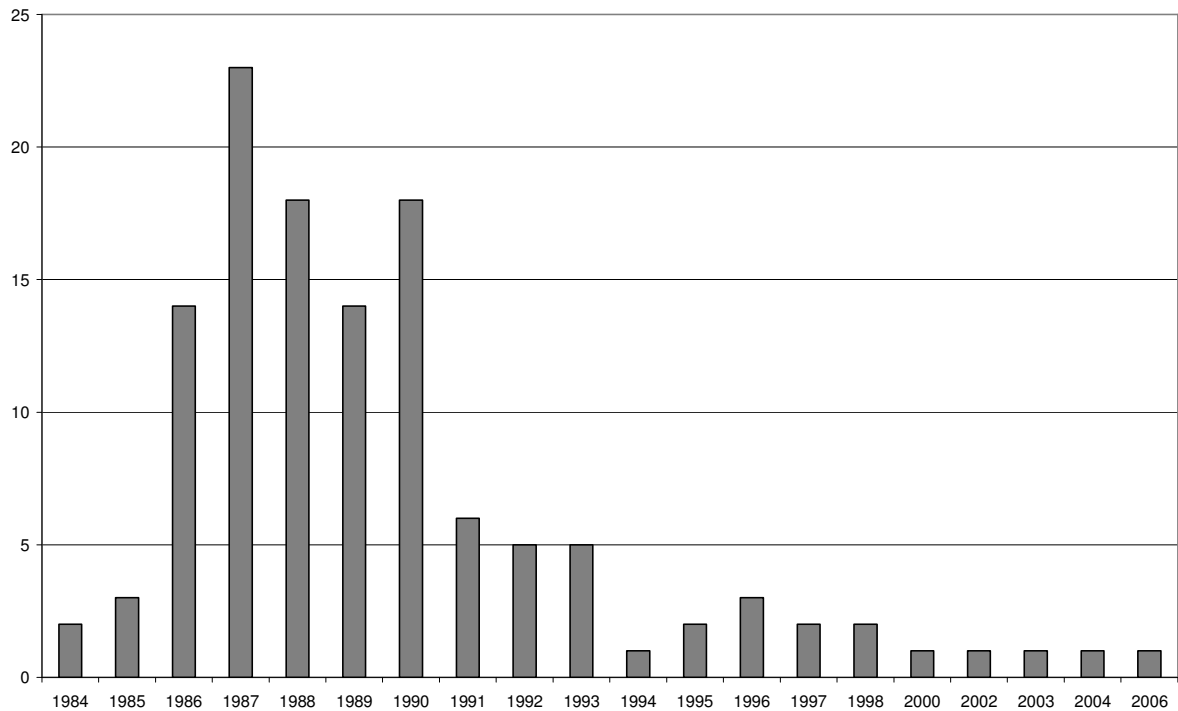

Diagram 2. Artiklarnas fördelning: antal per år. (n = 123)

Vi kan i diagram 2 enkelt observera att tyngdpunkten i rapporterandet och ev. debatterandet skedde under perioden 1986-1990, där staplarnas höjd och därmed antalet artiklar dominerar. Det år med flest träffar på Fermenta är 1987, som utgör knappt en femtedel av hela undersökningen.

Diagrammet säger emellertid inget om vilka tidskrifter som representeras inom var stapel (år). För att utgå ifrån uppsatsen syfte så borde rimligen professionens svar följa på medias rapportering, alltså att koncentrationen av artiklar i affärspressen borde vara störst i början då skandalen uppdagas för att följas av artiklar i branschtidningen (Balans). För att få en överblick över fördelningen vänder vi oss till diagram 3.

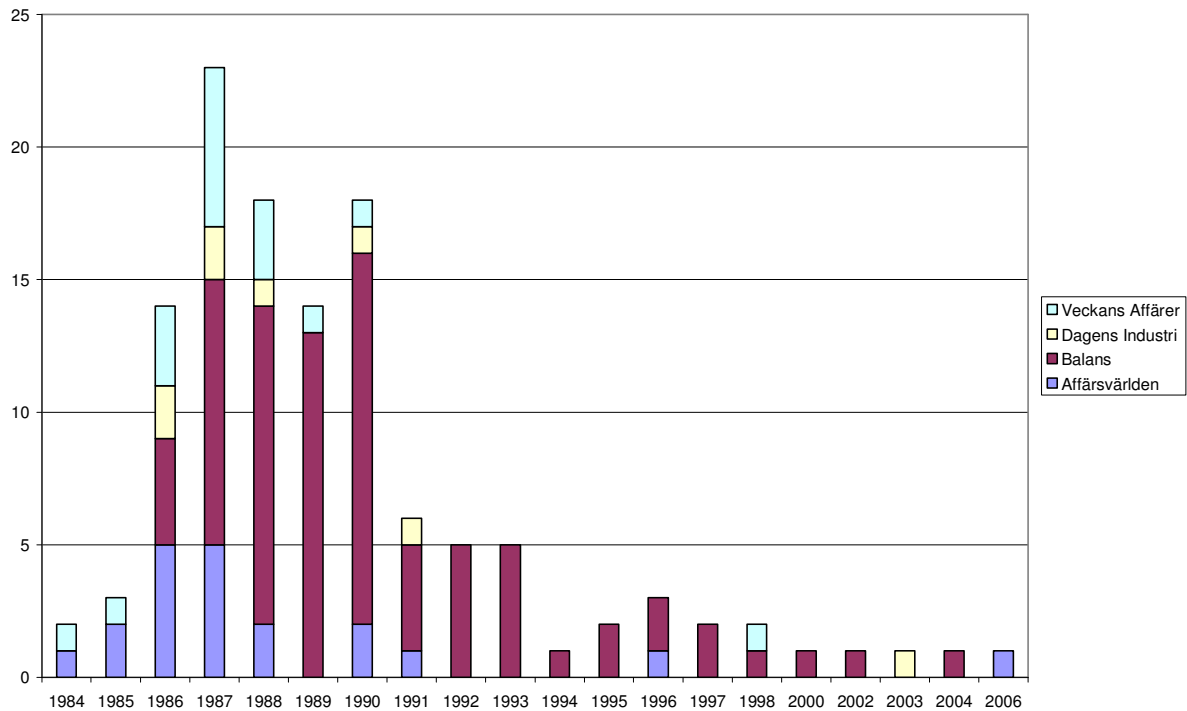

Diagram 3. Articklarnas fördelning: antal per tidskrift per år. (n = 123)

Som vi kan se i diagram 3 består fördelningen av artiklar för de första par åren endast av artiklar i affärspressen. Problemmåret 1986 består till störst del av artiklar i affärspressen, dock börjar ämnet även uppmärksammas i branschtidningen Balans. För åren som följer skandalens uppmärksammande kan vi se klart en dominerande andel artiklar från branschen (Balans).

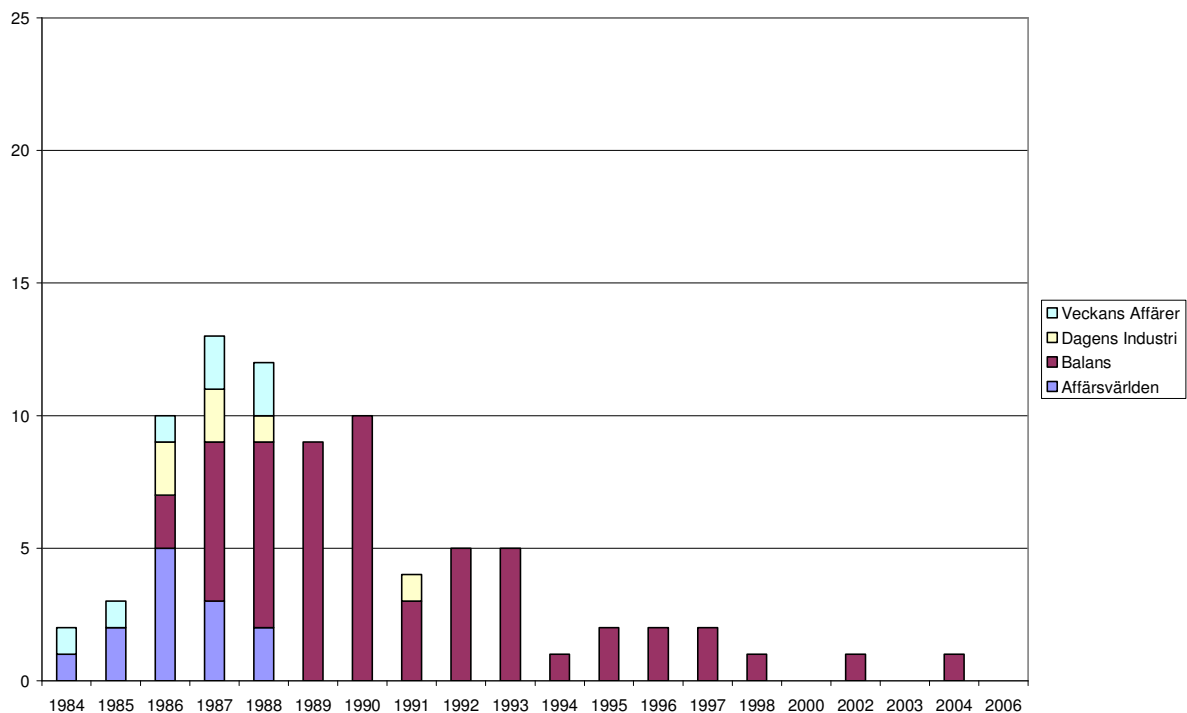

Diagram 4. Articklarnas fördelning efter bortgallring: antal per tidskrift per år. (n = 83)

Som beskrivet i föregående metodavsnitt så har jag gjort en bortgallring av artiklar som jag bedömt saknar relevans för studien. Efter bortgallring kvarstår den fördelning av artiklar som framgår av diagram 4. Den observante noterar att relevanta artiklar efter 1991 endast återfinnes i Balans.

4.3 Beskrivning av händelseförloppet och debatten utifrån artiklarna

Nedan följer en redogörelse för undersökningens artiklar i kronologisk ordning. Redogörelsen sker årsvis: artiklar från affärspressen först, följt av artiklar från Balans. Observera att jag endast redogör för artiklar som jag funnit relevanta för att skildra händelseförloppet, uppsatsens frågeställningar och syfte. En sällning av det empiriska grundmaterialet sker således i detta kapitel. En komplett lista över undersökningens samtliga artiklar finnes i bilaga.

4.3.1 Året 1984 - Börsintroduktionen

De första artiklarna i affärspressen som dyker upp i och med den valda metoden härrör sig från 1984. Det är Affärsvärlden och Veckans Affärer som gör varsin aktieanalys av Fermenta inför nyemission vid den kommande börsnoteringen.

Tabell 3. Artiklar i affärspressen för 1984.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
7 jun	Veckans Affärer	"Fermentas aktie otroligt billig - om planerna håller"	Börsintroduktionen
14 jun	Affärsvärlden	"Fermentas framtid lovande"	Börsintroduktionen

Affärsvärldens artikel har rubriken "Fermentas framtid lovande", vilket sammanfattar budskapet i artikeln ganska bra. Tidningen talar om "det utmärkta prospektet" och låter sig övertygas av de förvärv man hittills har gjort, de samordningseffekter man vill uppnå genom nya förvärv och de nya verksamhetsområden man vill ge sig in på. Man nämner att Fermenta förvisso är lika dyrt som Pharmacia, men att Fermenta har, om får man tro Refaat El-Sayed, "mycket goda förutsättningar att nå en expansion som vida överstiger genomsnittet, och dessutom under mycket god lönsamhet". Man nämner även att förräntningen på eget kapital är bättre i Fermenta än i både Astra och Pharmacia. Man avslutar med att säga att Fermenta borde framstå som en intressant placering för den riskbenägne, samt att den presenterade utdelningspolitiken utgör ett visst kursfallsskydd. Artikeln är övervägande positiv. ('Fermentas framtid lovande', 1984)

Veckans Affärers rubrik är nog så talande; "Fermentas aktie otroligt billig - om planerna håller." Likt Affärsvärlden nämner man att Fermenta är lika dyrt som t.ex. Pharmacia när man tittar på p/e-tal räknat på utförsäljningspriset, men att det är poänglöst att "bedöma emissionskursen utifrån den aktuella substansen." I övrigt redogör man för de förvärv som gjorts, och varför. Någon kritik mot dessa förekommer inte. Istället redogör man för hur man kan göra olönsamma förvärvade fabriker lönsamma genom att införa produktionsmetoder utvecklade i Strängnäs-fabriken, samordningseffekter som planeras att uppstå etc. Likt Affärsvärlden avslutar man med att tala gott om utdelningspolitiken. Artikeln avslutas med att belysa riskerna för att planerade företagsförvärv, kursutvecklingen i dollarn och joint-ventures inte slår väl ut. Textstycket präglas dock mest av positiva tongångar och det är värt att nämna att underrubriken är "Rena rean". I diskussionen om p/e-talen nämns också att om

vinstprognoserna för 1985 och 1986 slår väl ut, "...framstår Fermentas börsintroduktion som rena rama realisationen!". (Edman, 1984)

4.3.2 Året 1985 - Fortsatt positivt men med vissa reservationer

Tabell 4. Artiklar i affärspressen för 1985.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
31 maj	Veckans Affärer	"Genomtänkt affärsidé, men orkar ledningen?"	Förvärv, utsikter
6 nov	Affärsvärlden	"Fermenta inte längre ett 'enmansbolag'"	Förvärv, utsikter
18 dec	Affärsvärlden	"Vad kan Fermenta lära av Consafe?"	Bolagsjämförelsen

Den första artikeln från detta år kommer från Veckans Affärer, då man i slutet på maj gör en företagsanalys av Fermenta under rubriken "Genomtänkt affärsidé - Men orkar ledningen?" Ett tydligt tecken på de fortsatt positiva tongångarna kan noteras då frågan om Fermenta är en "luftballong á la Gambro eller Skrinet" tas upp tidigt i artikeln. Innan man går igenom företagets styrkor och svagheter för att besvara frågan säger man uttryckligen att "... det skall genast konstateras att detta företagsbygge är grundat på en mycket genomtänkt affärsidé. Och så här långt måste man konstatera att denna affärsidé är en formidabel succé." Man redogör för att Fermenta hanterat produktionen av baspenicillin bättre än det stora Astra, att man gjort förvärv där man fått köpa fabriker billigt och som möjliggjort att kapacitetsutnyttjandet förbättrats och att samordningsvinster kunnat uppnås. Man pekar dessutom på ökat marknadsutrymme genom att ett antal fermenteringsanläggningar lagts ner samt att efterfrågan på antibiotika ökat. Man kommenterar även planerna att förvärva stora delar av KabiVitrum från statligt ägda Procordia, och menar att detta skulle ge Fermenta inte bara en kortsiktig vinst men även tillföra "ett stort biotekniskt kunnande". Den skepsis som framkommer i artikeln är i små doser och möts av motargument. Under underrubriken "Växtproblem" tar man upp potentiella problem med den snabba expansionen, och nämner då tid för att få företagskulturer att smälta ihop. Samtidigt framhävs Fermentas starka styrelse och att "förstärkning av ledningsfunktionen pågår". Man citerar även styrelseordföranden Gösta Bystedt som kommenterar apropå expansionstakten: "Det är inte så svårt att smälta in nya företag, bara man lärt sig hur det ska gå till". Tidningen nämner även Wall Street Journals anklagelser mot Refaat El-Sayed att försöka hålla uppe kursen på aktien, men avslutar samtidigt med att säga att Veckans Affärer har svårt att finna några tecken på att kursstämningen skulle vara manipulerad. Man bedömer även att aktiekursen inte är "orimlig mot bakgrund vinstförväntningarna och det hittills uppnådda resultatet". (Edenhammar, 1985)

Affärsvärlden gör i november 1985 en företagsanalys av Fermenta. Likt Veckans Affärer kommenterar man de olika förvärven, och tillägger att soliditeten inte skadats av förvärven då de finansierats genom apportemissioner. Man kommenterar även det senaste halvårets negativa kursutveckling och konstaterar att denna inte har med bolagets fundamenta att göra. Vinstprognosen är oförändrad och tvärtom verkar resultatet se ut att bli bättre än väntat. Det är vid denna tidpunkt klart att affären med KabiVitrum inte blev av, men AV tror inte att detta är anledningen till kursutvecklingen. Istället talar man om El-Sayeds aktieaffärer och nämner sommarens diskussion om "riggade kurser och märkliga återköpsklausuler". Dock menar AV att det är svårt att hitta belägg för detta. Man tror istället att en del av misstron beror på skepsis mot tillväxttakten och att Fermenta är ett "nytt fenomen" i branschen. Man tror även att medias och börsens fixering vid Refaat El-Sayed påverkar. Samtidigt anser man att han är en stor tillgång för företaget. Avslutningsvis säger man att med tanke på den höga

lönsamheten och bolagets goda finansiella ställning så är risknivån förmodligen "betydligt lägre än för bara ett år sedan". ('Fermenta inte längre ett "enmansbolag"', 1985)

Den tredje och sista artikeln för 1985 är en jämförelse mellan Fermenta och Consafe i Affärsvärlden. Parallellen är att Consafe, likt Fermenta, var en kursraket. Dessvärre vände det och Consafe-aktien gick på 19 månader från toppen på 510 kr till att vara värd några ynka kronor. Den centrala frågan i artikeln är huruvida Fermenta kan bli en upprepning av Consafe-scenariot. Slutsatsen i artikeln är dock att likheterna mellan bolagen inte är särskilt stora. Det enda man pekar ut som en likhet som kan utgöra ett hot är om man diversifierar verksamheten alltför mycket genom alla förvärv och därigenom kommer från sin kärnverksamhet. ('Vad kan Fermenta lära av Consafe?', 1985)

4.3.3 Året 1986 - Händelsernas år

Då detta år innehåller betydligt fler artiklar (14 st) än de två föregående åren, visar tabellerna artiklarna månadsvis. Så kommer även ske fortsättningsvis för år som innehåller särskilt många artiklar.

Tabell 5. Artiklar i affärspressen för januari 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
24 jan	Veckans Affärer	"Kursen är väl motiverad"	Försvar av aktiekursen

Min undersökning uppvisar två artiklar från januari, båda i Veckans Affärer. Endast en av dessa är relevant för undersökningen (se tabell 5). Denna artikel är från 24/1 och rubriken är talande; "Kursen är väl motiverad." Vid denna tidpunkt pågår diskussionerna kring Volvo-affären för fullt, och VA antar att i sin analys att affären kommer att gå i lås. I och med affären kniper Fermenta ägande i Pharmacia och Leo, vilket man anser kommer göra bolaget "säkrare" då storlek ger styrka. Man ser till omsättnings- och vinstutvecklingen i Fermenta och antar att nya förvärv kommer att kunna leda till fler samordningsvinster. Avslutningsvis säger man att aktiekursen borde kunna försvaras, men tillägger att det förstås fortfarande är en riskaktie. (Edenhammar, 1986)

Tabell 6. Artiklar i affärspressen för februari 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
18 feb	Dagens Industri	"Fermenta: Koncernen det jäser om"	Beskrivning, expansion
26 feb	Affärsvärlden	"Krisen i Fermenta: Drama med bara förlorare"	Förtroendekris, kursfall

I februari 1986 avslöjas det att Refaat El-Sayed saknar den doktorshatt han hela tiden påstått inneha. I de artiklar som täcks av min undersökning är det i Dagens Industri som hatten för första gången nämns - i en artikel från 18 februari. Artikeln beskriver företagets verksamhet och expansion, men innehåller egentligen inga värderingar eller rekommendationer. Det rör sig alltså inte om någon renodlad aktieanalys; nyckeltal och aktiekurs talas det inte om. (Isakson, 1986)

Istället är det Affärsvärlden som den 26 februari kommer med den första riktigt negativt skildrande artikeln i undersökningen. Fokus ligger kring förtroendekrisen som uppstått efter att doktorshatten avslöjats, och det enorma kursfall som följt där aktiekursen mer än halverats

inom loppet av några dagar. Man nämner frågetecken kring Fermenta, bl.a. El-Sayeds privata affärer där man har misstankar mot att han använt olika banker för att hålla kursen på Fermenta uppe. Det har också framkommit fel i den bokslutskommuniké som nyligen presenterats, där man bl.a. glömt räkna bort minoritetsposten från vinst per aktie. Man kritiserar även P G Gyllenhammar, bl.a. för att Volvo-affären skulle innebära att man förvärvade Fermenta-aktier till ett överpris sett till nuvarande börskurs. Vidare diskuteras den prestigeförlust det skulle innebära för honom om affären mellan Volvo och Fermenta inte blev av. Centralt är även att El-Sayed blivit avsatt som VD, och istället har Ove Sundberg tillträtt posten. Man nämner även att massmedia och börsen är förlorare: "Något är fel när samma företag ena dagen hyllas för att veckan efter beskrivas som ett krisföretag". ('Krisen i Fermenta: Drama med bara förlorare', 1986)

Tabell 7. Artiklar i affärspressen för mars 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
11 mar	Dagens Industri	"Vad är bankernas roll i Fermenta-turbulensen?"	Kursfall, banker
12 mar	Affärsvärlden	"Efter nio dagars börsstopp: Vingklippt Fermenta återvänder till basen"	Kursfall, förändringar

Dagens Industri skriver den 11 mars en kommentar apropå det stora kursfallet i Fermenta-aktien. Man påtalar att sådana stora svängningar kan påverka förtroendet för börsen och aktiemarknaden negativt. Man ställer sig frågande till vad det egentligen var som motiverade aktiekursen då den låg på topp. Om Fermenta "värderas som ett normalt tillverkande företag" så borde kursen enligt Dagens Industri kunna hamna kring ungefär en tredjedel av vad aktien som högst handlades för. Man är även nyfiken på det besked Bankinspektionen inom kort skall få av Refaat El-Sayed gällande huruvida det förekommit otillåten insiderhandel i bolaget eller ej. Vidare nämner man El-Sayeds privata lån om 700Mkr i Götabanken och Nordbanken och ifrågasätter om bankerna agerat ansvarsfullt gentemot sina aktieägare. Detta då lånen är ränte- och amorteringsfria till mitten av 1987 samt då Fermenta-aktier utgör säkerheten för lånen. (Ekelund, 1986)

Affärsvärldens artikel från 12 mars handlar mycket om att El-Sayed blivit avsatt som VD, samt hans skuldsituation. Man ifrågasätter om han kommer kunna vara kvar som ägare, då entreprenörer normalt vill vara med och styra utvecklingen i bolaget. Vidare har handeln av aktien har återupptagits efter nio dagars börsstopp, och styrelsen har presenterat vissa uppgifter. Bland annat medger man att bokslutskommunikén varit vilseledande. Man har även deklarerat att bolagets inriktning ska vara som leverantör till läkemedelsindustrin, och inte bli ett läkemedelsföretag (något som hade blivit fallet om Volvo-affären med Pharmacia och Leo blivit verklighet). Avslutningsvis anser AV att aktien - trots kursfallet - är övervärderad. ('Efter nio dagars börsstopp: Vingklippt Fermenta återvänder till basen', 1986)

Tabell 8. Artiklar i affärspressen för juni 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
4 jun	Affärsvärlden	"Börsstyrelsen visar tänderna: Rätt beslut men svårt för Fermenta"	Bötfällning av Fermenta

I början av sommaren kommer så beslutet att börsstyrelsen bötfäller Fermenta. Om detta skriver Affärsvärlden den 4 juni. Anledningen till beslutet är att man i Fermenta anses gett selektiv information till investerare, samt bokslutskommunikén som innehöll en rad

felaktigheter (kommunikén var ett hafsjobb). Som ett led för att undvika att aktien avregistreras från börserna har Refaat El-Sayed gått med på att minska sitt aktieinnehav så han inte längre kommer att vara den störste ägaren. Tidningen tycker det är problematiskt om Fermenta blir av med sin "motor", d.v.s. El-Sayed. ('Börsstyrelsen visar tänderna: Rätt beslut men svårt för Fermenta', 1986)

Tabell 9. Artiklar i affärspressen för juli 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
16 jul	Affärsvärlden	"Svensk bioteknik: Refaat El-Sayed vacklar Pharmacia tar initiativet"	El-Sayeds planerade aktieförsäljning

Titeln till artikeln i tabell 9 syftar på Fermentas förväntat minskade roll i bioteknik- och läkemedelsindustrin då Volvo-affären inte blev av och Pharmacia vid tidpunkten lagt ett bud på Leo. Refaat El-Sayed är tillbaka i Fermenta, nu som koncernchef. Men han har sagt att han avser sälja sitt innehav till italienska koncernen Montedison. Tidningen föreslår att den principöverenskommelse man kommit fram till kan vara ett sätt för El-Sayed att få en offentlig prislapp på Fermenta-aktien. I övrigt tycks framtiden för Fermenta vara oklar. Man tror att det bara är en tidsfråga innan El-Sayed lämnar bolaget. ('Svensk bioteknik: Refaat El-Sayed vacklar Pharmacia tar initiativet', 1986)

Tabell 10. Artiklar i affärspressen för september 1986.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
3 sep	Affärsvärlden	"Refaat kvar i Fermenta: Dags för nya strukturgrepp"	El-Sayeds planerade aktieförsäljning

Den sista artikeln från affärspressen i undersökningen för 1986 handlar om ägarbilderna i Fermenta, och främst då Refaat El-Sayeds senaste drag i spelet om Fermenta. Han har vid tidpunkten börjat förhandla med en grupp svenska bolag, däribland Beijer, Industrivärden och statliga Procordia, om att till dessa sälja ett stort andel av hans aktier i Fermenta. Dessutom avser han i samband med denna lösning sälja ytterligare aktier till Mellan- och Nordfonden. AV menar att El-Sayed i och med affären skulle bli i stort sett skuldfri och får chansen att kunna göra comeback. Man anser även att denna lösning vore bättre än den som tidigare presenterats, då den italienska koncernen Montedison skulle förvärvat Refaat El-Sayeds aktieinnehav. ('Refaat kvar i Fermenta: Dags för nya strukturgrepp', 1986)

Tabell 11. Artiklar i branschtidningen Balans för 1986.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	"Finforum: Börschefen - Svensk duktighet en myt"	Aktiemarknadens informationskrav
4	Balans	"Aktuellt: Börsens internationalisering ställer krav på revisorerna"	Ökade krav på revisorer

Förklaring: Balans ges ut tio gånger om året, varför fältet Datum inte är särskilt relevant. Detta har istället bytts ut mot fältet Nummer.

I Balans för 1986 finner jag två relevanta artiklar att ta upp. Fermenta nämns för första gången i första numret för 1986. Det är på Finforum - en årlig konferens anordnad av FAR och SRS - som man håller en paneldebatt, där bl.a. börschefen Bengt Rydén och VDN i

Skandia, Björn Wolrath, medverkar. Temat för dagen är hur väl företagen uppfyller aktiemarknadens informationskrav. Svaga sidor i börsföretags årsredovisningar diskuteras; t.ex. bristande jämförbarhet mellan olika företag då årsredovisningarna inte är standardiserade och olika divisioner oftast redovisas för "ihopklumpade". Vidare diskuteras nyhetsmedias rapportering kring börsföretagen. Wolrath menar att det är svårt för allmänheten att bilda sig en uppfattning om företags finansiella ställning när det dagligen strömmar ut nyheter. Han framhäver Fermenta som ett företag det skrivs särskilt mycket om, men där det är svårt att bilda sig en helhetsuppfattning p.g.a. nyheterna aldrig sätts i ett större sammanhang. ('Finforum: Börschefen - Svensk duktighet en myt', 1986)

I en artikel från Balans nummer fyra från april skriver börskrönikören Björn Davegårdh om börsens utveckling och de ökade krav det ställer på revisorer i börsbolag. Revisorernas arbete ifrågasätts när skandaler dyker upp och prognoser förefaller orimliga; "när Fermentas prognoser ifrågasätts så är det många som vill att revisorerna också ska uttala sig om prognosernas realism." Börschefen Bengt Rydén uttrycker i artikeln viss oro mot att revisorerna inte är tillräckligt fokuserade på börsfrågorna. Han anser att börsperspektivet saknas i deras utbildning och han har en känsla av att revisorerna inte diskuterat sin verksamhet utifrån "börsens utgångspunkt." Davegårdh nämner stora prognosavvikelser som ett problem; t.ex. att Fermenta inom loppet av veckor gjort två skilda resultatprognoser där avvikelsen är 500-900 Mkr. Rydén tycker det vore önskvärt om revisorerna kunde uttala sig om själva prognosunderlaget, och att dessa "trycker på" så att inte väsentlig information döljs i fotnoter och liknande. (Davegårdh, 1986)

4.3.4 Året 1987 - Det som göms i snö...

Detta år innehåller fler artiklar (23 st) än något annat år i undersökningen. Även här sker följaktligen redogörelsen månadsvis.

Tabell 12. Artiklar i affärspressen för januari 1987.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
7 jan	Dagens Industri	"Berg- och dalbana med Refaat: Fermentaaktien på väg mot introduktionskursen?"	Revisorernas avslöjanden
8 jan	Affärsvärlden	"Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!"	Revisorernas avslöjanden
14 jan	Affärsvärlden	"Två inlägg apropå Fermenta m.fl.: 'Revisorn kan alltid redovisa tveksamheterna'"	Debattinlägg revisionsfrågan

Artikeln i Dagens Industri från 7 januari 1987 innehåller dels en del som är en beskrivande skildring av hela Fermenta-sagan, dels en rapport från revisorerna från den extrainsatta bolagsstämman i december 1986. Den beskrivande delen av Fermenta-sagan beskriver alla turerna i bolaget - från starten 1981 till det att Industrivärden tar över som huvudägare i mitten av december 1986, samt den extrainsatta bolagsstämman som följde den 30 december 1986 då resultatprognosen skrivs ner till 60 Mkr och styrelsen avgår. Rapporten från revisorerna innehåller kritik mot Refaat El-Sayed och hur han undanhållit styrelsen och revisorerna väsentlig information. Bl.a. framgår att man funnit osäkra fordringar redan vid revisionen av årsbokslutet 1985 och att man så tidigt som den 12 juni lämnat en skrivelse till styrelsen som man ombett behandla den som en erinran enligt ABL (10:11 enligt artikel,

motsvaras sannolikt av 9:39 idag). Vidare framgår att man veckan innan sammanträdet 12-13 december fått bekräftat de misstankar man haft kring att affärshändelser "vilka intagits i redovisningen, inte var helt genomförda och i vissa fall ej heller redovisats med sitt rätta innehåll." Därefter redogörs för poster och affärstransaktioner som är berörda, bl.a. en "luftaffär" om leverans med sötningsmedel till Leitner, en av Fermentas agenter, där dessa i sin tur sålt leveransen till ett av Refaat El-Sayeds privata bolag, SARE Biotek. Betalning har skett till Fermenta från Leitner, som i sin tur erhållit likviden från SARE Biotek. Varulagret ligger dock kvar i Wien osålt. I övrigt redogörs för märkliga avräkningsförhållanden med El-Sayed - där pengar betalats ut från Fermenta tills hans privata bolag - samt andra poster som svarar för affärer som är osäkert om de kommer att slutföras. Slutligen så framgår det av revisorernas dokument att det totalt rör det sig om ca 500 Mkr som kan komma att behövas justeras och därmed dra ner resultatet i bokslutet för 1986. (Ericsson, 1987)

Även Affärsvärldens artikel från 8 januari redogör för avslöjandena som offentliggjordes på den extra bolagsstämman i december. Man kritiserar främst styrelsen för att man varit alldeles för passiv och godtrogen gentemot Refaat El-Sayed. Styrelsens agerande när det gäller uppskjutna styrelsemöten och bristen på reaktioner på revisorernas promemorior finner man märkligt. Vidare kritiseras även revisorerna. Man menar att de visserligen agerat kraftfullt på slutet, men att det finns frågetecken i övrigt. Bland annat kritiserar man att revisorerna för att de faktiskt gav en ren revisionsberättelse för 1985 trots att man vid tidpunkten hade "tungt invändningar". "Aktiemarknaden... hade säkert värdesatt ett påpekande om att ungefär hälften av 1985 års koncernvinst hänförde sig till tre transaktioner" påpekar tidningen. Slutligen konstaterar man en differens i resultat för 1986 - jämfört med prognosen - på 1,2 - 1,4 mdr kronor i och med intäkter som måste återföras samt effekten av affärer som inte kunnat fullföljas. Artikeln avslutas med en jämförelse mellan Refaat El-Sayed och Ivar Kreuger. Vidare kan följande bildtext från artikeln vara värd att citeras "Primärt är det inte regelsystemet som det är fel på. Här är det istället ett antal förtroendemän som har sviktat i sina roller. Denna gång måste byken tvättas ordentligt, trots de många fina namnen". ('Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!', 1987)

Revisorn Göran Raspe gör den 14 januari 1987 ett debattinlägg i Affärsvärlden där bl.a. revisorns roll diskuteras. Budskapet är att det inte är fel på själva systemet med extern revision, utan att möjligheterna inte utnyttjats tillräckligt. Möjligheten och skyldigheten för revisorerna att i revisionsberättelsen redovisa tveksamheter finns alltid, enligt Raspe. Revisorn kan alltid utnyttja sin lagstadgade rätt till insyn i dotterbolagen och kan alltid kräva verifiering av en känslig transaktion med dess motpart. Skyldigheten att redovisa tveksamheter i revisionsberättelsen är "ett starkt vapen ifall en företagsledning inte vid anfordran lägger korten på bordet." Raspe kritiserar även marknadens psykos kring Fermenta, och det faktum att så många låtit sig luras trots att - menar han - varningstecken funnits där hela tiden. Vidare föreslår Raspe krav på internrevisor som "kompletterar och stödjer styrelsen och de externa revisorerna" samt krav på extra revisor i börsbolag - utsedd av börsstyrelsen. Detta för att ge den av bolagsstämman utsedda revisorn "bättre förutsättningar i sina svåra uppdrag". ('Två inlägg apropå Fermenta m.fl.: "Revisorn kan alltid redovisa tveksamheterna"', 1987)

Tabell 13. Artiklar i affärspressen för februari 1987.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
4 feb	Dagens Industri	"Banker i blixaction: 300 Mkr till Fermenta"	Likviditetskris

5 feb	Veckans Affärer	"Ett herrelöst bolag helt utan moral..."	Kritik mot Refaat, styrelsen, revisorerna
12 feb	Veckans Affärer	"Efter Fermenta: Dags att städa upp och skärpa kraven"	Följder av skandalen

Den 4 februari framgår i Dagens Industri att betalningsinställelse i Fermenta lyckats undvikas genom att nya huvudägaren Industrivärden garanterat nyemission på 200 Mkr samt att banker förlängt lån om 100 Mkr. På sikt sägs försäljningar av dotterbolag bli aktuella för att lösa likviditetsproblemen. Man argumenterar även för att Refaat El-Sayed skulle ha genomfört dåliga förvärv genom att man betalat överpriser för olönsamma bolag, samt att de delar som varit lönsamma sålts ut för att kortsiktigt kunna redovisa högre resultat. (Olsson et al., 1987)

Dagen därpå, den 5 februari, fortsätter Veckans Affärer med att redogöra för alla oegentligheter i Fermenta och den misskötsel av bolagets förvaltning som varit genomgående redan sedan börsintroduktionen då det framkommer att Handelsbanken redan då kritiserade den låga standarden i bolagets redovisning. En källa kritiserar vidare revisorerna för deras "flathet", hur man förvånades över "hur ofta de ändå accepterade El-Sayeds resonemang om de tveksamma intäktsposterna". Likt Affärsvärldens artikel från den 8 januari säger man att det är först i "slutskedet" som det blir fart på revisorerna. (Pettersson, 1987a)

Artikeln i Veckans Affärer från 12 februari handlar om följder av Fermenta-skandalen och hur det kan komma att påverka olika professioner och institutioner. Bland annat diskuteras styrelser, och att dess ledamöter inte bör ta upp fler uppdrag än de kan hantera. Börschefen Bengt Rydén anser att revisorernas roll i börsföretagen börs vidgas; t.ex. att revisorspromemorior även borde överlämnas till börsen. Han är även positivt inställd till s.k. *audit committees* som han menar skulle bli "en garant för att viktiga revisorssynpunkter når hela styrelsen och inte stannar i företagsledningen". Det diskuteras även att bankerna kanske blir försiktigare i sin utlåning framöver. Vidare menar man att journalister visat en alldeles för stor godtrogenhet gentemot Refaat El-Sayed i sin bevakning av Fermenta. Bland annat låter Dagens Industri svara att det är "orimligt att begära att journalister ska avslöja saker som inte ens bolagets egna revisorer kunnat upptäcka". (Pettersson, 1987b)

Affärspressens artiklar för resten av 1987 handlar om saker som inte har direkt relevans för för en beskrivning av skandalen. Bland annat skrivs artiklar om Industrivärdens förluster i och med Fermenta-innehavet, olika scenarion för nya ägare i Fermenta och om Handelsbanken som påstår sig inte gjort några stora vinster på Fermenta.

Tabell 14. Artiklar i affärspressen för december 1987.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
16 dec	Affärsvärlden	"Rekordåret slutade med ett internationellt börsras: Börserna väntar på nyheter om ekonomin"	Åtal

Som en del i en årskrönika i Affärsvärlden den 16 december, framgår lite om Fermenta-skandalen och efterdyningarna av denna. Bilden är inte klar och utredningar pågår fortfarande. Däremot framgår att den nya ledningen i Fermenta beslutat att stämna de f.d. styrelseledamöterna Gösta Bystedt, Ove Sundberg och Leon Nordin på "sammanlagt 450 Mkr för brott mot aktiebolagslagen." Valet att stämna personer beror att de "anses ekonomiskt

bäst rustade att ersätta uppkomna skador". ('Rekordåret slutade med ett internationellt börsras: Börserna väntar på nyheter om ekonomin', 1987)

Tabell 15. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1987.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
3	Balans	"Intern revision - behövs den?"	Internrevisor

Först ut i Balans är en intervju med Einar Fries, ordförande i Institutet för Intern Revision, i nr 3 år 1987. Det kommer inte som någon chock att Fries tycker att det finns ett behov för internrevisorer. Utöver det förespråkar han även revisionskommittéer (audit committees) för de börsnoterade bolagen. Fermenta nämns särskilt som ett exempel där man hade kunnat tänka sig en annan utveckling om man hade haft en revisionskommitté. (Wennberg, 1987a)

Tabell 16. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1987.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
6/7	Balans	"Ny lag om möte mellan styrelse och revisor?"	Tystnadsplikt

I nummer 6/7 hålls en diskussion med Hans-Cavalli Björkman (styrelseordförande i diverse företag) samt två auktoriserade revisorer; Erik Hultén och Reidar Peters. Diskussionen rör främst att revisorerna borde ha mer kommunikation med styrelsen. Björkman brukar kräva att huvudrevisorn deltar vid åtminstone ett styrelsemöte per år. Samtliga tycker det är positivt att bjuda in revisorn till styrelsemöten - det behöver inte vara "uppstylat" utan spontant. Björkman menar även att om revisorerna i Fermenta var med på mötet då promemorian diskuterades så hade utgången kunnat bli en annan. Björkman tror att de är få företag i Sverige som har behov av en revisionskommitté och vill inte se någon "långtgående byråkratisering" av normalföretaget. Peters instämmer i att det förmodligen är ett fåtal företag det skulle kunna bli aktuellt för. Vidare uppstår vissa frågetecken kring hur formell kommunikationen mellan revisorer och ett bolags ledning måste vara. I diskussionen indikeras att en revisor inte får dela med sig av information till enskild styrelseledamot eller VD, utan att all information skall kommuniceras vid ett styrelsemöte. (Wennberg, 1987b)

Tabell 17. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1987.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
8/9	Balans	"Visst får revisorn prata med styrelsens ordförande"	Tystnadsplikt
8/9	Balans	"Offentlig riskanalys bör införas"	Förslag om riskanalys i revisionsberättelsen

I det efterföljande numret av Balans, nummer 8/9 kommenterar fem auktoriserade revisorer bl.a. på frågan kring revisorns tystnadsplikt. Bertil Edlund anser att det är rimligt att revisorn och styrelseordföranden har regelbundna kontakter, skrivelser till styrelsen bör begränsas till mer allvarliga iakttagelser. Edlund tycks i övrigt ha en sval inställning till audit committees, som han inte anser är en bra lösning för svenska bolag. Konceptet kommer från USA där revisorn väljs av företagsledningen och har ett annorlunda uppdrag. Vidare menar han att internrevisorer vill stärka sin ställning genom att kunna rapportera till styrelsen såsom externrevisorer gör. Edlund ser ingen poäng i att byråkratisera kontakten mellan revisor och styrelse. Ulf Gometz instämmer i kritiken kring audit committees och ser inte hur det hade kunnat hjälpa i Fermenta-fallet. Vidare anser samtliga att revisorn har rätt att diskutera frågor

med styrelseordföranden utanför styrelserummet och samtliga verkar ha en negativ inställning till audit committees. (Wennberg, 1987c)

Roy Berg vid revisionsbyrån Hagström & Sillén argumenterar i nummer 8/9 av Balans för att införa krav på en obligatorisk riskanalys som del i förvaltningsberättelsen. Som bakgrund nämns fall som Fermenta där "börskurser fallit kraftigt då omständigheter framkommit som visat att bolagens ekonomiska ställning och framtidsutsikter varit väsentligt sämre än vad som framkommit i de officiella årsredovisningarna." Han argumenterar vidare att detta skulle leda till större fokus på företagets överlevnadsmöjligheter och att den "aktieplacerade allmänheten... vid placering av fritt kapital kan basera sin kapitalallokering på relevanta fakta". (Berg, 1987)

Tabell 18. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1987.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
11	Balans	"Svårt bevisa kausalitet"	Skada - bolagsledningens handlande
11	Balans	"Banken gav mig mina hittills djupaste insikter i revision"	Audit committees

I Balans nr 11 skriver auktoriserade revisorn Bertil Edlund om svårigheten för en revisor att bevisa kausalitet mellan en skada och bolagsledningens agerande. Av den anledningen bör revisorn i tveksamma fall inte utesluta möjligheten för bolaget att utreda frågan genom att tillstyrka ansvarsfrihet. Edlund var själv med som revisor i Fermenta där man inte tillstyrkte ansvarsfrihet för ett "tiotal personer." Samtidigt understryker han att viktigare än ansvarsfrihetsbeviljandet är de erinringar och anmärkningar som "faktiskt inflyter i revisionsberättelsen". (Wennberg, 1987d)

Den sista artikeln för året från branschtidningen Balans som jag väljer att ta upp är från nummer 11 och är en profil/intervju med Sune Carlsson på Världsbanken. Apropå Fermenta diskuteras hastigt audit committees där Carlsson tror att det kommer att komma till Sverige "vare sig vi vill eller inte". Han är positivt inställd till fenomenet och tror att det både skulle "stärka revisorernas ställning och skydda företagsledarna". (Wennberg, 1987e)

4.3.5 Året 1988 - Debatten intensifieras

Debatterna och skrivierna fortsätter genom 1988. Från och med detta år kan vi dessutom notera att en övervägande del av artiklarna hittas i Balans, och inte längre i affärspressen.

Tabell 19. Artiklar i affärspressen för mars 1988.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
10 mars	Veckans Affärer	"Det var ju Refaats fel..."	Åtal mot styrelsen

Året inleds med Veckans Affärers artikel den 10 mars där man skriver om de rättsprocesser som planeras mot delar av den gamla Fermenta-styrelsen. Till att börja med stämmer Fermenta AB f.d. styrelsemedlemmarna Nordin, Bystedt och Sundberg och kräver 450 Mkr i skadestånd. Vidare stämmer 300 aktieägare Refaat El-Sayed samt hela den gamla styrelsen och yrkar skadestånd. Fermenta stämmer även El-Sayed på 133 Mkr för belopp som han själv samt genom sina privata bolag lånat ur Fermenta. Mycket av åtalen mot El-Sayed handlar om svindleri och bluffar i och med de skenransaktioner han låtit genomföra för att kunna

redovisa ett bättre resultat i Fermenta. Vad gäller styrelsen så beskriver artikeln främst kritik mot att man inte haft nödvändiga kontroller och inte skaffat sig nödvändig information. Artikeln går inte närmare in på åtalpunkterna men det framgår att El-Sayed är den enda som riskerar fängelsestraff. Att styrelsemedlemmarna själva ägde stora aktieposter målas upp som motiv till att man inte ville agera när oegentligheter kan ha indikerats. Vidare kritiserar VA revisorerna genomgående. Gösta J Carlson med fru ägde aktier i bolaget denne granskade och bröt därigenom mot god revisionsred. Åke Danielsson försökte uppmärksamma styrelsen på tveksamheter men "talade för döva öron och agerade inte vidare". (Ekerlid & Florin, 1988)

Tabell 20. Artiklar i affärspressen för augusti 1988.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
18 aug	Dagens Industri	"Fermenta-utredningen: Vill minska makten för börsens starka ägare"	Förslag i Fermenta-utredningen
31 aug	Affärsvärlden	"Bertil Holmberg söker affärsidé för 100 000 aktieägare: Allt är till salu om köpobjekt dyker upp"	Det "nya" Fermentas framtid

Dagens Industri skriver den 18 augusti om förslagen som presenteras i den nu färdigställda Fermenta-utredningen. Syftet med förslagen är att förhindra en ny Fermenta-skandal i framtiden. I fokus i förslagen ligger att minska makten för de starka ägarna på börsen. Några av de förslag som tidningen presenterar är: att sänka minoritetsskyddet i börsbolag från 10 till 5 procent, att börsbolag som domineras av en stor huvudägare skall avföras från börsen samt att införa en "obligatorisk rösträttsbegränsning på 10 procent när det gäller val av revisorer och ledamöter till styrelse". I övrigt föreslås att börsen anställer en "börsombudsman" dit aktieägare kan vända sig med klagomål mot börsbolag. Man talar även om fler nya instanser, t.ex. ett informationsråd för att "bevaka kurser och bolagens sätt att informera" samt ett nytt organ för att hjälpa börsbolagen få redovisningen mer enhetlig. Enligt Dagens Industris uppfattning är utredarna mycket kritiska till händelserna i Fermenta och styrelsen får kritik "för att de inte slog larm i tid". (Olsson, 1988)

Affärsvärldens artikel från den 31 augusti handlar egentligen inte så mycket om den Fermenta-skandal som författaren av denna uppsats avser behandla. Dock kan det vara relevant att känna till att Fermenta-historien fortsatte efter att Refaat El-Sayed och dennes styrelse lämnat företaget. Artikeln beskriver att man sålt av många av dotterbolagen, främst penicillinfabriker men även ett konstgödsselföretag. El-Sayeds stora förvärv, SDS och Pierrel, kan komma att avyttras framöver. Vidare spekulerar tidningen i olika förvärv som den nya ledningen, med VD Bertil Holmberg i spetsen, kan tänkas genomföra för att utnyttja de stora förlustavdrag som finns i bolaget. Genom rekonstruktionen där bl.a. räddningslån och två nyemissioner på totalt 600 Mkr lagt grunden, skriver tidningen att det finns "handlingsfrihet att skapa ett helt nytt företag". Ledningen tror sig kunna visa ett positivt resultat för 1988. Avslutningsvis så anser AV att aktien är högt värderad, trots en kurs som i absoluta tal är mycket låg i förhållande till tidigare toppnotering. ('Bertil Holmberg söker affärsidé för 100 000 aktieägare: Allt är till salu om köpobjekt dyker upp', 1988)

Tabell 21. Artiklar i affärspressen för november 1988.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
30 nov	Affärsvärlden	"Så slipper vi nytt Fermenta"	Förslag i Fermenta-utredningen

Det är Fermenta-utredningens sekreterare, Ulla Reinius, som den 30 november skriver ett inlägg i Affärsvärlden. I korthet så argumenterar hon för de förslag som läggs fram av utredningen, varav några presenterats på föregående sida. ('Så slipper vi nytt Fermenta', 1988)

Tabell 22. Artiklar i affärspressen för december 1988.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
1 dec	Veckans Affärer	"Vänta inte på några under från Fermenta"	"Nya" Fermenta

Om det "nya" Fermenta rapporterar Veckans Affärer den 1 december. Förvärvet av finansbolaget Independent har genomförts för 1,4 Mdr. VA ser inte detta som ett överpris och Independent sägs vara "väl rustat i hotad bransch". Förlustavdragen i Fermenta skall nu komma till användning genom vinsterna i Independent. I övrigt spekulerar tidningen i andra förvärv som kan komma på tal, bl.a. nämns fastighetsbolag. (Wilke, 1988)

Tabell 23. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1988.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
3	Balans	"Debatt: Revisorn som konsult - tänk över rollen igen!"	Revisorer som konsulter

Mikael Kamras, auktoriserad revisor samt vice VD i Proventus, belyser i Balans nr 3 revisorsyrkets framtid och den svåra balansgången mellan revisionsuppdraget och det som han kallar subjektiv konsultation. Han tror att kontrollmomentet hos revisorer kommer att öka tack vare skandaler som Fermenta eftersom att marknaderna utkräver ansvar. För att inte "dränna marknaden på den ovedersägligen mycket stora och behövliga kompetens som finns hos revisorer" föreslår han t.ex. att revisionsbyråer startar egna konsultbolag så att konsultationen på så vis åtskiljs från det traditionella revisionsuppdraget. Kamras anser vidare att konsultation behövs och att byråerna bör överväga dylika lösningar för konsultationsuppdrag så att det blir möjligt att attrahera nya medarbetare. (Kamras, 1988)

Tabell 24. Artiklar i branschtidningen Balans för april 1988.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
4	Balans	"Ordföranden ska ha information"	Kontakt revisor - styrelse
4	Balans	"Nära kontakter en självklarhet"	Kontakt revisor - styrelse

I en artikel i Balans nr 4 så diskuteras hur styrelseordförandens agerande påverkats av Fermenta-skandalen. Det framgår att styrelseordföranden i bolag är "rädda" att kritiseras av revisorerna, och att detta gjort att man ser en tendens till ökad kommunikation mellan styrelseordförande och revisor. I artikeln intervjuas några styrelseordförande. Bo Ryden, VD i SCA, som skall tillträda som styrelseordförande inom kort, påpekar att han tänker föreslå att revisorn bjuds in att delta på styrelsemöte en gång om året. Vidare anser Rolf Ängfors, bl.a. styrelseordförande i Spendrups, att Fermenta-skandalen gjort att kontakten mellan revisor och styrelseordförande generellt stärkts. (Wennberg, 1988a)

I samma nummer av Balans fortsätter diskussionen på temat kommunikation mellan styrelseordförande och revisor. Lars-Erik Thunholm, styrelseordförande i Nobel Industrier, påpekar att han alltid haft nära kontakt med revisorerna och alltid krävt att revisorernas synpunkter skall nå styrelseordförande så att denne vid behov kan ta upp dem med styrelsen.

Thunholm är dock negativt inställd till att ha med revisorer vid styrelsemöten. Auktoriserade revisorn Karl-G Giertz uttrycker i artikeln att styrelsernas intresse för kommunikation med revisorerna ökat. Detta särskilt i styrelser som involverar starka ägare. I slutet av artikeln delger några auktoriserade revisorer sin upplevelse av situationen. De flesta menar att de upplevt en trend att styrelsen vill ha mer kontakt med revisorn, och att detta helt klart beror på händelserna kring Fermenta. (Wennberg, 1988b)

Tabell 25. Artiklar i branschtidningen Balans för maj 1988.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
5	Balans	"SIFO-undersökning om FAR"	FAR-ledamöternas åsikter om FARs arbete

I det femte numret av Balans samma år så redogörs för en SIFO-undersökning som FAR låtit genomföra. Man har låtit telefonintervjua ett slumpmässigt urval av FAR-ledamöter, 332 stycken, motsvarande cirka en fjärdedel av det totalt antalet ledamöter. Något värt att här ta upp är hur ledamöterna ställer sig till frågan hur FAR "tillvaratar kårens intressen i förhållande till allmänna opinionen och massmedia". Här svarar hela 37 % av ledamöterna att de tycker FAR sköter detta dåligt. Bland annat preciseras kritik mot att FAR inte ger sig in i debatten om särskilda fall som t.ex. Fermenta. Det uttrycks en önskan om att FAR skulle agera kraftfullare i sådana debatter. Det nämns även förslag på att FAR borde ägna sig mer åt lobbying och synas mer i pressen. (Damberg, 1988)

Tabell 26. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1988.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
11	Balans	"Hur riskinriktad är svensk revision?"	Precisering av revisionens omfattning

Torbjörn Hansson, vid tidpunkten auktoriserad revisor på Hagström & Sillén menar i en artikel i Balans nr 11 att revisionen i Sverige inte är tillräckligt riskorienterad i sin uppläggning. Han menar vidare att FAR borde bättre precisera revisionens omfattning. Hansson ställer sig frågan hur förväntningsgapet ser ut i Sverige och pekar på att USAs motsvarighet till FAR nyligen, i efterdyningarna till diverse skandaler, lagt ner stort fokus på att fundera över om deras revisionsstandards är tillräckliga. Vid tidpunkten har nio nya rekommendationer presenterats i USA. Han pekar även på att revisionsstandarderna i dagsläget är mer omfattande i USA än i Sverige. Kåren behöver agera så att Sverige står sig bättre internationellt i risksammanhang, menar Hansson, och pekar på att man i USA i större mån ser till "going concern" där bolagets förmåga att kunna leva vidare ligger i fokus. Samtidigt som Hansson efterfrågar bättre anvisningar från kåren så vill han att riskanalys ska begränsas till räkenskaperna snarare än förvaltningsrevisionen. "Annars riskerar vi att hamna utanför vår kompetens." (Wennberg, 1988c)

Tabell 27. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1988.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
12	Balans	"Revisorn på pass utanför styrelserummet?"	Granskning av delårsrapporter
12	Balans	"Fermenta är ett bra argument: Svenska bolag behöver audit committees"	Audit committees

I Balans nr 12 förs en diskussion mellan företrädare för Stockholms Fondbörs, FAR och Volvo angående Börsens nya inregistreringskontrakt. Detta kräver att börsbolagets delårsrapport uppger huruvida den blivit översiktligt granskad av bolagets revisorer eller ej. Syftet är naturligtvis att få börsbolagen att låta sina delårsrapporter bli just "översiktligt granskade". Av diskussionen framgår främst resursproblem som uppkommer i och med att revisorerna nu ska vara beredda att ägna tid åt denna granskning. Företrädaren för Volvo, Bengt Hane, förefaller något kritisk till att granskningen måste få ta viss tid. "Nu får ni inte sätta några käppar i våra praktiska hjul, de ska rulla" säger han. FARs representant Anders Scherman tror det är svårt att få revisorn att "vänta utanför styrelserummet" på att få skriva på granskningen. (Wennberg, 1988d)

Audit committees, revisionskommittéer, diskuteras av Sune Carlsson, vice president och controller i Världsbanken. Carlsson hänvisar till de nya revisionsstandarder som införs i USA med avsikten att minska förväntningsgapet, där en av standarderna avser revisionskommittéer. Carlsson argumenterar för att sådana kommittéer skulle vara till fördel för alla intressenter bl.a. genom systematiserad kontakt mellan revisorerna och styrelsen, samt att detta skulle ge ett starkt oberoende för externrevisorerna. Vidare tycker Carlsson att Fermenta-utredningens slutsatser angående införande av revisionskommittéer är märkliga, och han argumenterar för att en sådan instans hade varit betydelsefull för händelseutvecklingen i Fermenta. (Carlsson, 1988)

4.3.6 Året 1989 - Inläggen fortsätter i Balans

Debatten fortsätter så 1989. Värt att notera är att för detta år finner vi endast en artikel i affärspressen. Den dock saknar direkt relevans, varför den är bortgallrad. I övrigt består artikelurvalet detta år endast av artiklar från Balans. Av dem har fyra exkluderats p.g.a. att jag bedömt att deras relevans inte är tillräckligt stor.

Tabell 28. Artiklar i branschtidningen Balans för januari 1989.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	"Tydligare årsredovisningar önskas: Följ upp de finansiella målen!"	Høj kvaliteten i årsredovisningar
1	Balans	"Viktiga utmaningar väntar revisorerna"	Ny ordf. i FAR talar om utmaningar
1	Balans	"Megabrott ger ny revisorsroll?"	Ekobrott och förväntningsgapet

Den första artikeln i Balans nr 1 detta år är ett inlägg från auktoriserade revisorn Caj Nackstad. Han vill se mer tydlighet i företagens årsredovisningar och mer enhetlighet för att på så sätt öka jämförbarheten. Bland annat nämner Nackstad att avkastning borde redovisas per rörelsegren och att redovisning av forskning och utveckling generellt borde förbättras. Det senare så att bolag inte uppmuntras att låta bli att göra investeringar för att på kort sikt kunna uppvisa bättre nyckeltal. Även hanteringen av goodwill nämns som väsentlig, och Nackstad nämner bl.a. Fermenta-utredningen som påvisat att man kan påverka vinsten mycket beroende på hur man fördelar det koncernmässiga övervärdet samt hur man upprättar koncernredovisningen. (Wennberg, 1989a)

I samma nummer redogör FARs nya ordförande Göran Tidström för de utmaningar revisorskåren står inför. Bland annat nämns behovet av en redovisningsnämnd för att

samordna utgivningen av redovisningsrekommendationer. Han vill även se självransakan inom kåren när det gäller kvalitetskontroll, och han betonar vikten av att förmedla en bild av god kvalitetskontroll till omvärlden. Tidström nämner även bl.a. debatten kring ansvars- och rollfördelning för styrelse och revisor, och han menar att här behövs fortsatt diskussion för att reda ut frågan. Vidare vill han se åtgärder för att eliminera ifrågasättande av professionens oberoende samt för att uppnå acceptans för revisorernas rådgivningsverksamhet. (Tidström, 1989)

I den tredje och sista artikeln från Balans nr 1 diskuterar Birgitta Jönsson Lundmark, docent och affärsanalytiker, fenomenet "megabrott" som syftar på storskalig ekonomisk brottslighet inom företag. Hon menar att det föreligger ett förväntningsgap mellan vad revisorerna kan åta sig och vad den aktieägande allmänheten förväntar sig. Om revisorn lämnar en ren revisionsberättelse så tolkas det i allmänhet som att inga ekobrott ägt rum. Jönsson Lundmark tar upp situationen i USA, där skandaler lett till att AICPA gett förslag till nya revisionsstandarder. Debattinlägget tar inte ställning i frågan utan öppnar till diskussion. Frågan menar hon är vilken utgångspunkt revisorerna skall ha för revisionen. Om alla företag ska behandlas som ett "Fermenta", leder det till högre kostnader för revisionen till följd av en större revisionsinsats, argumenterar Jönsson Lundmark. (Wennberg, 1989b)

Tabell 29. Artiklar i branschtidningen Balans för februari 1989.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
2	Balans	"Allt talar mot audit committees"	Kritik mot revisionskommittéer
2	Balans	"Ska revisorn gå förbi styrelsen?"	Revisor - styrelse - bolagsstämma

Auktoriserade revisorn Caj Nackstad återser vi i Balans nr 2 1989. Denna gång med ett inlägg där han bemöter den artikel från Balans 12/88 i vilken Sune Carlssons talat sig varm för införandet av revisionskommittéer i Sverige. Nackstad invänder och menar att felet i Fermenta var att revisorerna inte upptäckte "falsarierna i boksluten" samt endast informerade styrelsen men inte aktieägarna om de allvarliga iakttagelserna. Han understryker även att Kommerskollegium förvisso kritiserat revisorerna angående bristande kommunikation, men däremot ansåg de inte att revisorerna borde upptäckt "falsarierna". En revisionskommitté hade "säkerligen inte bidragit till att felet i boksluten upptäckts tidigare", menar Nackstad. I artikeln påpekar Nackstad även att situationen i USA, där man infört revisionskommittéer, är fundamentalt annorlunda mot Sverige. I USA utses revisorn oftast av styrelsen, medan i Sverige utses den av bolagsstämman och har till uppgift att utvärdera styrelsens arbete. Att då som Carlsson argumentera för att styrelsen ska ha inflytande över revisorerna och planera deras arbete, finner Nackstad "huvudlöst". Nackstad anser vidare att en ny instans mellan styrelse och revisor bara skapar byråkrati och försämrade kommunikation. Istället uppmanar han revisorer att ta tillvara de lagstadgade möjligheter de har, föra fram sina uppfattningar och inte vara så konflikträdde inför företagsledningarna. (Nackstad, 1989)

Jan Blomberg, VD i Procordia, diskuterar i en artikel från Balans nr 2 huruvida revisorn ska gå förbi styrelsen och lämna viktig information direkt till bolagsstämman ifall att styrelsen vägrar agera. Blomberg diskuterar kring frågan och tar upp olika exempel utan att direkt presentera någon universallösning. Istället tycker han att frågorna bör tas upp till diskussion. (Wennberg, 1989c)

Tabell 30. Artiklar i branschtidningen Balans för maj 1989.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
5	Balans	"Vad är en skadeståndsgrundande handling?"	Exempel på skadeståndsgrundade handlingar efterlyses
5	Balans	"PM till styrelser stoppar konkurser"	Omöjligt att ta fram ovanstående

Auktoriserade revisorn Olle Nilsson efterfrågar i ett inlägg i Balans mer beskrivande rekommendationer med tydliga exempel på vad som kan utgöra skadeståndsgrundande handlingar i situationen då ansvarsfrihet skall avstyrkas. Han hänvisar till att FARs enda exempel idag är ABLs låneförbud. Nilsson påstår själv att han inte efterfrågar detta "med tanke på Fermenta", utan att en skadeståndsgrundande handling är lika allvarlig i ett litet företag. Samtidigt säger han att en sådan efterfrågad exempelsamling skulle "ge revisorn ökade resurser att slå larm i rätt tid - innan eventuella skandaler slår uti full blom". (Wennberg, 1989d)

Advokat Björn Edberg svarar på Nilssons efterlysning i samma nummer av Balans. Edberg anser att en sådan lista med exempel över skadeståndsgrundande handlingar inte är möjlig att sammanställa då varje handling har ett subjektivt inslag. Han exemplifierar detta genom att ta upp exempel där bolagsledningen till synes fattat dåliga beslut, men då utfallet inte blivit negativt för företaget. Slutsats: att företag faktiskt får fatta dåliga beslut utan att "något ska göras åt det". Edberg anser vidare att det viktigaste revisorn kan göra är att skriva ett revisions-PM till styrelsen, som ej skickas till VD utan varje styrelseledamot personligen. Som parantes i artikeln nämns att Edberg ställer sig positiv till fenomenet revisionskommittéer. (Wennberg, 1989e)

Tabell 31. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1989.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
8/9	Balans	"Besvikelse för börsledningen"	Granskning av delårsrapporter

Vice börschefen Lars Bredin uttrycker i Balans nr 8/9 besvikelse över att börsbolagen väljer att skriva att delårsrapporten inte varit föremål för översiktlig granskning. Kravet på att uppge huruvida delårsrapporten varit föremål för granskning infördes i det nya inregistreringskontraktet för börsbolagen, i efterdyningarna av Fermenta-skandalen. Bredin menar att avsikten med att införa regeln var att få bolagen att utföra granskningen, inte att välja bort det, även om friheten finns. Han tror vidare att utvecklingen beror på att kraven på granskningen blivit för högt ställda och att det kostar för mycket för företagen att låta utföra den. (Wennberg, 1989f)

Tabell 32. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1989.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
10	Balans	"Det händer i Norden"	Agendan på Norden-mötet

Artikeln i Balans nr 10 handlar om Nordiska Revisorsförbundets (NRF) årliga delegerademöte i Vadstena. Balans presenterar i artikeln en översikt av rapporter från de olika nordiska revisorsföreningarna. Det jag finner relevant att ta upp är det som nämns angående

följderna av Fermenta-skandalen: Den utredning som börsstyrelsens låtit utföra som mynnat ut i en rapport, skall utgöra underlag för att en ny utredning om huruvida ABL skall ändras. Mer detaljer framgår inte. (Wennberg, 1989g)

4.3.7 Året 1990 - FAR säger: styrelsen har ansvaret

Även för 1990 finns det anledning att göra viss exkludering av artiklar, speciellt i affärspressen. De fyra artiklar som återfinns i affärspressen detta år handlar generellt om ett Fermenta som förvaltas av en ny ledning och en ny styrelse. Jag kommer därför inte att redogöra för dessa. Redogörelsen för 1990 består följaktligen endast av artiklar från Balans.

Tabell 33. Artiklar i branschtidningen Balans för januari 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	"Finforum: Ansvarsgränser svåra att se"	Ansvarsgränser

På Finforum 1990 hålls ett seminarium där ansvarsgränserna för bolagens årsredovisning diskuteras. Advokat Claes Beyer menar att rättsfall helt saknas och att lagstiftningen på området är ungefärlig och inte lämnar några klara besked. Det är mycket ovanligt att aktieägare stämmer styrelsen i bolag i Sverige och den rättspraxis som finns bygger på "kronofogdars och åklagares aktiviteter för att skydda skatter och avgifter", säger Beyer. Vidare menar Beyer att enligt lagen så ser det ut som att VD och styrelse tar fram årsredovisningen, men i praktiken är det ofta så i börsbolagen att revisorn är inblandad långt innan denne ska inleda granskningen av årsredovisningen. Beyer menar att det är mot den bakgrunden som diskussionerna uppstår kring revisorns ansvar, där revisorn då menar att hans uppdrag endast är att granska. Vidare tycker Beyer det är problematiskt att FAR tillåter att revisors erinran endast skickas till VD, vilket gör att informationen kan undanhållas styrelsen. (Wennberg, 1990a)

Tabell 34. Artiklar i branschtidningen Balans för mars 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
3	Balans	"Ansvaret för oegentligheter: Auktoriserad styrelseledamot?"	Styrelsens ansvar
3	Balans	"Ansvaret för oegentligheter: Bluffmakare vet hur revisorn arbetar"	Svårt för revisorn att upptäcka oegentligheter
3	Balans	"Ansvaret för oegentligheter: Viktigt klargöra styrelseansvaret"	Styrelsens ansvar
3	Balans	"Ansvaret för oegentligheter: Upptäcker revisorn för få förskingringar?"	Leta efter oegentligheter ej primärt för revisorn

Den första artikeln i Balans nr 3 är en introduktion till den artikelserie som följer i numret på temat "ansvaret för oegentligheter". Artikelns budskap är i princip att det är en missuppfattning att revisorerna har till primär uppgift att upptäcka oegentligheter. Detta ansvar menar man ligger hos VD och styrelse. Därför menar man att det ligger ett stort värde i att processa mot den f.d. styrelsen i Fermenta. På så sätt visas att styrelsen har ansvar och att förvaltningsrevisionen har betydelse. I artikeln leks även med tanken att auktorisera styrelseledamöter. Bakgrunden är att många styrelseledamöter enligt Balans har skrämmande kunskapsluckor när det gäller deras lagstiftade skyldigheter som ledamöter. (Wennberg, 1990b)

Rolf Lindskog sitter i FARs arbetsgrupp som arbetar med att utreda revisorns ansvar för att upptäcka oegentligheter. Han anser att det är svårt för revisorn att upptäcka oegentligheter i de fall då högt uppsatta personer inom företaget ligger bakom. Detta genom att dessa oftast vet hur revisorer arbetar och därmed kan anpassa sitt beteende därefter. Ibland är det ofta svårt att peka ut någon skyldig för de oegentligheter som hittas, menar Lindskog. I Fermenta-fallet "sålde man till sig själv via omvägar och andra mycket komplicerade åtgärder långt utöver det vanliga", fortsätter han. Lindskog verkar även skeptisk till att revisorerna skulle kunna göra så mycket utan en lagändring. Utan det blir det svårt att göra större insatser, då kunderna inte accepterar att revisorerna debiterar för fler timmar utan vidare. När det gäller förslag om lagändringar tycks Lindskog inte vara så hoppfull. "Det finns åtgärder man kan tänka sig. Men problemet är att bedragarna vet hur revisorer jobbar. Och om vi ändrar vårt sätt att arbeta så ändrar de sitt beteende - även om tiden till sist kan springa ikapp dem." (Wennberg, 1990c)

I den tredje artikeln i Balans nr 3 redogör advokat Stefan Sandén för två sätt att ändra lagen angående revisorns ansvar. Antingen kan man lagstifta om att flytta det primära ansvaret för att upptäcka oegentligheter till revisorn, eller så kan man införa ett nytt "vårdslöshetsbegrepp" för revisorerna. Intressant är att Sandén inte själv förespråkar någon av dessa modeller. Han tycker att de regler som gäller för revisorer är tillfredsställande och han understryker att det är styrelse och VD som ska förhindra oegentligheter och sätta upp interna kontrollsystem. Däremot anser Sandén samtidigt att det vore bra om revisorerna var delaktiga i att skapa systemen samt kontrollera att de används och är effektiva. Det viktigaste tycker han dock är att omfånget av styrelsens ansvar klarläggs. Att lägga strikt ansvar på revisorerna vore orimligt och inte teoretiskt gångbart, menar Sandén. (Wennberg, 1990d)

I den sista artikeln i Balans nr 3 på temat "ansvaret för oegentligheter" berättas att FAR har tillsatt en arbetsgrupp som tittar på revisorns ansvar för att upptäcka oegentligheter. Åke Danielsson, som var revisor i Fermenta då skandalen uppdagades, är sammankallande i arbetsgruppen. Han menar att det inte är någon specialuppgift för revisorn att leta efter oegentligheter. Revisorn ska endast bedöma om det finns en väsentlig risk för sådana. Misstankar ska rapporteras men ansvaret för att återgärda ligger hos VD och styrelse. Danielsson menar att revisorn kan sitta på pusselbitar och misstankar utan att se helheten. Särskilt svårt är det om revisorn motpart är "en förtroendeperson omgiven av folk i beroendeställning". Revisorer kan heller inte arbeta utifrån utgångspunkten att folk är oärliga, menar Danielsson. Det hade krävt ett helt annat arbetssätt. Slutligen hoppas arbetsgruppen på att nå fram till "någon form av precisering av revisorns ansvar för att upptäcka oegentligheter". Området är oklart även för revisorer, menar Danielsson. (Wennberg, 1990e)

Tabell 35. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
6/7	Balans	"Debatt: Revisorsskador"	Revisorns ansvar
6/7	Balans	"Sveriges första revisorsexamen"	Ny revisorsexamen

Advokat Björn Edgren uttrycker i Balans nr 6/7 kritik mot revisorsprofessionens sätt att försvara sina kollegor. Han tycker att revisorerna gör detta i mycket större utsträckning än t.ex. advokatkåren. Edgren är kritisk till att revisorer ofta framhåller att de har ett mycket stort ansvar, med sedan gärna gömmer sig bakom formella regler när det väl hettar till. Vidare anser han att revisorer borde ta på sig ett större ansvar för att informera styrelsen, även om de kanske inte formellt har ansvaret. Detta vore bara naturligt menar han, då revisorerna har större möjlighet att se och påtala brister inom en organisation än vad styrelsen har. Han

ifrågasätter även axiomet i debatten att om styrelsen inte har ansvaret så är det revisorn, och vice versa. I själva verket kan det vara att båda har ett ansvar eller ingen av dem har ett ansvar. Slutligen tycker Edgren att revisorskåren borde ta på sig ett större ansvar för att informera omvärlden om sin roll och sitt uppdrag, för att själva bidra till att minska förväntningsgapet. Han tycker även det är särskilt viktigt att revisorerna upplyser om sin roll om de företräder i egenskap av revisor eller konsult. "Vart går gränsen för revision och var börjar den för konsultuppdrag?", frågar sig Edgren. (Edgren, 1990)

För att bli auktoriserad revisor och kunna inträda i FAR krävs nu att ansökanden går igenom FARs skriftliga Prov III samt en frivillig muntlig tentamen. Klarar man detta, så har man klarat den nya revisorsexamen. I Balans nr 6/7 finns en artikel om detta, där två revisorer som ansöker om auktorisation intervjuas. Båda tycker att provet var svårt, men att detta är positivt då det ger ökad status åt revisorsjobbet. Den ena blivande revisorn som intervjuas säger följande angående revisorsyrket: "Det finns otroligt fantasier kring detta [vad revisorn sysslar med]. Och revisorsyrket har ju kommit alltmer i blickfånget, bl.a. på grund av Fermenta och Gusum. När jag började i jobbet för bara fem år sedan var revisorsjobbet nästan som att sitta i en skyddad verkstad." (Wennberg, 1990f)

Tabell 36. Artiklar i branschtidningen Balans för september 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
8/9	Balans	"Debatt: Bättre dela ansvaret"	svar på Edgrens debattinlägg i 6/7

Auktoriserade revisorn Siv Berlin svarar i Balans nr 8/9 på advokat Björn Edgrens debattinlägg i nr 6/7. Hon instämmer i att gränsdragningen mellan revision och konsultation kan vara svår, men att en "väl genomförd revision är ett stöd för befattningshavare och innehåller alltid en portion av rådgivning/konsultation". Förväntningsgapet mellan omvärldens förväntningar och vad revisorerna bör uppdaga menar hon är ett resultat av en övertro på företagsrevisionens förutsättningar. De misstankar om felaktigheter som revisorerna framförde i t.ex. Fermenta-fallet har föranlett långa polisutredningar. Polisen har helt andra resurser än revisorerna och polisutredningar kan utföras "utan tidshets" till skillnad mot i revisionen där man har begränsad tid. Berlin menar vidare att styrelseledamöter söker syndabockar när de inte själva vill ta ansvar då styrelse och revisorerna blivit lurade, då blir revisorerna ett "villebråd". Revisorn är "ganska ensam" i förhållande till mängden styrelseledamöter och aktieägare. Avslutningsvis vill Berlin ta upp frågan om delat ansvar för styrelse och revisor gentemot omvärlden, som hon tror skulle stärka samarbetet mellan dessa parter och "bättre spegla existerande praktiska samarbete mellan företagsledning, styrelse och revisor". (Berlin, 1990)

Tabell 37. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
10	Balans	"Det händer i Norden"	Utredning ABL

På Nordiska Revisorsförbundets årliga möte, denna gång på Island, avhandlades i vanlig ordning en rad olika nyheter på revisionsområdet. Relevant att nämna är att Justitiedepartementet i Sverige låtit starta en utredning som mot bakgrund av Fermenta-fallet ska se över Aktiebolagslagen (ABL). En referensgrupp, där FAR sitter med, har också tillsatts. Denna ska hjälpa till med associationsrättslig harmonisering med EG. (Wennberg, 1990g)

Tabell 38. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1990.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
11	Balans	"Ägarna längtar efter kritik"	Ny studie

Ekon.mag Johan-Erik Fant vid Svenska Handelshögskolan i Vasa har låtit utföra en stor undersökning bland aktieägare, företagsledare och revisorer i Sverige. Undersökningen omfattar 1000 aktieägare, 896 företagsledare och 754 revisorer. Svarsprocenten för aktieägare var 60 % och 40 - 50 % hos övriga grupper. Av svaren framgår att aktieägare och revisorer har ganska olika uppfattningar. Kommentarer från aktieägare pekar på att revisorn inte är oberoende, utan helst sysslar med konsultverksamhet eftersom det är vad företagsledningen är "beredd att betala för". Vad gäller revisorns ansvar för att upptäcka förskingring går åsikterna isär. Revisorernas svar ligger mellan "Jag instämmer inte alls" och "Jag instämmer i någon mån". Detta medan Aktieägarna anser att revisorerna har ett visst ansvar i frågan. Vidare framgår att aktieägare och revisorer har stor skillnad i åsikt gällande rapporteringen i revisionsberättelsen. Både aktieägare och företagsledning anser att denna kan utökas. När det gäller frågan om man kan lita på årsredovisningen då revisorns lämnat ren revisionsberättelse, har revisorerna en mer positiv inställning än både aktieägare och företagsledning. Här har även flertalet aktieägare lämnat kommentarer gällande revisionsberättelserna i Fermenta och Gusum Bruk. (Fant, 1990)

4.3.8 Året 1991

För 1991 märker vi en betydligt mindre frekvent rapportering i affärsmedia såväl som i Balans angående Fermenta. I affärspressen återfinns endast två artiklar, varav den ena exkluderas från studien p.g.a. att den inte handlar om skandalen.

Tabell 39. Artiklar i affärspressen för mars 1991.

Datum	Tidskrift	Titel	I centrum
23 mar	Dagens Industri	"Ansvaret är begränsat - det är facit av domen mot Fermentastyrelsen"	Dom mot gamla styrelsen

Dagens Industri rapporterar den 23 mars om tingsrättens dom rörande den gamla Fermentastyrelsen. Tingsrätten valde att fria styrelsen i ansvarsfrågan, det vill säga frågan om styrelsens ansvar att se till att ledningen arbetar efter uppsatta ramar. Däremot fälldes styrelsen i informationsfrågan, det vill säga frågan om informationsflödet till marknaden. De tre ledamöterna, Bystedt, Nordin och Sundberg, dömdes att solidariskt betala ett skadestånd på 280 000 kr till Fermenta. Refaat El-Sayed å andra sidan, dömdes att betala ett skadestånd om 44 miljoner dollar (USD), motsvarande 350 Mkr till Fermenta. Detta p.g.a. tvivelaktiga utbetalningar som gjorts i samband med Fermentas förvärv av SDS under 1985, som El-Sayed inte kunnat förklara. De övriga styrelsemedlemmarna friades på denna åtalpunkt. (Tulin, 1991)

Tabell 40. Artiklar i branschtidningen Balans för 1991.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
2	Balans	"Forskaren - för hotfull för revisorn?"	Forskning revisionsområdet
6/7	Balans	"Bengt Lindgren: Det är svårt att se"	Pensionerad revisor kritiserar

		träden för all skog"	egna kåren
10	Balans	"Styr styrelsen som den ska?"	Kritik mot styrelser i familjeföretag

I Balans nr 2 skrivs om forskning inom redovisning och revision. Sten Jönsson som är professor inom redovisning och finansiering vid Handelshögskolan i Göteborg konstaterar att det pågår mycket forskning inom redovisning, medan forskning inom revision i princip inte existerar i Sverige. "Det gick inte att satsa på forskning inom revision" säger Jönsson. Doktoranderna tror inte att de kan genomföra någon forskning på grund av att revisionsbyråerna är alltför hemlighetsfulla. De tror inte att de blir insläppta. Skulle man göra en utredning angående någon skandal, t.ex. Fermenta, så skulle det bli svårt att vara anonym. Samtidigt har revisorerna sin tystnadsplikt. "Man kan ju tänka sig att forskningen innefattar utredningar typ Fermenta, Gusum eller någon annan skandal, säger Sten Jönsson. Resultatet blir kanske något olämpligt som revisorernas tillsynsmyndighet Kommerskollegium får nys om. Man vet aldrig vad som kan hända." I övrigt beklagar sig Jönsson över att det råder brist på professorer inom redovisning, att det är många doktorander och brist på finansiering. (Wennberg, 1991a)

Auktoriserade revisorn Bengt Lindgren lämnade revisorsyrket december 1990 efter 60 aktiva år i revisorsyrket. I Balans 6/7 intervjuas han bl.a. om professionens utveckling. Lindgren följer fortfarande debatten i revisionsfrågor och han tycks vara ganska kritisk till utvecklingen. Angående skandaler såsom Fermenta ger han en intressant kommentar: " Jag tror tyvärr att revisorerna kan lastas för ganska mycket, som man visserligen inte formellt kan lasta dem för". När Lindgren inträdde i yrket fanns det 35 auktoriserade revisorer i Sverige, vid tidpunkten då artikeln skrevs fanns det ungefär 2000. Detta menar han lett till att kvaliteten på revisorerna blivit väldigt varierande. Det finns allt ifrån väldigt duktiga personer till de "som bara följer strömmen och inte borde finnas där". Kraven på revisorerna har ökat vilket lett till att kostnaderna för revisionen stigit. Hög tillgång på arbete har lett till att revisorerna "tagit för mycket betalt" enligt Lindgren. Höga timpriser har kompensrats genom att man skurit ner på tidsåtgången för varje uppdrag, vilket är dåligt för kvaliteten. Lindgren kritiserar vidare Kommerskollegium för att de är för släpphänta. Han tycker att de släpper igenom "ganska grova fel" med bara en varning. Han tycker de borde agera kraftfullare och beröva godkännande/auktorisering i större utsträckning. (Wennberg, 1991b)

Den sista artikeln från Balans detta år återfinns i nr 10. Här handlar det om att de auktoriserade revisorerna Sven-Erik Johansson och Staffan Lewin gett ut en bok med titeln Familjeföretaget. I boken pekar författarna på att många familjeföretag har svaga styrelser. "Dåligt förberedda möten, ineffektivt arbete, felaktiga eller tillrättalagda rapporter" är vanligt enligt artikeln. Styrelsen ägnar sig åt fel saker och gränserna mellan styrelsefrågor och operativa frågor är ofta oklara. Författarna menar att de själva i ren självbevaringsdrift ofta ställt krav på att företag skaffar sig en professionell styrelse, då de känner att de själva nästan "gått för långt i sin roll som revisor/rådgivare". Fall som Fermenta m.fl. har dock lett till att det skett vissa förändringar i styrelsernas arbete, enligt Lewin. "Många som inte tidigare insett vad ansvaret som styrelseledamot innebär förstår det bättre nu", säger Sven-Erik Johansson. (Wennberg, 1991c)

4.3.9 Året 1992

Tabell 41. Artiklar i branschtidningen Balans för februari 1992.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
2	Balans	"Rätt skall vara rätt i revisorsdebatten"	Revisorsdebatten
2	Balans	"Utveckling av redovisning och beskattning"	Debatt redovisningsfrågor

I Balans nummer 2 inleder auktoriserade revisorn Ulf Gometz med att svara på flera tidigare debattinlägg i bl.a. Balans. I huvudsak instämmer Gometz om vissa problem som existerar för revisorskåren, däribland förväntningsgapet och "redovisningssedens förfall". Han anser vidare att det är viktigt att debatten utmynnar i "självrannsakan och konstruktivitet". FAR måste bli bättre på att leda utvecklingen av god redovisningssed, annars är risken att självreglering "blir ett minne blott". De ifrågasättanden som dominerat debatten kring revisorn menar Gometz kan sammanfattas med krav på kompetens och integritet. Han ifrågasätter vidare huruvida det är dessa kvalitéer som efterfrågas vid t.ex. rekrytering och utvecklingsarbete. "Är ett fel med revisorerna idag att vi har för låga ideal?" avslutar Gometz. (Gometz, 1992)

Stiftelsen för skatte- och bolagsrättslig forskning anordnade ett vetenskapligt symposium hösten 1991, där bl.a. redovisningsfrågor debatterades. Bertil Gandemo, docent i företagsekonomi vid Handelshögskolan i Göteborg, sammanfattar diskussionerna i Balans nr 2. Relevant att nämna från diskussionerna är bl.a. Fermenta som exempel på börsbolag där årsredovisningen har varit i "kritisk belysning". Man har haft en rad "'hål' i balansräkningar[na]" i dessa bolag, och förhållanden som "försvårat beräkningen av resultat och bedömningen av soliditet". Gandemo ser ett visst behov av mer enhetliga redovisningsprinciper för analytiker. "Enhetliga redovisningsprinciper har ett visst värde för analytiker, trots att informationen i årsredovisningar måste anses vara ett mellanting mellan tillförlitlig och användbar". (Gandemo, 1992)

Tabell 42. Artiklar i branschtidningen Balans för november 1992.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
11	Balans	"Revisorn & finanskrisen: Björn Edgren - 'Jag har lite svårt att acceptera branschens inställning till att en revisor aldrig kan ha fel'"	Revisorernas brist på självkritik
11	Balans	"Revisorn & finanskrisen: Gustaf Douglas - 'Revisorerna riskerar att gå baklänges in i framtiden'"	Revisorsrollen

Björn Edgren, jurist och tidigare advokat som kritiserat revisorskåren i Balans, återkommer i Balans nr 11. Den här gången utfrågas han i egenskap av bankdirektör i SE-Banken där hans fokus är att minimera kreditförlusterna. Edgren menar att han "har stor aktning för revisorskåren" men att han samtidigt har svårt att "acceptera branschens inställning att en revisor aldrig kan ha fel". Han menar att det är revisorn som praktiskt har möjligheten att kontrollera internkontrollen i ett företag, men samtidigt gärna skyller på styrelsen om det hettar till eftersom denne har det formella ansvaret. Revisorskåren måste här bättre informera om förväntningsgapet och definiera det så att det kan åtgärdas. Edgren tycker vidare att revisorerna ska återgå till den klassiska revisorsrollen där revisorn är revisor och inte konsult. "För den klassiska revisorn är konsultuppdraget inte förenligt med revisionsuppdraget". Han tror att revisorscirkulation skulle vara bra, då revisorn kan sitta i "knäet på uppdraget". Edgren

tycker vidare att revisorn ska ge täta signaler om tillståndet i företaget till styrelsen, de ska inte få ta allt ansvar när det går snett utan att ha fått veta något. Till sist är han för audit committees då vissa frågor är känsliga att ta upp inför styrelse eller VD, och då kan en kommitté inom styrelsen vara "rätt forum". (Hagman, 1992a)

I samma nummer av Balans diskuterar Gustav Douglas, som bland annat är VD i Investment AB Latour och styrelseordförande i Securitas, styrelsearbete och revisorns roll. Douglas själv kontrollerar alltid att styrelsen träffar revisorerna minst en gång om året, innan han accepterar ett styrelseuppdrag. Han anser att det är viktigt att åsiktsskillnader mellan ledning och revisor då kan få komma fram. Han talar även om ett moraliskt ansvar som styrelse, VD och revisor tillsammans delar. Att många apropå bl.a. Fermenta vill "skjuta bort ansvaret," tror han handlar om rädsla för de juridiska konsekvenserna. Däremot säger att han att vet med sig att "de flesta tagit väldigt kraftigt vid sig av det som inträffat". Vidare anser Douglas att revisorns integritet är av största vikt, och att revisorn borde "hålla sig till sin bas" och inte agera konsult. Han är även rädd för att revisorerna till följd av skandaler såsom Fermenta agerar för att enbart skydda sitt eget skinn. "Revisorerna riskerar att gå baklänges in i framtiden" säger han. Han tycker därför inte att revisorerna ska låta de sista åren på 80-talet bli alltför vägledande. Vidare är Douglas negativt inställd till revisionskommittéer där han säger "kategoriskt nej". Han anser att det delar upp styrelsen i ett A- och B-lag samt minskar kontrollänken mellan VD och styrelse. (Hagman, 1992b)

Tabell 43. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1992.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
12	Balans	"Debatt: Företagskris - Naturlag eller laglöshet?"	Brist på efterlevnad av ABL

Bo Dahlgren, bland annat f.d. VD i AB Företagsfinans och Trefond Invest, uttrycket i ett debattinlägg i Balans nr 12 kritik mot massmedia, styrelser och att "systemet har rubbats". Media kritiserar bl.a. för att förhärliga företagsledare som senare "seglat skutan i kvav", samt för att helt sakna självkritik om sin rapportering. Styrelser jobbar efter "invanda rutiner" och överlåter sina arbetsuppgifter till VD. De accepterar befattningar såsom "koncernchef" utan att definiera befattningen vidare, trots att det är befattningar som inte regleras i Aktiebolagslagen (ABL). Dahlgren menar även att styrelseordföranden har en roll som ABL inte förutsatt, där han i princip ses som en "slutbefordran för VD" där övriga styrelseledamöter har lägre rang. Är ordförande dessutom "arbetande" så är det ännu värre. "Därför har i en del bolag styrelsen mera blivit en dekoration eller i bästa fall en informationsmottagare. VD blir en rent expeditionell funktionär, som ordföranden lätt byter, när det passar." Tillsättningen av revisorn menar Dahlgren i praktiken sker av styrelsen eller en stark VD, vilket gör att "bristande lagstiftning och uttunnade etikregler lett till att revisorerna inte alltid sköter sin syssla så som lagstiftaren tänkt sig". Vidare kritiserar han tingsrättens val att fria Fermenta-styrelsen med att "styrelsen inte satt sig in i ärendena och därför inte kunde ställas till ansvar", detta trots att ABL säger att styrelseledamot vid underlåtelse att skaffa sig information är tecken på oaktsamhet. Vidare kritiserar han årsredovisningar: "en glättig utstyrsel och ett skimrande språk är till för att dölja fakta". "Ett lysande exempel var Nyckelns redovisning för år 1990. Flosklerna upptog 25 sidor och förvaltningsberättelsen en." Sammanfattningsvis kräver Dahlgren att "minoriteternas inflytande måste stärkas", att "korsägande och andra maktinstrument regleras", att "straffsanktioner för lagöverträdelser skärps", och att "fler överträdelser faller under allmänt

åtal". Dahlgren anser även att revisorernas ställnings behövs stärkas så att "deras integritet och inflytande ökar". (Dahlgren, 1992)

4.3.10 Året 1993

Tabell 44. Artiklar i branschtidningen Balans för juni 1993.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
6/7	Balans	"Vem bestämmer om god redovisningssed?: Lagar är ingen garanti för kvaliteten på ekonomisk information"	Sjunkande redovisningskvalitet
6/7	Balans	"Vem bestämmer om god redovisningssed?: Stockholmsbörsen har ingen tradition att styra på redovisningsområdet"	Börsens roll för bolagens redovisning

Rolf Rundfeldt, finansanalytiker och professor, uttrycker i Balans 6/7 upprördhet över den sjunkande kvaliteten i börsföretagens årsredovisningar som han menar uppstod i slutet av 80-talet. "Praxis luckrades upp och vissa företag bytte redovisningsprinciper ungefär som man byter skjorta", som det uttrycks i artikeln. Han menar vidare att det nu är upp till Redovisningsrådet att komma med rekommendationer som kräver att man måste flagga för byte av redovisningsmetod och dessutom genomföra en omräkning. Vidare menar han att Rådet vinner gehör för sina rekommendationer, inte minst för att alternativet vore lagstiftning. Men lagar är inte heller "någon garanti för kvaliteten på den ekonomiska informationen" säger Rundfeldt, och exemplifierar med USA där man haft betydligt fler skandaler än i Sverige samtidigt som man har betydligt mer omfattande regelverk. Det viktigaste nu är att Rådets kommande rekommendationer följs. Rundfeldt menar att Börsen skulle kunna bidra till att sköta tillsynen och ställa krav. Samtidigt är han tveksam till om det ligger i deras intresse att sätta upp mer tvingande regler, då de eftersträvar att "så många företag som möjligt är med". "- Det [sic!] viktigaste faktorn för att få rekommendationerna allmänt accepterade och därmed efterlevda, är att på ett tidigt stadium förankra dem så brett som möjligt" säger Rundfeldt. (Malmström, 1993a)

Börschefen Bengt Rydén uttrycker i Balans nr 6/7 en vilja att låta Börsen ställa högre krav på börsbolagens redovisning. Börsen "bör spela en central roll när det gäller att upprätthålla god redovisningssed bland börsföretagen". Som framgått av tidigare artiklar i denna studie så försökte Börsen införa en särskild granskning av börsföretagens delårsrapporter av revisor, som krav i inregistreringskontraktet (se Wennberg, 1988d, Wennberg, 1989f). Problemet är att många bolag låtit bli att genomföra granskningen. Rydén säger själv: "Många bolag följde helt enkelt inte våra rekommendationer och då förlorade vi i trovärdighet". Han konstaterar att Börsen inte förmådde att se till att de nya reglerna efterlevdes. Vid tidpunkten så pågår diskussioner kring inregistreringskontraktets utformning. Kontraktet avses träda i kraft under 1994. (Malmström, 1993b)

Tabell 45. Artiklar i branschtidningen Balans för oktober 1993.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
10	Balans	"FAR tycker inte att revisorn ska ha generell plikt att anmäla brott"	Skyldighet för revisorn att anmäla brottsmisstanke
10	Balans	"EG-anpassning ställer nya krav på halvårsrapportering"	Utkast till FAR-rekommendation

I Balans nr 10 framgår att Finansinspektionen och Kommerskollegium har skickat en skrivelse till regeringen/aktiebolagskommittén/redovisningsutredningen. Man vill se över reglerna för när en revisor ska vara skyldig att rapportera lagöverträdelser. Skyldigheten idag gäller endast rena brott mot aktiebolagen samt "vissa skattelagar". FAR har svarat att man väl känner till förväntningsgapet och att det måste lösas antingen genom mer information alternativt genom förändring av revisorsuppdraget. FAR vill gärna närmare precisera god revisionsmed "med tanke på den debatt som förs". FAR tar dock direkt avstånd mot att revisorn ska ha en generell plikt att anmäla lagöverträdelser. Artikeln innehåller även en intervju med bl.a. Åke Danielsson som var revisor i Fermenta. En lärdom han skaffat sig är att "revisorn bör göra en omsorgsfull undersökning redan innan uppdraget accepteras". Vidare försvarar han sig och anser sig lurad av personerna i hans närhet, han anser att han inte kunde ha gjort mer "då". Han är upprörd över att det inte finns regler över hur typiskt misstänkta transaktioner med t.ex. besläktade bolag ska redovisas. Detta trots att förslag presenterade i efterdyningarna av Fermenta-affären. Redovisningsrådet hade inte ansett det angeläget att reglera. Danielsson tycker vidare inte att revisorer ska vara "angivare" och ha "utökad skyldighet att anmäla oegentligheter". "Det är inte vårt uppdrag". I slutet av artikeln kommenterar Ulf Gometz att "vi måste vara beredda att ta på oss nya och förändrade arbetsuppgifter. Men vi ska inte ställa upp på allt och vi måste informera om vad vårt uppdrag är". Gometz anser att kårens stora problem är förväntningsgapet. Det är ett problem att få ut info till omvärlden, då massmedia bara rapporterar om revisorns arbetsinsats i samband med då en skandal eller ett brott inträffat. (Trehörning, 1993)

I Balans nr 10 redogörs för de förändringar det innebär i samband med EG-anpassning gällande krav på halvårsrapporter. Man nämner den särskilda granskning av delårsrapporter som infördes som del i Fondbörsens inregistreringskontrakt 1989, och särskiljer denna från den nya lagstiftningen. Den nya lagstiftningen innebär inte samma utförliga granskning utan revisorn ska bara förvisso sig om att det finns en rapport och att denna är att betrakta som just en delårsrapport. I övrigt arbetar FAR med ett utkast till en rekommendation för den nya lagstiftningen. För den översiktliga granskningen finns redan en särskild rekommendation. (Danielsson & Holmberg, 1993)

Tabell 46. Artiklar i branschtidningen Balans för december 1993.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
12	Balans	"Öppet brev till Balans från Refaat El-Sayed"	Diverse kritik

Refaat El-Sayed svarar i Balans nr 12 på vissa påståenden revisorn Åke Danielsson kommit med i en artikel från Balans tidigare samma år (se Trehörning, 1993). Främst kritiserar El-Sayed dock att revisionsbyrån Öhrlings fick förnyat förtroende efter att han tvingats lämna Fermenta. Han tycker även det är märkligt att Öhrlings revisorer tillåtit den nya ledningen att göra "betydande reserveringar" och skrivit ner tillgångsvärden så att man enkelt kan redovisa stora reavinster på dem i framtiden. El-Sayed tycker dels det är problematiskt för den förra ledningen men även för aktieägarna då reserveringarna medför en lägre aktiekurs. "Att helt acceptera de krav som Fermentas nya ledning ställde, som bland annat medförde att de kan gå in som aktieägare i Fermenta till låg kurs tycker jag knappast är hedrande för ett av Sveriges största revisionsföretag." El-Sayed framhäver även de miljardförluster den nya ledningen vid den här tidpunkten orsakat bolaget, och att de borde vara tacksamma för de förvärv El-Sayed lät genomföra under sin tid i bolaget. "Utan de betydande vinster Fermenta fått vid realisering av tillgångarna skulle bolaget för länge sedan fått ställa in betalningarna". Han invänder även mot Danielssons formulering att personer i Fermenta fört Danielsson bakom ljuset, och undrar

vilka dessa personer skulle vara. "Jag hoppas att han inte undanhållit något för rätten av det skälet att det var så fördelaktigt för honom och andra att utse mig till ensam syndabock", skriver El-Sayed. Han invänder slutligen mot att Danielsson i tidigare nämnda artikel uttryckt att El-Sayed blivit dömd för bedrägeri, då denne varken misstänkts eller åtalats för bedrägeri. (El-Sayed, 1993)

4.3.11 Året 1994

Tabell 47. Artiklar i branschtidningen Balans för 1994.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	"Revisor på bolagsstämma"	Revisorns upplysningar

I Balans nr 1 1994 så redogör auktoriserade revisorn Ulf Gometz mycket ingående om de regler och praktiska problem som kan uppkomma gällande revisorns möjligheter och skyldigheter att ge upplysningar på bolagsstämman. Det nämns i fotnoter till artikeln att det till följd av domar i Fermenta-fallet från olika håll uttryckts osäkerhet kring styrelsens "reella ansvar". Jag finner ingen anledning att gå in i detalj på vad som skrivs då artikeln är ganska ingående. Men bland annat nämns att "bedömningar av upplysningsskyldigheten från fall till fall bör göras mot bakgrund av den ställning bolagsstämman enligt svensk rätt har, nämligen som bolagets högsta beslutande organ med ett legitimt behov av beslutsunderlag" samt att "revisorns upplysningar bör begränsas till vad som ligger inom hans uppdragsområde och utgöras av sakupplysningar eller redogörelse för revisionsmässiga bedömningar av försummelser, transaktioner, åtgärder, redovisningsfrågor och förhållanden i övrigt". (Gometz, 1994)

4.3.12 Året 1995

Tabell 48. Artiklar i branschtidningen Balans för 1995.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
6/7	Balans	Aktiebolagets organisation - Aktiebolagskommitténs förslag till nya bestämmelser	Nya lagförslag
11	Balans	Revisorns juridiska ansvar - mot bakgrund av Fermenta och Gusum	Uppsats om revisorns juridiska ansvar

I artikeln från Balans 6/7 redogörs för diverse olika lagförslag som lagts fram av Aktiebolagskommittén där bl.a. FAR sitter med. Det mest relevanta förslaget gäller en generell plikt om Anmälan av brottsmisstanke. Av artikeln framgår att "Aktiebolagskommitténs majoritet förslår en ytterligare uppluckring av tystnadsplikten". Detta på grund av att revisorn måste redogöra för de skäl som föranleder brottsmisstanken, när denne anmäler misstanke om brott till allmän åklagare. I artikeln invänds vidare mot att revisorn dels kan bli skadeståndsansvarig om denne gör en ogrundad anmälan, samtidigt som detsamma kan ske om denne inte anmäler en brottsmisstanke som sedan skadar bolaget. "Förslaget om en skyldighet att anmäla brottsmisstanke till åklagare stöds av en majoritet bland kommitténs ledamöter. En gemensam reservation i frågan har avgivits av kommittéminoriteten. Förslaget utsätts också för betydande kritik i de särskilda yttranden som avgivits av flertalet sakkunniga i kommittén, däribland revisorskårens representanter". (Skog, 1995)

I ett referat från en jur.kand.-uppsats i Balans nr 11 -95 gör författarna Per-Anders Aldeholm och Henrik Olsson en ganska ingående analys i revisorns juridiska ansvar baserat på domarna i Gusum och Fermenta. Det som är värt att ta upp gällande Fermenta- domen där styrelsen friades, är att författarna ifrågasätter om domen är förenlig med lagstiftarnas målsättning om att skapa en "tydlig dualism". Det vill säga, det enda bolagsorganets ansvar ska inte vara avhängigt det andras ansvar. Domstolen framhöll att det "är svårt att vid culpabedömningen inte räkna styrelsen tillgodo att revisorerna inte uppmärksammat dem på de aktuella förhållanden i bolaget". Styrelsen bör inte kunna undgå sitt legala ansvar på detta sätt enligt författarna. Vidare framgår av Fermentadomen explicit att bolagsledningens ansvar för den interna kontrollen inte i någon del kan delegeras till revisorerna. Gällande betydelsen av rena revisionsberättelser anser författarna att "ledningen inte enbart kan lägga en ren revisionsberättelse till grund för antagandet att inga väsentliga missförhållanden framkommit". "Även andra rapporteringsinstrument, främst erinran enligt ABL 10:11 måste beaktas och tillmätas betydelse." En av slutsatserna som dras är att "det finns en risk för att revisorn kan komma att drabbas av ett i princip strikt ansvar om domstolen inte behärskar redovisning och revision". (Aldeholm& Olsson, 1995)

4.3.13 Året 1996

Tabell 49. Artiklar i branschtidningen Balans för 1996.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
8/9	Balans	Nyheter: Behöver styrelsens arbete regleras	Aktiebolagskommitténs förslag
12	Balans	Debatt: Replik till Åke Danielsson om revisorn och kontrollfrågorna från Bo Ribers och Gunnar Widhagen	Kritik mot Danielsson

I Balans 8/9 1996 redogör auktoriserade revisorn Åke Danielsson samt civilekonom Claes Holmberg för hur den senaste utredningen om ändringar i ABL ser på reglering av styrelsens ansvar. Utredningen föreslår att i huvudsak att styrelsens uppgifter blir tydligare reglerade så att ansvar och skadestånd kan utkrävas då styrelsen inte sköter sina förpliktelser. I kommentarer till föreslagna nya lagtexten anger utredningen bl.a. att Fermenta-utredningen "visar att det finns skäl att genom uttryckliga lagbestämmelser inskräpa styrelsens plikter. kommittén föreslår därför att det direkt föreskrivs i lagen att styrelsen är skyldig att fortlöpande bedöma bolagets ekonomiska situation". Danielsson och Holmberg anser att begreppet arbetsordning (styrelse) diskuteras för ytligt och att diskussionen sker utan koppling till revisorns uppgifter. Oklarheter som de anser behövs debatteras är "att revisorn åläggs arbetsuppgifter i den formella arbetsordningen som i princip skall skötas av andra bolagsorgan men som kan vara attraktiva för revisorn från både relations- och uppdragsekonomiska utgångspunkter", "att revisorn utformar delar av arbetsordningen och sedan får svårt att kritisera dess tillämpning fast detta framstår som motiverat" samt "att styrelsen kan komma att rådfråga revisorn inför den årliga uppdateringen av arbetsordningen så att revisorn berättigade kritik tonas ned". Avslutningsvis säger författarna att "mot denna bakgrund förefaller det lämpligt att genomföra det svenska förslaget snarast möjligt, men samtidigt beakta risken att styrelsen söker reducera sitt ansvar på t.ex. revisorns bekostnad!". (Danielsson & Holmberg, 1996)

I Balans nr 12 1996 så svarar auktoriserade revisorerna Bo Ribers och Gunnar Widhagen på ett tidigare inlägg av Åke Danielsson i Balans nr 11 1996 (som ej täcks av denna studie).

Författarna kritiserar Åke Danielsson för att han på frågan "Ska revisor anmärka i kontrollfrågor om godtagbart bokslut kunnat upprättas?" svarat att "anmärkning i revisionsberättelsen i praktik kan förekomma endast i undantagsfall t.ex. då planering och kontroll över huvud taget saknas och detta är uppenbar pliktförsummelse eller kan anses som oförsvarligt handlande från styrelsens sida trots att ansvarsfrågan ej aktualiserats". Författarna menar att Åke Danielsson försöker hitta argument till att begränsa rapporteringen i revisionsberättelsen, och att detta knappast stärker "den tilltro som statsmakterna känner till företagsrevisionsfunktionens förmåga att uppdaga och förebygga ekonomisk brottslighet", eller att "minska förväntningsgapet". Fermenta nämns i artikeln angående Kommerskollegiums kritik mot revisorerna för att de avgivit ren revisionsberättelse. De borde ha anmärkt vissa observationer eller "åtminstone upplyst om att man i särskild skrivelse till styrelsen framfört kritik mot bl.a. bolagets ekonomifunktion och styrelsens arbete". (Ribers & Widhagen, 1996)

4.3.14 Året 1997

Tabell 50. Artiklar i branschtidningen Balans för 1997.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	Styrelsearbete och arbetsordning - gör en lagändring någon skillnad?	Undersökning vid LU
2	Balans	Debatt: Styrelsens roll - en lagändring räcker inte	Effekten av lagändringar

I Balans nr 1 1997 redogör ekon. dr. Karin Jonnergård samt fil.mag Matts Kärreman för en undersökning de låter utföra vid Lunds Universitet. Inlägget görs apropå Danielsson och Holmbers artikel i nr 8/9 -96 om aktiebolagskommitténs förslag till att reglera styrelsens arbete (SOU 1995:44). Författarna vid LU vill inte ta ställning i frågan om styrelsens arbete behövs regleras, men vill "belysa vad styrelser i svenska börsföretag idag upplever som sin roll och sitt ansvar". Förslagen till ny lagstiftning på området har enligt författarna uppkommit till följd av olika företagsskandaler t.ex. Fermenta. Forskarteamet i Lund har sedan 1992 undersökt styrelsearbete i svenska börsföretag, särskilt i "vad som påverkar svenska börsföretags styrelser handlingsmönster". Man gjorde 1994 en enkätundersökning till styrelseledamöter och VD i alla företag på A-listan på Stockholms Fondbörs, exklusive banker och rena investmentbolag. 694 enkäter skickades ut, man fick 461 svar (66 % svarsfrekvens). Den höga svarsfrekvensen tolkas som "en vilja hos styrelseledamöter och VD att ge en motbild till den anekdotiska bild som målats upp av pressen i samband med Gusum, Fermenta och bankkrisen året innan". Slutsatser som dras av undersökningen är bland annat att styrelser ser sig som en kontrollfunktion, "initiativ tas i ringa utsträckning". Ledningen uppfattar ofta styrelsen som "ett bollplank och diskussionspartner till VD". Troligen kommer inte krav på en "formell arbetsordning ge upphov till några större förändringar i praxis". Det verkar heller inte troligt att "styrelsen i sin arbetsordning stadgar krav på att revisorer ska utföra visst arbete för att begränsa styrelseansvaret". Risken för att styrelsen "reducerar sitt ansvar på bekostnad av revisorn" bedöms som minimal. Angående mindre och medelstora företag vet man inte tillräckligt för att kunna säga något om effekterna av ny lagstiftning. (Jonnergård & Kärreman, 1997)

Om samma ämne handlar det i Balans nr 2 1997. Artikeln refererar till den i föregående stycke nämnda gjorda undersökningen vid LU. Författarna Krister Moberg, docent i juridik, samt Bo Dahlgren, bland annat VD i Företagsfinans, ställer sig skeptiska till att bygga en

undersökning endast på svar "erhållna genom enkätundersökning", samt att enkäten endast riktat sig åt storföretag. De redogör vidare för sin egen erfarenhet av styrelsearbete baserat på medlemskap i "ett ganska stort antal styrelser, personliga intervjuer med styrelsemedlemmar och revisorer samt litteraturstudier". "Vi vågar ändå påstå att ju större ett bolag är desto svagare är styrelsens funktion. Detta är naturligt eftersom de största bolagen också har den starkaste och mest skicklige VDn". Författarna menar att finanskrisen visade tydligt att "styrelserna icke fungerade vare sig enligt lagens bokstav eller dess anda". Frågan om behovet av lagändring på basis av detta material anser de bestämt besvaras med ett ja. Däremot konstaterar de att "ingen svensk aktiebolagslag ännu gett någon påtaglig effekt på det praktiska arbetet. Det är styrt av sedvana och slentrian". "Det är sannolikt att en lagändring, som inte inkluderar straffsanktioner kommer att vara helt verkningslös. Och okänd". Författarna menar att även i framtiden kommer styrelserna att aktiveras endast i en kris och då agera panikartat och avskeda VD. "Men styrelserna borde tvingas ta det löpande ansvaret som lagen förutsätter nu och i framtiden. Men det kommer aldrig att fungera om inte moroten kombineras med en piska. Den piskan är straff och kunniga åklagare som kan hålla i skaftet." (Dahlgren & Moberg, 1997)

4.3.15 Året 1998

Tabell 51. Artiklar i branschtidningen Balans för 1998.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
1	Balans	Amerikansk rekommendation om oegentligheter: Kommer förväntningsgapet att minska nu	Ny rekommendation i USA

I Balans nr 1 1998 så redogör författarna för SAS No. 82 som är en ny rekommendation från AICPA, motsvarigheten till FAR i USA. Rekommendationen heter "Consideration of Fraud in Financial Statement Audit", d.v.s. att beakta risken för oegentligheter i den finansiella rapporteringen. Det konstateras att lagen gör "att revisorns ansvar kraftigt ökar", "att revisorn ska kunna visa att riskerna för oegentligheter beaktats", "att granskningsarbetet täcker dessa risker", "att professionella bedömningar och åtgärder gjorts", samt "att erforderlig rapportering skett". Författarna tror att den internationella utvecklingen kommer att påskynda förändringar på nationell nivå. "Med ganska stor visshet kommer revisorn att få utvidgade skyldigheter redan inom överskådlig tid, men det kanske är troligt att genomförandet enbart sker via någon ny antagen rekommendation". (Backman & Jonsson, 1998)

4.3.16 Året 2002

Tabell 52. Artiklar i branschtidningen Balans för 2002.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
6/7	Balans	Revisionskommittéer: Ett stöd både för revisorn och revisionen	Revisionskommittéer

I Balans 6/7 görs en tillbakablick på diskussionerna som har varit i Balans kring revisionskommittéer genom åren. I diskussionerna i samband med Fermenta var det många som argumenterade att revisionskommittéer inte skulle ha några fördelar. FAR-kåren "öste villigt galla över dessa förkättrade kommittéer". Resten av artikeln handlar om auktoriserade revisorn Gunnar Widhagen som tidigare var kritiker till revisionskommittéer men som nu

uppenbarligen har ändrat sig och argumenterar om varför det vore positivt att införa fenomenet idag. (Wennberg, 2002)

4.3.17 Året 2004

Tabell 53. Artiklar i branschtidningen Balans för 2004.

Nummer	Tidskrift	Titel	I centrum
8/9	Balans	Revisionskommittéerna kommer in från kylan	Revisionskommittéer

I Balans nr 8/9 finner vi ytterligare en artikel om revisionskommittéer. Artikeln handlar om hur diskussionen kring revisionskommittéer sett ut i Sverige och Balans. I början var det främst internrevisorer som argumenterar för införandet. Tidigaste exemplet är en artikel i Balans från 1978. FAR var vid denna tidpunkt inte intresserat av några revisionskommittéer. Institutet för Intern Revision driver frågan i över under lång tid men ger slutligen upp 1989. I övrigt återges artiklar som tidigare framgått i kapitlet, t.ex. Sune Carlssons argumenterande för revisionskommittéer i Balans 1988. FAR var i början av 2000-talet splittrade, enligt Lars-Erik Forsgårdh vid Aktiespararna. Vissa ledamöter var för fenomenet, andra mot. Artikelns avslutas med att den s.k. "Kodgruppen" i april 2004 ger förslag till "Svensk kod för bolagsstyrning". I denna föreslås att styrelserna i noterade bolag ska inrätta revisionskommittéer, eller revisionsutskott som det numera kallas. (Wennberg, 2004)

5. Analys

Inledningsvis är det fascinerande att konstatera att El-Sayed i Affärsvärlden 1987 jämförs med Ivar Kreuger ('Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!', 1987). Som tidigare nämnts så medförde Kreuger-kraschen att revisorsprofessionen utsattes för kritik, vilket föranledde en debatt som ledde till väsentliga förändringar, bl.a. av ABL (Wallerstedt 2009). Medias rapportering av Fermenta-skandalen, den efterföljande debatten samt eventuella initiativ till förändring i ljuset av skandalen, är det som hädanefter analyseras.

5.1 Affärspressens rapportering av skandalen

Affärsvärlden är den första affärstidning i vilken Fermenta-skandalen tas upp ('Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!', 1987). Man konstaterar i artikeln att det inte är fel på regelsystemet som sådant, utan att det är en rad förtroendemän som brustit i sina roller. Utöver Refaat El-Sayed, är det främst styrelsen som får kritik för sin passivitet och godtrogenhet gentemot den förstnämnda. En viss kritik mot revisorerna uttrycks dock redan i denna artikel. Dessa anses förvisso ha agerat kraftfullt "i slutet", men kritiserar för att de lämnade en ren revisionsberättelse för 1985 trots de "tunga invändningar" som förelåg. I Dagens Industri (Olsson et al., 1987) läggs fokus på El-Sayeds skuldbörda då man påpekar de "dåliga förvärv" man menar att han genomfört i Fermenta. Veckans Affärer förmedlar därefter den 5 februari kritik från en anonym källa mot revisorerna och deras "flathet" att stå upp mot El-Sayeds resonemang kring intäktsredovisningen (Pettersson, 1987a). Kritiken mot styrelsen bekräftar därefter i Dagens Industri, genom de slutsatser man nämner från Fermenta-utredningens nyligen färdigställda rapport (Olsson, 1988). Utgången av de åtal som följer skandalen och som affärspressen förmedlar, bekräftar delvis styrelsens skuldbörda, då styrelsen frias i ansvarsfrågan men fälls i frågan om bristande informationsflöde till marknaden (Ekerlid & Florin, 1988). Styrelsen inklusive El-Sayed döms till att betala skadestånd till Fermenta. Beloppet som El-Sayed döms att betala är dock väsentligt större än för resten av styrelsen. Det framgår även att El-Sayed riskerar fängelsestraff. Av artikeln framgår även kritik mot en av revisorerna i Fermenta, som tillsammans med sin fru ägde aktier i bolaget, vilket stred mot god revisionssed. Affärspressens bild av Fermenta-skandalen sammanfattas i tabell 54.

Tabell 54. Affärspressens förmedlade bild av Fermenta-skandalen.

Måltavla	Kritik
Styrelsen	<ul style="list-style-type: none">• Godtrogenhet gentemot El-Sayed, brustit i att se till att ledningen arbetar efter uppsatta ramar• Passivitet ifråga om att behandla revisorernas PM• Brustit i informationsflödet till marknaden
El-Sayed	<ul style="list-style-type: none">• Genomfört skentransaktioner• Vilselett styrelse och revisorer• Genomfört dåliga förvärv, betalat överpriser för olönsamma bolag
Revisorerna	<ul style="list-style-type: none">• Lämnat ren revisionsberättelse för 1985 trots "tunga invändningar"• "Flathet" i att stå upp mot El-Sayed• Revisor med fru ägde aktier i bolaget, i strid med god revisionssed

Gällande El-Sayeds roll i skandalen, så har det framgått att han agerade både i form av huvudägare samt som VD. Som Coffee (2005) konstaterat så karaktäriseras system med koncentrerad ägarstruktur, likt Sverige, med kontrollerande block av ägare, svagare värdepappersmarknader, stora privata fördelar av kontroll, lägre krav på information samt lägre marknads transparens. Mycket av detta tycks stämma med de omständigheter som rörde Fermenta-skandalen, då det tycks uppenbart att El-Sayed som kontrollerande huvudägare satt på information som denne själv drog nytta av, och som aldrig nådde marknaden. Den låga kvalitén och bristande jämförbarheten i börsbolagens årsredovisningar vid denna tidpunkt har vidare kritiserats i efterdyningarna av skandalen (se bl.a. Olsson, 1988, Dahlgren, 1992, Malmström, 1993a) vilket bekräftar bilden av ett system med lägre krav på information. I system med koncentrerad ägarstruktur är det enligt Coffee (2005) oftast de kontrollerande huvudägarna som står i centrum för bedrägerier. I system med utspridd ägarstruktur är det snarast bolagsledningen. Fermenta kan därför sägas vara ett undantag från nyss nämnda regel i det att El-Sayed spelade Fermenta-spelet från två stolar, dels som huvudägare, dels som VD.

5.2 Responser från revisorsprofessionen

5.2.1 Responser till medias rapportering kring revisionen i Fermenta

Inledningsvis ska vi titta på den respons från revisorsprofessionen som är närmast kopplad till den konkreta kritik som uttryckts i affärspressen, när det gäller revisorernas agerande i Fermenta. Några exempel på detta har kunnat observeras i Balans.

Den första konkreta responsen är från auktoriserade revisorn Göran Raspe som skriver ett debattinlägg i Affärsvärlden i januari 1987, strax efter det att skandalen uppmärksammats i affärspressen. Raspes budskap är att det inte är fel på själva systemet, utan att möjligheterna inte utnyttjats tillräckligt ("Två inlägg apropå Fermenta m.fl.: "Revisorn kan alltid redovisa tveksamheterna", 1987).

Rolf Lindskog, utredare i FARs arbetsgrupp som utreder revisorns ansvar för att upptäcka oegentligheter, hänvisar i Balans år 1990 till svårigheten med att upptäcka oegentligheter, då högt uppsatta personer i företaget ligger bakom. Angående Fermenta-fallet belyser han problematiken för revisorn att upptäcka oegentligheter, där man sålde till sig själv "via omvägar och andra mycket komplicerade åtgärder långt utöver det vanliga". Lindskog argumenterar att "bedragarna" vet hur revisorer arbetar, och kan anpassa sitt beteende därefter. Och "om vi ändrar vårt sätt att arbeta så ändrar de sitt beteende", tillägger han. (Wennberg, 1990c).

Tidigare nämnda Fermenta-revisorn Åke Danielsson, som vid tidpunkten satt i samma arbetsgrupp som Lindskog, fortsätter på samma spår i Balans år 1990. "Revisorer kan inte arbeta utifrån utgångspunkten att folk är oärliga" säger Danielsson, och menar på att detta hade krävt ett annat arbetssätt från revisorernas sida (Wennberg, 1990e). Tre år senare, i en artikel i Balans om aktiebolagskommitténs utredning angående revisorns skyldighet att anmäla brottsmisstankar, menar Danielsson att han i Fermenta blev lurad av personer i hans närhet och att han inte kunde gjort mer för att upptäcka oegentligheterna (Trehörning, 1993).

Ovanstående kan tyckas vara relativt få exempel på responser från professionen, kopplat till den kritik som uttryckts i media angående revisionen i Fermenta. Det är egentligen bara Göran Raspe som uttrycker någon form av respons i nära anslutning till skandalen. Se även tabell 55. Något som kan sägas bekräfta uppfattningen om professionens uteblivna direkta

respons till medias kritik, är den SIFO-undersökning som redogörs för i Balans i maj 1988. På frågan gällande FARs förmåga att "tillvarata kårens intressen i förhållande till allmän opinion och massmedia" svarar hela 37 % av de tillfrågade att FAR gör detta *dåligt*. Flera röster preciserar kritiken, exempelvis uttrycks just att FAR inte syns i debatten om enskilda fall såsom Fermenta och skulle behöva synas mer i pressen (Damberg, 1988). Denna interna kritik kan sägas ligga i linje med den uppmaning Smith (2010) uttrycker till revisorsprofessionen, d.v.s. att utveckla en genomtänkt retorisk strategi för att synas och höras i media, för att förhindra att media utmålar en bild som är felaktig eller exkluderar viktig information.

Tabell 55. Revisorsprofessionens respons på affärspressens kritik.

Person	Respons	Tidpunkt
Göran Raspe	<ul style="list-style-type: none"> • Inte fel på själva systemet • Möjligheter har inte utnyttjats tillräckligt 	1987
Rolf Lindskog	<ul style="list-style-type: none"> • Komplexa bedrägerier svåra att upptäcka • Bedragarna vet hur revisorn arbetar, anpassar sitt beteende 	1990
Åke Danielsson	<ul style="list-style-type: none"> • Revisorer kan inte arbeta utifrån utgångspunkten att folk är oärliga • Går inte helt att värja sig mot möjligheten att som revisor bli lurad av personer i ledande befattning 	1990, 1993

5.2.2 Diskussionerna kring förväntningsgapet

Mycket av responsen från revisorsprofessionen har i någon mån handlat om att det enligt professionen, och andra aktörer, existerar ett förväntningsgap.

Som Porter et al (2008) visat kan detta gap indelas i olika komponenter. Några artiklar från professionen innehåller ett starkt ställningstagande, där man påtalar att rimlighetsgapet, allmänhetens orimliga förväntningar, är det stora problemet för professionen. Exempel på det är auktoriserade revisorn Siv Berlins debattinlägg (Berlin, 1990) samt en artikel på temat "ansvaret för oegentligheter" (Wennberg, 1990b). Berlin menar i artikeln att förväntningsgapet är ett resultat av en övertro på företagsrevisionens förväntningar. Ett exempel på prestationsgapet och, mer specifikt, komponenten otillräckliga standards, går också att finna bland professionens respons. Auktoriserade revisorn Torbjörn Hansson ställer sig i en artikel i Balans frågande till om kårens revisionsstandarder är tillräckliga, detta med hänvisning till de nya revisionsstandarder som introduceras av ASB i USA vid denna tidpunkt. Hansson uttrycker här att FAR borde bättre precisera revisionens omfattning (Wennberg, 1988c). Oavsett vilken komponent av förväntningsgapet som professionen anser är problemet, så visar nyss nämnda exempel på handling i överensstämmelse med Porters (1993, s-64-66) förslag till åtgärder för att minska förväntningsgapet. Detta vill säga att professionen utifrån den kritik man utsatts för, försöker identifiera den komponent av förväntningsgapet som det handlar om, och genom engagemang försöker minska risken för att utsättas för kritik i framtiden.

Fler artiklar i Balans bekräftar förväntningsgapet som ett stort problem för professionen. En undersökning vid Svenska Handelshögskolan i Vasa bekräftar skillnader i uppfattningar hos företagsledare, aktieägare och revisorer vad gäller revisionsuppdraget (Fant, 1990). Professionen publicerar även röster från annat håll som framhåller att revisorsprofessionen

borde arbeta mer aktivt med att minska förväntningsgapet, däribland Sune Carlsson på Världsbanken (Carlsson, 1988) och advokat Björn Edgren (Edgren, 1990).

Auktoriserade revisorn Ulf Gometz påtalar i två olika artiklar problematiken med att få ut information till omvärlden (Gometz, 1992, Trehörning, 1993). I den senare menar Gometz att en del av problematiken utgörs av det faktum att media endast rapporterar om revisorns arbetsinsats då skandaler eller brott inträffat. Denna iakttagelse stämmer väl med forskningen från Neu et al. (2001) som också pekat på problematiken med medias preferens för lättsmälta artiklar, artiklar som bekräftar rådande uppfattningar eller som just handlar om skandaler.

5.2.3 Diskussionerna kring styrelsens ansvar

Som framgått av tabell 54 har en del av affärspressens rapportering kring Fermenta-skandalen handlat om styrelsens bristande roll och passivitet. En del av debatten har från revisorernas sida därefter handlat om att förtydliga att revisorer inte har det primära ansvaret för att upptäcka oegentligheter, utan att detta ansvar istället primärt ligger hos VD och styrelse (se t.ex. Wennberg, 1990b, Wennberg 1990e). Denna debatt kan förstås även kopplas till i föregående stycke nämnda diskussion om förväntningsgapet, och de varierande uppfattningar om vidden av revisorns ansvar och arbetsuppgift som figurerar hos olika aktörer.

En form av respons från professionen märks även genom att FAR publicerar en rad artiklar i Balans, där man låter andra aktörer än revisorer exempelvis kritisera styrelsers passivitet eller allmänt belysa betydelsen av att styrelsens ansvar klarläggs. Ett exempel på det senare är advokat Stefan Sandén som i Balans år 1990 understryker att det är styrelse och VD som ska förhindra oegentligheter och sätta upp de interna kontrollsystem som behövs, och att det vore orimligt att lägga "strikt ansvar" på revisorerna (Wennberg, 1990d). Vidare så uttalar sig företagsledaren Bo Dahlgren i en debattartikel i Balans år 1992 kritiskt om styrelser som jobbar efter "invanda rutiner" och som "överlåter sina arbetsuppgifter till VD". Styrelseordföranden har enligt Dahlgren fått en roll som ABL inte förutsett, där denne ofta ses som "slutbefordran för VD" och där övriga ledamöter har lägre rang (Dahlgren, 1992). Bilden och kritiken av den passiva styrelsen kan också sägas bekräftas genom andra artiklar i Balans. I en artikel i Balans baserad på en nyligen färdigställd jur.kand-uppsats, kritiserar de två författarna Fermenta-domen, där styrelsen friades i ansvarsfrågan. Författarna argumenterade här att styrelsen inte borde kunna undgå sitt ansvar på det sätt domstolen framhållit, d.v.s. genom "att revisorerna inte uppmärksammat dem på de aktuella förhållanden i bolaget" (Aldeholm & Olsson, 1995). Balans publicerar vidare en undersökning från Lunds Universitet, där de två författarna genomfört enkätstudier riktade till styrelseledamöter och verkställande direktörer, aktiva i bolagen registrerade på börsens A-lista. Intressant i sammanhanget är några av författarnas slutsatser, däribland att "styrelsen ser sig som en kontrollfunktion" och att "initiativ tas i ringa utsträckning" (Jonnergård & Kärreman 1997). Behovet av att klarlägga styrelsens ansvar bekräftas av tidigare nämnda Bo Dahlgren samt Krister Moberg, docent i juridik. Författarna ser behovet av lagändring men konstaterar samtidigt att lagändring utan straffsanktioner troligen kommer vara "helt verkningslös". Det praktiska styrelsearbetet menar man är "styrts av sedvana och slentrian" (Dahlgren & Moberg, 1997).

Förekomsten av artiklar i Balans, likt de i föregående stycke nämnda, där man låter olika utomstående aktörer påtala behovet av att klarlägga styrelsens faktiska ansvarsroll, och detta ofta i förhållande till revisorns ansvarsroll, kan även det ses som ett försök från professionens

sida att minska förväntningsgapet. Detta genom att gränsen mellan revisorns och styrelsens ansvar tydliggörs.

5.2.4 Diskussionerna kring revisionskommittéer

Något som diskuterats frekvent i Balans i efterdyningarna av Fermenta-skandalen är förslaget om att införa revisionskommittéer, i artiklarna ofta omnämnt med det engelska begreppet *audit committees*. Positiva röster har hörts i Balans, t.ex. från Institutet för Intern Revision (Wennberg, 1987a), börsstyrelsen (Pettersson, 1987b) och Sune Carlsson på Världsbanken (Wennberg, 1987e, Carlsson, 1988).

Förslaget har dock från revisorsprofessionen bemötts med mycket stor skepsis, där kända namn inom professionen sagt kategoriskt nej. Det tydligaste exemplet på detta är förmodligen auktoriserade revisorn Caj Nackstads debattinlägg i Balans 1989, med den mycket talande rubriken "Allt talar mot audit committees" (Nackstad, 1989). Auktoriserade revisorn Göran Tidström, som senare skulle komma att bli FARs ordförande (Tidström, 1989), uttalar sig i Balans 1987 att han har "svårt att se vilka förbättringar som skulle komma till stånd med hjälp av audit committees" (Wennberg, 1987c). I samma artikel uttrycks vidare skepsis mot revisionskommittéer av bl.a. de auktoriserade revisorerna Bertil Edlund, Ulf Gometz och Gunnar Widhagen.

Att diskussionen kring revisionskommittéer kommer upp på bordet i ljuset av Fermenta-skandalen, stämmer väl in i det historiska mönster som går att urskilja i ramverkets beskrivning av revisionskommittéernas utveckling. Mönstret tycks vara att frågetecken kring revisorns oberoende, som uppkommit till följd av olika företagsskandaler, lett till initiativ för att öka förekomsten av revisionskommittéer i börsnoterade bolag (Fichtner, 2010, Porter et al., 2008). Detta har antingen skett genom lagstiftning, såsom i exempelvis Kanada, alternativt genom att aktiebörser ändrat sina regelverk för att få listas hos dem. USA är förmodligen det tydligaste exemplet på det senare. Som vi kunnat läsa, har en del av debatten i ljuset av Fermenta-skandalen just handlat om initiativ för att öka förekomsten av revisionskommittéer. Efter det att skandalen inträffat, lät Stockholmsbörsen meddela att de var positivt inställda till revisionskommittéer (Pettersson, 1987b). Detta ledde dock inte till något krav på revisionskommittéer, en kontrast till de amerikanska börsernas initiativ på 70- och 80-tal. Stockholmsbörsens initiativ kan sägas begränsades till ett krav i börsens inregistreringskontrakt på att revisorn skulle utföra en översiktlig granskning av ett företags delårsrapport, alternativt i denna uppge att så inte skett (Wennberg, 1988d). Införandet av kravet blev dock verkningslöst, då börsbolagen helt enkelt valde att inte låta utföra granskningen (Wennberg, 1989f). Då debatten i efterdyningarna av Fermenta-skandalen inte tycks ha lett till några omedelbara förändringar gällande krav på revisionskommittéer, kan i alla fall konstateras att den fortsatte i Balans under 90- och 00-talet (Hagman, 1992a, Wennberg, 2002, Wennberg, 2004).

5.2.5 Förekomsten av intern kritik i Balans

Den observante noterar att den interna debatten i Balans också innehåller inslag av kritiska röster till revisorprofessionens agerande. Detta dels i form av debattinlägg från utomstående aktörer, dels i viss mån från den egna kåren.

Kritiken utifrån kommer främst från ett par advokater, samt enstaka företagsledare. Exempel på det tidigare är advokat Björn Edgren som uttrycker att revisorskåren gärna framhåller sitt

stora ansvar, men när det väl hettar till gärna gömmer sig bakom "formella regler". Edgren framhåller även att han tycker att revisorerna borde ta på sig ett större ansvar att informera styrelsen (Edgren, 1990). Edgren kritiserar vidare revisorsprofessionen för trenden att ta på sig konsultuppdrag som han menar "inte [är] förenligt med revisorsuppdraget" (Hagman, 1992a). Advokat Claes Beyer uttrycker i sin tur viss bekymran över att FAR tillåter att revisors erinran endast lämnas till VD, och då kan undanhållas styrelsen (Wennberg, 1990a). Vidare instämmer företagsledaren Gustav Douglas i kritiken av revisorer som konsulter. Dessa borde enligt Douglas "hålla sig till sin bas och inte agera konsult" (Hagman, 1992b). Intressant här är att de ovan nämnda inläggen påvisar en kontrast till den slutsats Sikka (2010) drar i samband med dennes redovisningsaktivism i Storbritannien. Nämligen den att tidskrifter inom redovisning/revision sällan erbjuder möjligheter till att uttrycka kritik. Så tycks bevisligen inte ha varit fallet i Sverige i professionens branschtidning under aktuell tidsperiod. Utomstående aktörer har i Balans tillåtits uttrycka viss kritik eller avvikande uppfattningar, som noterats i nyss nämnda exempel.

Viss kritik uttrycks som tidigare nämnt även från den egna kåren. Auktoriserade revisorn Ulf Gometz sammanfattar debatten kring revisorns ansvar för skandaler som Fermenta med krav på kompetens och integritet. Gometz ifrågasätter huruvida det verkligen är dessa kvalitéer som framhålls vid t.ex. rekrytering. Han uttrycker vidare: "Är *ett* fel med revisorerna idag att vi har för låga ideal?" (Gometz, 1992). Auktoriserade revisorn Bengt Lindgren, som intervjuas i Balans då denne lämnar revisorsyrket efter 60 verksamma år, ger också sin syn på professionens utveckling. Lindgren uttrycker apropå skandaler såsom Fermenta att han "tror tyvärr att revisorerna kan lastas för ganska mycket som man inte formellt kan lasta dem för". Vidare menar Lindgren att kvalitén på revisorer blivit mycket varierande, då det är "vissa som bara följer strömmen och inte borde vara där". Han tycker även Kommerskollegium är för slapphänta och borde kunna agera lite mer "bistert" (Wennberg, 1991b). Ett sista exempel är ett debattinlägg i Balans av de auktoriserade revisorerna Bo Ribers och Gunnar Widhagen, som svarar på Fermenta-revisorn Åke Danielssons tidigare debattinlägg angående revisors anmärkning i kontrollfrågor. Ribers och Widhagen uttrycker att Danielsson genom att försöka "hitta argument för att begränsa revisorns rapportering i revisionsberättelsen redan enligt nu gällande regler och praxis är inte ägnat att stärka denna [statsmakternas] tilltro eller att minska förväntningsgapet" (Ribers & Widhagen, 1996).

6. Slutsats

6.1 Affärspressens rapportering om skandalen

I min analys har jag sammanfattat affärspressens bild av Fermenta-skandalen såsom kunnat beskådas i tabell 54. Vad gäller bilden av revisorernas agerande i Fermenta, kan inledningsvis konstateras att viss kritik framförts gällande denna. Kritiken har framför allt gällt revisorernas godtrogenhet kring Refaat El-Sayeds intäktsredovisning. Mer konkret har kritiken gällt den rena revisionsberättelse som revisorerna lämnat för år 1985, och den följdaktiga brist på information gällande de tveksamma poster som fanns i bolagets bokföring vid tidpunkten.

Vidare har kritiken i huvudsak riktats mot Refaat El-Sayed själv, samt styrelsen som man anser intagit en alltför passiv roll och som inte agerat trots revisorernas PM om erinran. Kritiken mot El-Sayed och styrelsen kan sägas ha förstärkts genom de uppmärksammade rättsprocesserna. Domstolens friande av styrelsen i ansvarsfrågan tycks dock ha gjort att huvudparten av skuldbördan hamnat på El-Sayed. Detta märks inte minst genom det enorma skadestånd den senare dömts att betala. Styrelsemedlemmarna exklusive El-Sayed dömdes att betala ett skadestånd på 280 000 kr, som bleknar i jämförelse med de 44 miljoner dollar (USD), motsvarande 350 Mkr, som El-Sayed ensam dömdes att betala.

6.2 Responser från revisorsprofessionen

Professionens direkta respons till affärspressens kritik om revisionsförfarandet i Fermenta, i form av debattinlägg i affärspressen eller Balans, har varit av mycket liten omfattning. Istället kan sägas att debatten från professionens sida präglats av olika diskussioner som initierats, eller fått bränsle, i ljuset av Fermenta-skandalen. De exempel vi kunnat observera är främst diskussionerna kring förväntningsgapet, diskussionerna kring behovet av att klargöra styrelsens ansvar samt diskussionerna kring revisionskommittéer. Vi har även kunnat observera ett visst mått av kritik mot revisorsprofessionen i Balans, dels från utomstående aktörer, dels i någon mån från den egna kåren.

Diskussionen kring förväntningsgapet har fått mycket fokus i Balans i ljuset av Fermenta-skandalen. Det kan konstateras att professionen är mycket medveten om fenomenets existens och man ser det som ett av de största problemen man har att tampas med. Olika syn på gapets natur har kunnat observeras bland debatterande revisorer i Balans. Till störst del är det rimlighetsgapet och allmänhetens orimliga förväntningar som pekas på från professionens sida, men frågan kring prestationsgapet och otillräckliga standards har också väckts. Kåren har även bekräftat svårigheten med att få ut information om revisorns roll och uppdrag till allmänheten. Detta sägs i alla fall delvis bero på medias preferens för att endast vilja skriva om revisorsyrket när det handlar om brottslighet eller skandaler.

Vidare har en respons från revisorsprofessionen handlat om en diskussion om styrelsens ansvar, behovet av att klargöra ansvaret, samt den brist på kunskap och aktivt styrande som tycks råda i många styrelser. Här kan man se en koppling till förväntningsgapet genom uppfattningar om gränsdragningen mellan revisorns och styrelsens ansvar och arbetsuppgifter.

Diskussionen kring revisionskommittéer har präglats av en milt sagt skeptisk inställning från revisorsprofessionens sida. Välkända namn har sagt bestämt nej, alternativt uttryckt att de inte ser behovet eller förtjänsterna med att införa revisionskommittéer utifrån en svensk kontext.

De positiva röster som trots allt hörts i Balans, har inte kommit från revisorskåren, utan från utomstående aktörer såsom Världsbanken, börsstyrelsen och Institutet för Intern Revision. Det genomgående helhetsintrycket är att professionen varit negativt inställd till införandet. Något krav på revisionskommittéer i börsbolag har heller inte tillkommit i samband med debatten som följde skandalen.

Den kritik som uttryckts av utomstående aktörer i Balans, rör främst problematiken i att revisorer tar på sig konsultuppdrag. Kritikerna menar att denna roll inte är förenlig med revisorsuppdraget. Från revisorsprofessionens sida uttrycks också på sina håll doser av självvransakan och självkritik. Däribland märks frågeställningar kring kårens ideal, varierande kvalitet på de som arbetar inom professionen, samt Kommerskollegiums agerande. Värt att nämna är att den självkritik som förekommer är av allmän karaktär, i den meningen att den inte tar specifikt ställning till revisorernas agerande i Fermenta-fallet. Kritiken och frågeställningarna från den egna kåren uppkommer istället i anslutning till en mer allmän efterföljande debatt.

6.3 Slutdiskussion

Överlag är affärspressens kritik mot revisorernas agerande i Fermenta tämligen begränsad i sin omfattning. Kritiken riktas i väsentligt större grad mot styrelsen och El-Sayed. Eftersom denna uppsats är begränsad i urvalet av publikationer och artiklar, går det inte säkert säga huruvida denna tendens varit genomgående för alla förekommande skrivelser om Fermenta-skandalen. Som konstaterats har den direkta responsen från professionens sida också varit i liten omfattning. Detta skulle kunna tyda på att medias kritik varit begränsad i sin helhet, och att det är det som orsakat kårens något passiva inställning. Man kan också tänka sig att revisorer medvetet valt en laissez faire-strategi för att undvika att sporra en debatt där kritiken kan komma att förstärkas genom att fler människor exponeras för den. Mycket av debatten i Balans har handlat om allmänna förtroendefrågor och ansvarsgränser gentemot andra aktörer. Detta är i sig inget märkligt eftersom det är frågor som har stor betydelse för revisorns yrkesutövning och därmed är högst rimligt att debattera.

Vidare förefaller det som att Fermenta-skandalen inte lett till några väsentliga förändringar som haft direkta konsekvenser för professionen. Fenomenet revisionskommittéer diskuterades visserligen flitigt i den efterföljande debatten, men fick inte något genomslag förrän långt senare. Införandet av det svenska lagkravet på revisionskommittéer var, som tidigare nämnt, också snarast en följd av en allmän, internationell, lagstiftningstendens vid tidpunkten. Börsledningens ändring av börsens inregistreringskontrakt, med krav på att låta revisorn översiktligt granska delårsrapporter, gav heller ingen effekt, då kravet inte hade något lagstöd.

Denna uppsats har varit ett försök att kartlägga affärspressens rapportering och revisionsprofessionens respons i ett praktikfall. För att kunna öka förståelsen för denna interaktion och dialog, anser jag att djupare och bredare studier behöver genomföras. Fermenta är bara en i mängden av många företagsskandaler i Sverige där falsarier i redovisningen ägt rum. Genom att exempelvis genomföra dokumentstudier på andra redovisningsskandaler och kartlägga mönster i medias och revisorsprofessionens interagerande, samt de mer specifika frågor och förändringsinitiativ som legat i fokus vid varje enskild skandal, skulle en mer heltäckande bild uppstå. Utifrån denna kan sedan mer generaliserbara slutsatser dras.

Referenslista

- Agrawal, A. & Chadha, S. (2005) 'Corporate governance and accounting scandals', *Journal of Law and Economics*, Vol. 48, Issue 2: 371 - 406.
- Aldeholm, P.-A. & Olsson, H. (1995) 'Revisorns juridiska ansvar - mot bakgrund av Fermenta och Gusum', *Balans*, No 11: 8-14.
- Backman, B. & Jonsson, B. (1998) 'Amerikansk rekommendation om oegentligheter: Kommer förväntningsgapet att minska nu', *Balans*, No 1: 29-35.
- Backman, J. (1998) *Rapporter och uppsatser*, Lund, Sverige: Studentlitteratur.
- Bailey III, K. E., Bylinski, J. H. & Shields, M. D. (1983) 'Effects of audit report wording changes on the perceived message', *Journal of Accounting Research*, Vol. 21, No. 2: 355-370.
- Ball, R. (2009) 'Market and political/regulatory perspectives on the recent accounting scandals', *Journal of Accounting Research*, Vol. 47, No. 2: 277-323.
- Berlin, S. (1990) 'Debatt: Bättre dela ansvaret', *Balans*, No 8/9: 9-10.
- Berg, R. (1987) 'Offentlig riskanalys bör införas', *Balans*, No 8/9: 46-47.
- 'Bertil Holmberg söker affärsidé för 100 000 aktieägare: Allt är till salu om köpobjekt dyker upp' (1988), *Affärsvärlden*, No 35: 40-47.
- Bryman, A. & Bell, E. (2005) *Företagsekonomiska forskningsmetoder*, Malmö, Sverige: Liber.
- 'Börsstyrelsen visar tänderna: Rätt beslut men svårt för Fermenta' (1986), *Affärsvärlden*, No 23: 53-54.
- Carlsson, S. (1988) 'Fermenta är ett bra argument: Svenska bolag behöver audit committees', *Balans*, No 12: 36-40.
- Carnegie, G. D & Napier, C. J. (2010) 'Traditional accountants and business professionals: portraying the accounting profession after Enron', *Accounting, Organizations and Society*, Vol 35, Issue 3: 360-376.
- Carrington, T. (2010) *Revision*, Malmö, Sverige: Liber.
- Coffee, J. C., JR (2005) 'A theory of corporate scandals: Why the USA and Europe differ', *Oxford Review of Economic Policy*, Vol 21, No. 2: 198-211.
- Cooper, D. J., Everett, J. & Neu, D. (2005), 'Financial scandals, accounting change and the role of accounting academics: A perspective from North America', *European Accounting Review*, Vol 14, No 2: 373-382.
- Dahlgren, B. (1992) 'Debatt: Företagskris - Naturlag eller laglöshet?', *Balans*, No 12: 5-7.

- Dahlgren, B. & Moberg, K. (1997) 'Debatt: Styrelsens roll - en lagändring räcker inte', *Balans*, No 2: 41.
- Damberg, M. (1988) 'SIFO-undersökning om FAR', *Balans*, No 5: 19-22.
- Danielsson, Å. & Holmberg, C. (1993) 'EG-anpassning ställer nya krav på halvårsrapportering', *Balans*, No 10: 5-10.
- Danielsson, Å. & Holmberg, C. (1996) 'Nyheter: Behöver styrelsens arbete regleras', *Balans*, No 8/9: 12-16.
- Davegårdh, B. (1986) 'Aktuellt: Börsens internationalisering ställer krav på revisorerna', *Balans*, No 4: 12-13.
- Denis, D. J., Hanouna, P. & Sarin, A. (2006) 'Is there a dark side to incentive compensation?', *Journal of Corporate Finance*, Vol 12, Issue 3: 467-488.
- Druckman, J. N. (2005) 'Media matter: How newspapers and television news cover campaigns and influence voters', *Political Communication*, Vol 22, Issue 4: 463-481.
- Edenhammar, H. (1985) 'Genomtänkt affärsidé, men orkar ledningen?', *Veckans Affärer*, No 22: 38-41.
- Edenhammar, H. (1986) 'Kursen är väl motiverad', *Veckans Affärer*, No 4: 40-41.
- Edgren, B. (1990) 'Debatt: Revisorsskador', *Balans*, No 6/7: 57-58.
- Edman, M. (1984) 'Fermentas aktie otroligt billig - om planerna håller', *Veckans Affärer*, No 23: 76-77.
- Efendi, J., Srivastava, A. & Swanson, E. P. (2007) 'Why do corporate managers misstate financial statements? The role of option compensation and other factors', *Journal of Financial Economics*, Vol 85, Issue 3: 667-708.
- 'Efter nio dagars börsstopp: Vingklippt Fermenta återvänder till basen' (1986), *Affärsvärlden*, No 11: 6-11.
- Ekelund, C. (1986) 'Vad är bankernas roll i Fermenta-turbulensen?', *Dagens Industri*, 11 mars.
- Ekerlid, B. & Florin, M. (1988) "'Det var ju Refaats fel...'", *Veckans Affärer*, No 10: 52-58.
- El-Sayed, R. (1993) 'Öppet brev till Balans från Refaat El-Sayed', *Balans*, No 12: 8-10.
- Ericsson, C. (1987) 'Berg- och dalbana med Refaat: Fermentaaktien på väg mot introduktionskursen?', *Dagens Industri*, 7 januari.
- Fant, J.-E. (1990) 'Ägarna längtar efter kritik', *Balans*, No 11: 4-6.
- 'Fermentas framtid lovande' (1984), *Affärsvärlden*, No 24/25: 11-12.

- ‘Fermenta inte längre ett "enmansbolag"‘ (1985), *Affärsvärlden*, No 45: 26-31.
- ‘Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!’ (1987), *Affärsvärlden*, No 1/2: 4-12.
- Fichtner, J. R. (2010) ‘The recent international growth of mandatory audit committee requirements’, *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol 7, Issue 3: 227-243.
- ‘Finforum: Börschefen - Svensk duktighet en myt‘ (1986), *Balans*, No 1: 9-11.
- Gandemo, B. (1992) ‘Utveckling av redovisning och beskattning’, *Balans*, No 2: 34-41.
- Geiger, M. A., Raghunandan, K. & Rama, D. V. (2005) ‘Recent changes in the association between bankruptcies and prior audit opinions’, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 24, No 1: 21-35.
- Gometz, U. (1992) ‘Rätt skall vara rätt i revisorsdebatten’, *Balans*, No 2: 30-33.
- Gometz, U. (1994) ‘Revisor på bolagsstämman’, *Balans*, No 1: 16-26.
- Guénin-Paracini, H. & Gendron, Y. (2010) ‘Auditors as modern pharmakoi: Legitimacy paradoxes and the production of economic order’, *Critical Perspectives on Accounting*, Vol 21, Issue 2: 134-158.
- Hagman, L. (1992a) ‘Revisorn & finanskrisen: Björn Edgren - "Jag har lite svårt att acceptera branschens inställning till att en revisor aldrig kan ha fel"’, *Balans*, No 11: 16-17.
- Hagman, L. (1992b) ‘Revisorn & finanskrisen: Gustaf Douglas - "Revisorerna riskerar att gå baklänges in i framtiden"’, *Balans*, No 11: 17-18.
- Holme, I. M. & Solvang B. K. (1997) *Forskningsmetodik - Om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund, Sverige: Studentlitteratur.
- Humphrey, C., Moizer, P. & Turley, S. (1993) ‘The audit expectations gap in Britain: An empirical investigation’, *Accounting and Business Research*, Vol. 23, No. 91A: 395-411.
- Isakson, B. (1986) ‘Fermenta: Koncernen det jäser om’, *Dagens Industri*, 18 februari.
- Jonnergård, K. & Kärreman, M. (1997) ‘Styrelsearbete och arbetsordning - gör en lagändring någon skillnad?’, *Balans*, No 1: 14-20.
- Jordan, D. L. (1993) ‘Newspaper effects on public policy’, *The Public Opinion Quarterly*, Vol 57, Issue 2: 191-204.
- Kamras, M. (1988) ‘Debatt: Revisorn som konsult - tänk över rollen igen!’, *Balans*, No 3: 56-61.
- Koh, C. H. & Woo, E-S. (1998) ‘The expectation gap in auditing’, *Managerial Auditing Journal*, Vol 13, Issue 3: 147-154.

- Larsson, B. (2005) 'Auditor regulation and economic crime policy in Sweden, 1965-2000', *Accounting, Organizations and Society*, Vol 30, Issue 2: 127-144.
- 'Krisen i Fermenta: Drama med bara förlorare' (1986), *Affärsvärlden*, No 9: 54-57.
- Lee, T. (1995) 'The professionalization of accountancy: A history of protecting the public interest in a self-interested way', *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol 8, Issue 4: 48-69.
- Malmström, L. (1993a) 'Vem bestämmer om god redovisningssed?: Lagar är ingen garanti för kvaliteten på ekonomisk information', *Balans*, No 6/7: 42-43.
- Malmström, L. (1993b) 'Vem bestämmer om god redovisningssed?: Stockholmsbörsen har ingen tradition att styra på redovisningsområdet', *Balans*, No 6/7: 44-45.
- Nackstad, C. (1989) 'Allt talar mot audit committees', *Balans*, No 2: 4-5.
- Neu, D., Cooper, D. J. & Everett, J. (2001) 'Critical accounting interventions', *Critical Perspectives on Accounting*, Vol 12, Issue 6: 735-762.
- Olsson, H., Westerberg, H. & Mårdbrandt, C. (1987) 'Banker i blixttaktion: 300Mkr till Fermenta', *Dagens Industri*, 4 februari.
- Olsson, H.-I. (1988) 'Fermenta-utredningen: Vill minska makten för börsens starka ägare', *Dagens Industri*, 18 augusti.
- Paulsson, U. (1999) *Uppsatser och rapporter - med eller utan uppdragsgivare*, Lund, Sverige: Studentlitteratur.
- Petersson, C. (1987) *Refaat och spelet kring Fermenta*, Borås, Sverige: Gedins förlag.
- Petersson, B. (1987a) 'Ett herrelöst bolag helt utan moral...', *Veckans Affärer*, No 6: 38-45.
- Petersson, B. (1987b) 'Efter Fermenta: Dags att städa upp och skärpa kraven', *Veckans Affärer*, No 7: 22-24.
- Porter, B. (1993) 'An empirical study of the audit expectation-performance gap', *Accounting and Business Research*, Vol 24, No 93: 49-68.
- Porter, B., Hatherly, D. & Simon, J. (2008) *Principles of external auditing*, West Sussex, England: John Wiley & Sons.
- Potter, W. J. (2011) 'Conceptualizing mass media effect', *Journal of Communication*, Vol 61, Issue 5: 896-915.
- Price, V. & Zaller, J. (1993) 'Who gets the news? Alternative measures of news reception and their implications for research', *The Public Opinion Quarterly*, Vol 57, No 2: 133-164.
- 'Refaat kvar i Fermenta: Dags för nya strukturgrepp' (1986), *Affärsvärlden*, No 36: 59-60.

‘Rekordåret slutade med ett internationellt börsras: Börserna väntar på nyheter om ekonomin‘ (1987), *Affärsvärlden*, No 51/52: 18-37.

Ribers, B. & Widhagen, G. (1996) ‘Debatt: Replik till Åke Danielsson om revisorn och kontrollfrågorna från Bo Ribers och Gunnar Widhagen‘, *Balans*, No 12: 35-39.

Roberts, D. F. & Bachen, C. M. (1981) ‘Mass communication effects‘, *Annual Review of Psychology*, Vol 32, Issue 1: 307-356.

‘Rosa - Dagensindustri‘ (2012) <http://www.dagensindustri.se/vara-tidningar/las-dagens-industri/> (2012-11-01).

Samkin, G. (2010) ‘Accounting in the media‘, *Qualitative Research in Accounting & Management*, Vol 7, No 3: 237-248.

Sercu, P., Bauwhede, H. V. & Willekens, M. (2006) ‘Post-Enron implicit audit reporting standards: Sifting through the evidence‘, *De Economist*, Vol 154, Issue 3: 389-403.

SFS 2009:565. *Lag om ändring i aktiebolagslagen (2005:551)*. Stockholm, Justitiedepartementet.

Sikka, P. (1992) ‘Audit policy making in the UK: The case of ‘the auditor’s considerations in respect of going concern‘‘, *European Accounting Review*, Vol 1, No 12, Issue 2: 349-392.

Sikka, P. (2010) ‘Using the media to hold accountants to account: Some Observations‘, *Qualitative Research in Accounting & Management*, Vol 7, No 3: 270-280.

Skog, R. (1995) ‘Aktiebolagets organisation - Aktiebolagskommitténs förslag till nya bestämmelser‘, *Balans*, No 6/7: 14-20.

Smith, W. L., Boje, D. M. & Melendrez, K. D. (2010) ‘The financial crisis and mark-to-market accounting - An analysis of cascading media rhetoric and storytelling‘, *Qualitative Research in Accounting & Management*, Vol 7, No 3: 281-303.

SOU 2004:46. *Svensk kod för bolagsstyrning Förslag från Kodgruppen*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

Stockholms Fondbörs (1988) *Fermenta: fakta och erfarenheter: en rapport till Stockholms Fondbörs*, Stockholm, Sverige: Stockholms Fondbörs.

‘Svensk bioteknik: Refaat El-Sayed vacklar Pharmacia tar initiativet‘ (1986), *Affärsvärlden*, No 29/31: 4-9.

‘Så slipper vi nytt Fermenta‘ (1988), *Affärsvärlden*, No 48: 44-45.

‘Tidskriftspriset - Sveriges Tidskrifter‘ (2012) <http://sverigestidskrifter.se/tidskriftspriset> (2012-11-01).

Tidström, G. (1989) ‘Viktiga utmaningar väntar revisorerna‘, *Balans*, No 1: 8-11.

- Trehörning, P. (1993) 'FAR tycker inte att revisorn ska ha generell plikt att anmäla brott', *Balans*, No 10: 14-16.
- Tulin, L. (1991) 'Ansvaret är begränsat - det är facit av domen mot Fermentastyrelsen', *Dagens Industri*, 23 mars.
- 'Två inlägg apropå Fermenta m.fl.: "Revisorn kan alltid redovisa tveksamheterna"' (1987), *Affärsvärlden*, No 3: 65-66.
- 'Vad kan Fermenta lära av Consafe?' (1985), *Affärsvärlden*, No 51/52: 10-12.
- Wallerstedt, E. (2009) *Revisorsbranschen i Sverige under hundra år*, Bromma, Sverige: SNS Förlag.
- Weaver, D. & Drew, D. (1993) 'Voter learning and interest in the 2000 presidential election: Did the media matter?', *Journalism Quarterly*, Vol 70, No 2: 356-368.
- Wennberg, I. (1987a) 'Intern revision - behövs den?', *Balans*, No 3: 32-33.
- Wennberg, I. (1987b) 'Ny lag om möte mellan styrelse och revisor?', *Balans*, No 6/7: 17-20.
- Wennberg, I. (1987c) '"Visst får revisorn prata med styrelsens ordförande"', *Balans*, No 8/9: 18-32.
- Wennberg, I. (1987d) 'Svårt bevisa kausalitet', *Balans*, No 11: 8-9.
- Wennberg, I. (1987e) '"Banken gav mig mina hittills djupaste insikter i revision"', *Balans*, No 11: 44-48.
- Wennberg, I. (1988a) 'Ordföranden ska ha information', *Balans*, No 4: 9-12.
- Wennberg, I. (1988b) 'Nära kontakter en självklarhet', *Balans*, No 4: 14-17.
- Wennberg, I. (1988c) 'Hur riskinriktad är svensk revision?', *Balans*, No 11: 15-19.
- Wennberg, I. (1988d) 'Revisorn på pass utanför styrelserummet?', *Balans*, No 12: 4-10.
- Wennberg, I. (1989a) 'Tydligare årsredovisningar önskas: Följ upp de finansiella målen!', *Balans*, No 1: 24-25.
- Wennberg, I. (1989b) 'Megabrott ger ny revisorsroll?', *Balans*, No 1: 38-39.
- Wennberg, I. (1989c) 'Ska revisorn gå förbi styrelsen?', *Balans*, No 2: 10-11.
- Wennberg, I. (1989d) 'Vad är en skadeståndsgrundande handling?', *Balans*, No 5: 4-5.
- Wennberg, I. (1989e) 'PM till styrelser stoppar konkurser', *Balans*, No 5: 6-7.
- Wennberg, I. (1989f) 'Besvikelse för börsledningen', *Balans*, No 8/9: 30.
- Wennberg, I. (1989g) 'Det händer i Norden', *Balans*, No 10: 36-38.

- Wennberg, I. (1990a) 'Finforum: Ansvarsgränser svåra att se', *Balans*, No 1: 10-13.
- Wennberg, I. (1990b) 'Ansvaret för oegentligheter: Auktoriserad styrelseledamot?', *Balans*, No 3: 8-9.
- Wennberg, I. (1990c) 'Ansvaret för oegentligheter: Bluffmakare vet hur revisorn arbetar', *Balans*, No 3: 13-14.
- Wennberg, I. (1990d) 'Ansvaret för oegentligheter: Viktigt klargöra styrelseansvaret', *Balans*, No 3: 16-17.
- Wennberg, I. (1990e) 'Ansvaret för oegentligheter: Upptäcker revisorn för få förskingringar?', *Balans*, No 3: 10-11.
- Wennberg, I. (1990f) 'Sveriges första revisorsexamen', *Balans*, No 6/7: 20-21.
- Wennberg, I. (1990g) 'Det händer i Norden', *Balans*, No 10: 62-65.
- Wennberg, I. (1991a) 'Forskaren - för hotfull för revisorn?', *Balans*, No 2: 16-21.
- Wennberg, I. (1991b) 'Bengt Lindgren: Det är svårt att se träden för all skog', *Balans*, No 6/7: 36-39.
- Wennberg, I. (1991c) 'Styr styrelsen som den ska?', *Balans*, No 10: 17-18.
- Wennberg, I. (2002) 'Revisionskommittéer: Ett stöd både för revisorn och revisionen', *Balans*, No 6/7: 15-16.
- Wennberg, I. (2004) 'Revisionskommittéerna kommer in från kylan', *Balans*, No 8/9: 48-49.
- Wilke, B. (1988) 'Vänta inte på några under från Fermenta', *Veckans Affärer*, No 48: 102-107.
- Willmott, H., Puxty, T. & Sikka, P. (1993) 'Losing one's reason: On the integrity of accounting academics', *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol 6, Issue 2: 98-110.

Bilaga: Empiri, samtliga artiklar fördelat per år

Kolumnen längst till höger avser behandlingen av respektive artikel.

(x = inkluderad i studien, tomt fält = ej inkluderad i studien)

År	Tidskrift	Häfte/ Nr	Dat um	Sidnr	Titel	
1984	Affärsvärlden	24/25	14- jun	11-12	Fermentas framtid lovande	x
1984	Veckans Affärer	23	07- jun	76-77	Fermentas aktie otroligt billig - om planerna håller	x
1985	Affärsvärlden	45	06- nov	26-31	Fermenta inte längre ett "enmansbolag"	x
1985	Affärsvärlden	51/52	18- dec	10-12	Vad kan Fermenta lära av Consafe?	x
1985	Veckans Affärer	22	31- maj	38-41	Genomtänkt affärsidé, men orkar ledningen?	x
1986	Affärsvärlden	9	26- feb	54-57	Krisen i Fermenta: Drama med bara förlorare	x
1986	Affärsvärlden	11	12- mar	6-11	Efter nio dagars börsstopp: Vingklippt Fermenta återvänder till basen	x
1986	Affärsvärlden	23	04- jun	53-54	Börsstyrelsen visar tänderna: Rätt beslut men svårt för Fermenta	x
1986	Affärsvärlden	36	03- sep	59-60	Refaat kvar i Fermenta: Dags för nya strukturgrepp	x
1986	Affärsvärlden	29/31	16- jul	4-9	Svensk bioteknik: Refaat El-Sayed vacklar Pharmacia tar initiativet	x
1986	Balans	1		9-11	Finforum: Börschefen - Svensk duktighet en myt	x
1986	Balans	3		16-20	Aktuellt: Londonbörsen lockande för svenska bolag	
1986	Balans	4		12-13	Aktuellt: Börsens internationalisering ställer krav på revisorerna	x
1986	Balans	7		40-45	Redovisning: Så redovisas rörelsens intäkter och kostnader	
1986	Dagens Industri		18- feb		Fermenta: Koncernen det jäser om	x
1986	Dagens Industri		11- mar		Vad är bankernas roll i Fermenta- turbulensen?	x
1986	Veckans Affärer	4	24- jan	40-41	Kursen är väl motiverad	x
1986	Veckans Affärer	5	31- jan	44-51	Delkapitalist - löntagarens nya ansikte	
1986	Veckans Affärer	29/32	07- aug	31-33	Äntligen vinst för Montedison	
1987	Affärsvärlden	3	14- jan	65-66	Två inlägg apropå Fermenta m.fl.: "Revisorn kan alltid redovisa tveksamheterna"	x
1987	Affärsvärlden	7	11- feb	44-45	El-Sayeds återkomst: Tre Fermentascenarion	
1987	Affärsvärlden	21	20- maj	83-87	Hur kunde Fermentaaffären accepteras? Industrivärdens motiv fortfarande en gåta	
1987	Affärsvärlden	1/2	08- jan	4-12	Fermentaskandalen: Byken måste tvättas!	x
1987	Affärsvärlden	51/52	16- dec	18-37	Rekordåret slutade med ett internationellt börsras: Börserna väntar på nyheter om ekonomin	x

1987	Balans	2	03-feb	28-33	Duell på hög nivå: När Pharmacia mötte ekonomijournalister	
1987	Balans	3	23-mar	32-33	Intern revision - behövs den?	x
1987	Balans	4	21-apr	14-20	Övrigt: Lag eller självsanering på aktiemarknaden?	
1987	Balans	5	18-maj	6-10	Minoritetsmakt ger rätt till information	
1987	Balans	11	17-nov	8-9	Svårt bevisa kausalitet	x
1987	Balans	11	17-nov	44,46-48	"Banken gav mig mina hittills djupaste insikter i revision"	x
1987	Balans	6/7	15-jun	17-20	Ny lag om möte mellan styrelse och revisor?	x
1987	Balans	6/7	15-jun	22-25	Den där Marcus Näslund - vem är det egentligen?	
1987	Balans	8/9	17-sep	18-32	"Visst får revisorn prata med styrelsens ordförande"	x
1987	Balans	8/9	17-sep	46-47	Offentlig riskanalys bör införas	x
1987	Dagens Industri		07-jan		Berg- och dalbana med Refaat: Fermentaaktien på väg mot introduktionskursen?	x
1987	Dagens Industri		04-feb		Banker i blixaction: 300Mkr till Fermenta	x
1987	Veckans Affärer	3	15-jan	56-59	Kjell Brändström, VD i Industrivärden, Styrelseordf i Fermenta: "Stor industriell ägare bäst för Fermenta"	
1987	Veckans Affärer	6	05-feb	38-45	Ett herrelöst bolag helt utan moral...	x
1987	Veckans Affärer	7	12-feb	22-24	Efter Fermenta: Dags att städa upp och skärpa kraven	x
1987	Veckans Affärer	35	27-aug	74-77	Bert Sjölin, företagssanerare: Nu tror "doktor" Sjölin på Fermenta	
1987	Veckans Affärer	37	11-sep	80-85	Montedison-affären: Den utstöttes revansch	
1987	Veckans Affärer	48	26-nov	86-89	Jan Wallander, ordförande i Handelsbanken: "Fermenta gav ingen storvinst till SHB"	
1988	Affärsvärlden	35	31-aug	40-47	Bertil Holmberg söker affärsidé för 100 000 aktieägare: Allt är till salu om köpobjekt dyker upp	x
1988	Affärsvärlden	48	30-nov	44-45	Så slipper vi nytt Fermenta	x
1988	Balans	2	22-feb	12-13	Weil-sfären frågades ut	
1988	Balans	3	28-mar	56-61	Debatt: Revisorn som konsult - tänk över rollen igen!	x
1988	Balans	4	25-apr	9-12	Ordföranden ska ha information	x
1988	Balans	4	25-apr	14-17	Nära kontakter en självklarhet	x
1988	Balans	5	24-maj	19-22	SIFO-undersökning om FAR	x
1988	Balans	10	24-okt	12	Koncernchef - Nej tack!	
1988	Balans	11	21-nov	4-5	Lucka i revisors tystnadsplikt	
1988	Balans	11	21-nov	15-19	Hur riskinriktad är svensk revision?	x

			nov			
1988	Balans	12	12-dec	4-10	Revisorn på pass utanför styrelserummet?	x
1988	Balans	12	12-dec	36-40	Fermenta är ett bra argument: Svenska bolag behöver audit committees	x
1988	Balans	6/7	13-jun	12-13	Revisor i London: Revisorn som ville pröva ett nytt liv	
1988	Balans	8/9	26-sep	7-8	Tvångsinlösen: Fastare praxis vid tvångsinlösen	
1988	Dagens Industri		18-aug		Fermenta-utredningen: Vill minska makten för börsens starka ägare	x
1988	Veckans Affärer	8	25-feb	82-85	Det börjar lukta Fermenta om ND	
1988	Veckans Affärer	10	10-mar	52-58	"Det var ju Refaats fel..."	x
1988	Veckans Affärer	48	01-dec	102-107	Vänta inte på några under från Fermenta	x
1989	Balans	1	30-jan	24-25	Tydligare årsredovisningar önskas: Följ upp de finansiella målen!	x
1989	Balans	1	30-jan	8-11	Viktiga utmaningar väntar revisorerna	x
1989	Balans	1	30-jan	38-39	Megabrott ger ny revisorsroll?	x
1989	Balans	2	23-feb	4-5	Allt talar mot audit committees	x
1989	Balans	2	23-feb	10-11	Ska revisorn gå förbi styrelsen?	x
1989	Balans	4	20-apr	4-6	Framtiden - sådan blev den	
1989	Balans	5	25-maj	4-5	Vad är en skadeståndsgrundande handling?	x
1989	Balans	5	25-maj	6-7	PM till styrelser stoppar konkurser	x
1989	Balans	10	26-okt	36-38	Det händer i Norden	x
1989	Balans	6/7	15-jun	21-22	Tankar kring tillsynen	
1989	Balans	8/9	28-sep	80-82	Andra tankar kring tillsynen	
1989	Balans	8/9	28-sep	30	Besvikelse för börsledningen	x
1989	Balans	8/9	28-sep	67-69	Är revisorn objektiv och oberoende?	
1989	Veckans Affärer	43	26-okt	36-39	Cominvest - en historia som för tankarna till Fermenta	
1990	Affärsvärlden	6	07-feb	52-57	Fermentas flexibla affärsidé: Öppet för satsningar i alla branscher	
1990	Affärsvärlden	46	14-mar	50	I klass med Fermenta: Allt vildare turer kring Polly Peck	
1990	Balans	1	29-jan	10-13	Finforum: Ansvarsgränser svåra att se	x
1990	Balans	3	19-mar	8-9	Ansvar för oegentligheter: Auktoriserad styrelseledamot?	x
1990	Balans	3	19-mar	13-14	Ansvar för oegentligheter: Bluffmakare vet hur revisorn arbetar	x
1990	Balans	3	19-mar	16-17	Ansvar för oegentligheter: Viktigt klargöra styrelseansvaret	x
1990	Balans	3	19-mar	10-11	Ansvar för oegentligheter: Upptäcker revisorn för få förskingringar?	x

1990	Balans	4	23-apr	14-17	Styrelsen och revisorns ansvar	
1990	Balans	5	21-maj	4-7	Revisorsprofil: Revisorn som blev professor	
1990	Balans	10	22-okt	62-65	Det händer i Norden	x
1990	Balans	11	19-nov	4-6	Ägarna längtar efter kritik	x
1990	Balans	12	17-dec	14-16	Boken avslöjar knepen brottslingen använder	
1990	Balans	6/7	18-jun	57-58	Debatt: Revisorsskador	x
1990	Balans	6/7	18-jun	20-21	Sveriges första revisorsexamen	x
1990	Balans	8/9	24-sep	9-10	Debatt: Bättre dela ansvaret	x
1990	Balans	8/9	24-sep	74-77	Profil: Nu bryr jag mig mer om människor	
1990	Dagens Industri		01-nov		Fågel, fisk eller Fermenta? Bertil Holmberg säljer finansbolagen och går in i nya branscher	
1990	Veckans Affärer	20/21	16-maj	130-133	Fermenta laddar för företagsköp: Utförsäljning av USA-bolagen ger stora resurser till breddning	
1991	Affärsvärlden	5	30-jan	31-35	Efter försäljningen av SDS och Independentmisslyckandet: Krympande Fermenta behöver vinstgenerator	
1991	Balans	2	25-feb	16-21	Forskaren - för hotfull för revisorn?	x
1991	Balans	10	28-okt	17-18	Styr styrelsen som den ska?	x
1991	Balans	6/7	17-jun	36-39	Bengt Lindgren: Det är svårt att se träden för all skog	x
1991	Balans	8/9	30-sep	58-68	Tvångsinlösen av aktier: Lagen tillåter att man kör över minoritetsägarna	
1991	Dagens Industri		23-mar		Ansvaret är begränsat - det är facit av domen mot Fermentastyrelsen	x
1992	Balans	2	24-feb	30-33	Rätt skall vara rätt i revisorsdebatten	x
1992	Balans	2	24-feb	34-41	Utveckling av redovisning och beskattning	x
1992	Balans	11	23-nov	16-17	Revisorn & finanskrisen: Björn Edgren - "Jag har lite svårt att acceptera branschens inställning till att en revisor aldrig kan ha fel"	x
1992	Balans	11	23-nov	17-18	Revisorn & finanskrisen: Gustaf Douglas - "Revisorerna riskerar att gå baklänges in i framtiden"	x
1992	Balans	12	21-dec	5-7	Debatt: Företagkris - Naturlag eller laglöshet?	x
1993	Balans	10	25-okt	14-16	FAR tycker inte att revisorn ska ha generell plikt att anmäla brott	x
1993	Balans	10	25-okt	5-10	EG-anpassning ställer nya krav på halvårsrapportering	x
1993	Balans	12	20-dec	8-10	Öppet brev till Balans från Refaat El-Sayed	x
1993	Balans	6/7	21-jun	44-45	Vem bestämmer om god redovisningssed?: Stockholmsbörsen har ingen tradition att styra på	x

					redovisningsområdet	
1993	Balans	6/7	21-jun	42-43	Vem bestämmer om god redovisningssed?: Lagar är ingen garanti för kvaliteten på ekonomisk information	x
1994	Balans	1	24-jan	16-26	Revisor på bolagsstämma	x
1995	Balans	11	27-nov	8-14	Revisorns juridiska ansvar - mot bakgrund av Fermenta och Gusum	x
1995	Balans	6/7	19-jun	14-20	Aktiebolagets organisation - Aktiebolagskommitténs förslag till nya bestämmelser	x
1996	Affärsvärlden	21	22-maj	60-63	Förtroendefrågan Fermenta	
1996	Balans	12	16-dec	35-39	Debatt: Replik till Åke Danielsson om revisorn och kontrollfrågorna från Bo Ribers och Gunnar Widhagen	x
1996	Balans	8/9	23-sep	12-16	Nyheter: Behöver styrelsens arbete regleras	x
1997	Balans	1	27-jan	14-20	Styrelsearbete och arbetsordning - gör en lagändring någon skillnad?	x
1997	Balans	2	24-feb	41	Debatt: Styrelsens roll - en lagändring räcker inte	x
1998	Balans	1	26-jan	29-35	Amerikansk rekommendation om oegentligheter: Kommer förväntningsgapet att minska nu	x
1998	Veckans Affärer	41	05-okt	31-33	Roger Holtbacks eget Fermenta	
2000	Balans	5	22-maj	34	1987 Man bestämmer sig för att inte söka efter en ny chefredaktör	
2002	Balans	6/7	17-jun	15-16	Revisionskommittéer: Ett stöd både för revisorn och revisionen	x
2003	Dagens Industri		10-okt		Värsta skandalerna - DI har listat bolagen	
2004	Balans	8/9	27-sep	48-49	Revisionskommittéerna kommer in från kylan	x
2006	Affärsvärlden	6	08-feb	34-38	Skandalen alla vill glömma	